

VÉLEMÉNYFORMÁLÓK
HÍRNÉV ÉS TEKINTÉLY AZ ÉRTELMISÉGI ELITBEN

Kristóf Luca

VÉLEMÉNYFORMÁLÓK

HÍRNÉV ÉS TEKINTÉLY AZ ÉRTELMISÉGI ELITBEN

Kristóf Luca

L'Harmattan

© L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014
© Kristóf Luca, 2014

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg.

ISBN 978-963-236-950-1

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel
megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.

Lektorálta: Fónai Mihály
Tördelés: Lusztig Tibor
Borító: Kovács Mariann
Borítókép: L. Block: Still life with books.

A sokszorosítást a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter.

Tartalom

BEVEZETÉS.....	11
1. AZ ÉRTELMISÉG.....	15
AZ ÉRTELMISÉG FOGALMA(I) ÉS AZ ÉRTELMISÉGI SZEREPEK.....	15
Az értelmiség fogalma.....	15
Az intellektuel szerep a XX. században.....	20
AZ ÉRTELMISÉG MINT TÁRSADALMI CSOPORT.....	23
Osztályelméletek.....	24
Elitelméletek.....	28
A társadalmi mezők elmélete.....	32
ÖSSZEGZÉS.....	39
2. A MAGYAR ÉRTELMISÉG.....	40
ÉRTELMISÉG ÉS OSZTÁLYHATALOM.....	40
ÉRTELMISÉG ÉS ELITCSERE.....	43
INTELLEKTUEL SZEREPEK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN.....	46
A MAGYAR ÉRTELMISÉGI MEZŐ.....	49
ÖSSZEGZÉS.....	52
3. A REPUTÁCIÓ.....	54
A REPUTÁCIÓ FOGALMA.....	54
REPUTÁCIÓ A TUDOMÁNYBAN.....	56
REPUTÁCIÓ A MŰVÉSZETBEN.....	62
REPUTÁCIÓ AZ INTELLEKTUELEK KÖRÉBEN.....	64
Kadushin: az intellektuális körök.....	66
Posner: a közéleti intellektuel.....	68
ÖSSZEGZÉS.....	71
4. EMPIRIKUS KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS ALKALMAZOTT MÓDSZEREK.....	76
EMPIRIKUS KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK MAGYARORSZÁGON.....	76
Tág értelmiségdefiníciót alkalmazó kutatások.....	76
Elitkutatások.....	77
Reputációval foglalkozó kutatások.....	79
Egy kvalitatív kutatás az intellektuel elit reputációjáról.....	81

6	ALKALMAZOTT MÓDSZEREK	85
	A kulturális elitminta létrehozása 1993-ban	85
	A kulturális elitminta létrehozása 2001-ben	86
	A kulturális elitminta létrehozása 2009-ben	87
	A reputációs elit mintavétele 2009-ben.	88
	A 2009-es gazdasági és politikai elit mintavétele	90
	A reputációs rangsorok	91
	AZ INTELLEKTUEL ELITCSOPORT OPERACIONALIZÁLÁSA	92
5.	A KULTURÁLIS ELIT ÉS A REPUTÁCIÓS INTELLEKTUEL ELITCSOPORT	94
	KULTURÁLIS, TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI TŐKE AZ ÉRTELMSÉGI ELITBEN	94
	Hipotézisek	95
	Az adatok elemzése	97
	A hipotézisek tesztelése	115
	POLITIKAI NÉZETEK AZ ÉRTELMSÉGI ELITBEN.	119
	A politikai nézetek hipotézise.	119
	Az adatok elemzése	119
	A hipotézis tesztelése	126
	A REPUTÁCIÓS INTELLEKTUEL ELITCSOPORTBA TARTOZÁST MAGYARÁZÓ MODELL ..	127
	ÖSSZEGZÉS	132
6.	A REPUTÁCIÓS RANGSOROK	135
	A MEZŐN BELÜLI ÉS KÍVÜLI REPUTÁCIÓ MÉRÉSE	136
	REPUTÁCIÓS RANGSOROK A KULTURÁLIS ELIT SZAVAZATAI	
	ÉS A MÉDIAEMLÍTÉSEK ALAPJÁN	138
	HIPOTÉZISEK	145
	A média-hatás hipotézise.....	145
	A sztár-hatás hipotézise.....	146
	A politikai nézetek hatásának hipotézise	146
	A kulturális szférák közötti különbség hipotézise	147
	AZ ADATOK ELEMZÉSE	148
	A média-hatás.....	148
	A sztár-hatás	151
	A politikai nézetek hatása	152
	A kulturális szférák közötti különbség hipotézise	154
	Az Esterházy-jelenség	160
	ÖSSZEGZÉS	167
	ÖSSZEGZÉS.....	169
	FÜGGELÉK: REPUTÁCIÓS RANGSOROK	173
	HIVATKOZÁSOK	187

Ábrák jegyzéke

1.1. ábra. Értelmiségdefiníciók.....	19
1.2. ábra. Elit és értelmiség.....	31
3.1. ábra. A reputáció termelődése az intellektuel mezőben.....	73
4.1. ábra. A hírnév piramisa: intellektuelek szereplése a médiában.....	82
4.2. ábra. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elitcsoport a kulturális elitben .	93
5.1. ábra. Az intellektuel mezőn belüli reputáció termelődése.....	95
5.2. ábra. A reputációs intellektuel elitbe tartozásra ható változók.....	130
6.1. ábra. A mezőn belüli és a mezőn kívüli reputáció az intellektuel mezőben.....	136

Táblázatok jegyzéke

1.1. táblázat. Értelmiségdefiníciók	18
1.2. táblázat. Osztályalapú értelmiség-elméletek	28
1.3. táblázat. Elitelméletek	32
1.4. táblázat. A korlátozott és a tömeges kulturális termelési mód Bourdieu elméletében	34
1.5. táblázat. Tőkefajták dominanciája és a mezők szerkezete Anheier és szerzőtársai hipotézise szerint	35
1.6. táblázat. A kulturális mező szerkezete Anheier és szerzőtársai hipotézise szerint ..	35
1.7. táblázat. A kulturális mező szerkezete Anheier és szerzőtársai eredményei alapján	35
1.8. táblázat. A társadalmi mezők elmélete	39
2.1. táblázat. Az értelmiség politikai szerepvállalásának szakaszai	44
2.2. táblázat. Értelmiség és osztályhatalom	53
2.3. táblázat. Értelmiség és elitcsere	53
2.4. táblázat. Intellektuel szerepek a rendszerváltás után	53
2.5. táblázat. A magyar értelmiségi mező	53
4.1. táblázat. Az 1993-as elitfelvétel mintája	86
4.2. táblázat. A kulturális elitfelvételek mintáinak összetétele, 2001 és 2009	88
4.3. táblázat. A 2009-es gazdasági elitminta	90
4.4. táblázat. A 2009-es politikai elitminta	91
5.1. táblázat. A három kulturális elitminta megoszlása nem és életkor szerint (%) ..	98
5.2. táblázat. A 2009-es kulturális elit szülői iskolázottsága (%)	99
5.3. táblázat. Az apa foglalkozása (az elittag 14 éves korában), 2009 (%)	99
5.4. táblázat. A kulturális elittagok iskolai végzettsége (%)	100
5.5. táblázat. Az elit megoszlása az első diploma típusa szerint (%)	101
5.6. táblázat. A kulturális elit felsőfokú iskolái (%)	102
5.7. táblázat. A kulturális elittagok szakmai presztízsét jelző változók (%)	104
5.8. táblázat. A kulturális elittagok elitbekerülésének ideje, 2009 (%)	105
5.9. táblázat. A kulturális elit MSZMP tagsága, 1993-2009 (%)	106
5.10. táblázat. A kulturális elit éves nettó jövedelme (%)	107
5.11. táblázat. A kulturális elit kapcsolati index átlagai	108
5.12. táblázat. A teljes kapcsolati index lineáris regressziós modellje	109
5.13. táblázat. A jelenlegi baráti kapcsolatok indexének lineáris regressziós modellje ..	111
5.14. táblázat. A kulturális elit tagjainak társadalmi aktivitása (%)	113

5.15. táblázat. Ön a magyar kulturális elithez tartozónak érzi magát? (%).....	114
5.16. táblázat. Mikor került az elitbe – a kutatók és a megkérdezettek (ön)besorolásának egybevetése (%)	115
5.17. táblázat. A kulturális elit tagjainak politikai önbesorolása, 2001 (%).....	120
5.18. A kulturális elit tagjainak politikai önbesorolása, 2009 (%).....	120
5.19. táblázat. A gazdasági és a politikai elit politikai önbesorolása, 2009 (%)	121
5.20. táblázat. A politikai önbesorolás lineáris regressziós modellje.	122
5.21. táblázat. Konzervatív-liberális önbesorolás (%), 2009	123
5.22. táblázat. Jelenlegi baráti kapcsolatok átlagai bal-jobb önbesorolás szerint mérve.	124
5.23. táblázat. A jelenlegi baráti kapcsolatok indexének összefüggése a politikai önbesorolással, lineáris regressziós modell.	124
5.24. táblázat. Mennyire érzi magát közel vagy távol a politikai elitől?	125
5.25. táblázat. Mennyire érzi magát közel vagy távol a gazdasági elitől?	126
5.26. táblázat. Az intellektuel szerepvállalás logisztikus regressziós modellje.	128
5.27. táblázat. A reputáció logisztikus regressziós modellje.	129
5.28. táblázat. Különbségek az intellektuel és a nem intellektuel elitcsoportok között	133
6.1. táblázat. Reputációs toplista 2001 és 2009.	139
6.2. táblázat. Reputációs intellektuel toplista 2001 és 2009.	140
6.3. táblázat. Közvélemény-formáló toplista 2001 és 2009	141
6.4. táblázat. Közvélemény-formáló intellektuel toplista 2001 és 2009	143
6.5. táblázat. A 2001-es és 2009-es reputációs rangsor médiaemlékek szerinti toplistája	144
6.6. táblázat. Az intellektuelek médiaemlékei és a rájuk leadott reputációs szavazatok összefüggése	148
6.7. táblázat. Elitszegmensek reputációs toplistái 2009	149
6.8. táblázat. Elitszegmensek intellektuel toplistái 2009.	150
6.9. táblázat. A reputációs rangsorban szereplő intellektuelek politikai nézetei	152
6.10. táblázat. Az intellektuelek médiaemlékei és kapott szavazatai a politikai nézetek kategóriái szerint	153
6.11. táblázat. Az intellektuelek publikációinak átlaga a politikai nézetek kategóriái szerint	154
6.12. táblázat. Művészek és tudósok a reputációs rangsorban	155
6.13. táblázat. Médiaemlékek és reputációs szavazatok átlaga kulturális szférák szerint	155
6.14. táblázat. Publikációk átlaga kulturális szférák szerint	156
6.15. táblázat. Médiaemlékek és reputációs szavazatok átlaga kulturális szférák szerint, az intellektuelek körében	156
6.16. táblázat. A reputációs rangsorban szereplő művészek intellektuel szerepvállalása	157

10	6.17. táblázat. Az intellektuelség hatása a médiaemlítésekre és a reputációs szavazatokra a művészek körében	157
	6.18. táblázat. Politikai nézetek hatása a művészek körében	158
	6.19. táblázat. A reputációs rangsorban szereplő tudósok intellektuel szerepvállalása	158
	6.20. táblázat. Politikai nézetek hatása a tudósok körében	159
	6.21. táblázat. Az Esterházyra való szavazás logisztikus regressziós modellje.	161
	6.22. táblázat. Politikai nézetek és Esterházyra szavazás összefüggése	162
	6.23. táblázat. A Makoveczre való szavazás logisztikus regressziós modellje.	163
	6.24. táblázat. Politikai nézetek és Makoveczre szavazás összefüggése, kulturális elit	164
	6.25. táblázat. Politikai nézetek és Makoveczre szavazás összefüggése, intellektuel elit.	164
	6.26. táblázat. Baloldali és jobboldali intellektuel toplisták	165

Bevezetés

Az értelmiség közéleti részvételéről könyvtárnyi irodalom íródott (ld. pl. Gella 1976, Szacki 1990, Lemert 1991, Etzioni 2006). Julien Benda híres könyve, *Az írástudók árulása* (1997[1927]) vetette fel azt az alapvető kérdést, hogy az értelmiséginek meg kell-e próbálkoznia a világ dolgainak aktív befolyásolásával. A kérdésben korábban már *A tudomány, mint hivatás* című esszéjében Max Weber is állást foglalt (1970[1919]), az értékmentességet és a közélettől való távolmaradást hirdetve: a tudós ne rendelje alá a hivatásetikáját sem tekintélynek, sem ideológiának.

Weber és Benda nemleges válasza óta ez a vita egy pillanatra sem szünetelt. A két ellentétes álláspont híres összecsapása volt például Aron és Sartre vitája a XX. század közepén. Sartre (*Az értelmiség védelmében* 1972) szerint az értelmiséginek politikailag elköteleződni, csatlakozni kötelessége, Aron ellenben az értékek mellett elkötelezett, de szemlélő értelmiségi szerep mellett foglalt állást (*Az értelmiség ópiuma* 2006). Általános tendencia, hogy a baloldali szerzők védtek, a konzervatívok (és sokszor a liberálisok is) pedig támadták az értelmiség politikai eszméit és az értelmiségiek politikai magatartását. Ez nem meglepő, tekintve, hogy a legtekintélyesebb közéleti értelmiségiek nagyobb része mindig is baloldali volt. A kritikusok legtöbbször a hatalom kiszolgálásáért, illetve a totalitárius eszmék iránti fogékonyságért bírálták az entellektüeleket (ld. pl. Hayek 2007, Hollander 1995, Molnár 1996, Johnson 2002, Lilla 2005, Judt 2008). Az értelmiséggel kapcsolatban még a tudományos munkákat is óhatatlanul áthatja a szerző saját értékvilága, amennyiben az értelmiség eszméinek tartalmi elemzésére vállalkozik. Ennek a könyvnek azonban nem ez a célja.

Kutatásom célkitűzése, hogy feltárjam a magyar közéletben részt vevő elit-értelmiség reputációjának: hírnevének és tekintélyének keletkezési mechanizmusait, termelődését, a reputáció jelenségének az intellektuális közösségre gyakorolt hatását. Elemzésem fókuszában a magyar értelmiségnek az a csoportja áll, amely, legalábbis a nyilvános véleményformálás szintjén, feladatának tekinti a közügyekben való részvételt. Ez a csoport a véleményformáló értelmiség. Ennek az értelmiségi csoportnak az elitjét, a legtekintélyesebb, legnagyobb hatású intellektueleket vizsgálom. Abból indulok ki, hogy e csoport elitjének meghatározása elsősorban nem intézményi vagy pozicionális kritériumok alapján, hanem a reputáció alapján lehetséges. A reputációs elitmeghatározás lényege, hogy a kiválasztás egy adott csoporthoz tartozó személyek véleményén alapul arról, hogy kik ennek a csoportnak a legmegbecsültebb, legbefolyásosabb tagjai.

Amellett érvelek, hogy a reputáció alapvető jelentőséggel bír a kulturális mezők, és így az értelmiségi mező működésében is. Olyan szerveződési mechanizmusnak tekinthető, mely nélkül maga a kultúra működése válna lehetetlenné. Úgy vélem, ha jobban megértjük, hogyan termelődik a reputáció, magát az értelmiségi mező működését értjük meg jobban, egyúttal fontos állításokat tehetünk a magyar értelmiségi mező autonómiájának fokáról. Elemzéssel ehhez szeretnék hozzájárulni. Az értelmiségi elit, és általában az elitek kutatásának fontosságát szinte szükségtelen hangsúlyozni. Minden társadalom számára létfontosságú kérdés, hogy milyenek azok a csoportok, melyek döntései, befolyása a többi társadalmi csoport életére is állandó kihatással van. A mai magyar társadalom nagyfokú és jogos bizalmatlansága a politikai és gazdasági döntéshozókkal szemben különösen időszerűvé teszi az intellektuel elit autonómiájának kérdését.

A kötet első részében előbb az értelmiségszociológia, majd a reputációval kapcsolatos szociológiai és közgazdaságtani irodalom áttekintésének segítségével állítom fel a fogalmi-elméleti kereteket a második rész empirikus elemzése számára. Az első fejezetben az értelmiség fogalmának definiálásához az értelmiséget társadalmi szerepek összességeként azonosítom. Az értelmiség különböző társadalmi szerepeit a szakirodalomban megjelenő különböző értelmiség-definíciók rendszerezésével különítem el egymástól. Saját intellektuel-definícióm megfogalmazása után az értelmiséggel, mint társadalmi csoporttal foglalkozó elméleteket tekintem át, kiemelve azokat a fogalmakat, melyekre az empirikus elemzés során is támaszkodom.

A második fejezetben a magyar értelmiséggel kapcsolatos legfontosabb elméleti koncepciókat mutatom be, amellett érvelve, hogy az értelmiségi mező fogalma a magyar értelmiség belső viszonyainak vizsgálatához is alkalmas fogalmi keretet nyújt.

A harmadik fejezetben tisztázom a reputáció fogalmának általam használt jelentését, és a szakirodalom alapján bemutatom a reputáció jelenségét a különböző kulturális szférákban.

Az elméleti rész végeredménye, hogy Bourdieu mező- és tőkeelméletét a reputációs elméletekkel összekapcsolva felállítom az intellektuel mező reputációtermelésének elméleti modelljét. Az adatelemzés során ezt a modellt alkalmazom a magyar elitértelmiség reputációjának vizsgálatához.

Kutatásom empirikus része két, 2001-ben és 2009-ben felvett, 450 illetve 500 fős kulturális elitminta elemzésén alapul. A negyedik, módszertani fejezetben az elemzésemhez kapcsolódó magyar empirikus kutatási előzmények bemutatása után ismertetem a mintavételi eljárásokat, majd operacionalizálom elemzésem tárgyát, a *reputációs intellektuel elitcsoportot*.

A két, adatelemzéssel foglalkozó fejezetben a reputációtermelés elméleti modelljéből származtatott hipotéziseimet tesztelem. Az ötödik fejezet hipotézisei azt kutatják, milyen erőforrások (tőkék) segítségével válhat valaki a kulturális mezőn belül tekintélyes intellektuellé. A hatodik fejezetben az intellektuel elit

szavazatai alapján felállított reputációs rangsorok elemzésével arra keresem a választ, hogy a kulturális mező társadalmi környezete, a politika és a média milyen hatással van a reputáció termelődésére.

Könyvem a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Programjában 2011-ben megvédett PhD disszertációm átdolgozott változata. Köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akik kutatási terveimhez, illetve disszertációmhoz értékes megjegyzéseket fűztek: Fónai Mihálynak, Gazsó Ferencnek, Göncz Borbálának, Lengyel Györgynek, Nagy Beátának és Szalai Erzsébetnek, kollégáimnak az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjában, valamint a Hétfa Kutatóintézet munkatársainak. Köszönöm Kovách Imre témavezetői támogatását és hozzájárulását ahhoz, hogy az empirikus adatfelvétel során megvalósíthattam elképzeléseimet. Végül szeretném megköszönni Mike Károly és Csíte András rengeteg segítségét, hasznos ötletét és kritikáját. Kettejük biztatása nélkül ez a könyv nem született volna meg.

1. Az értelmiség

Ebben a fejezetben megkísérlem bemutatni az értelmiségelméleti irodalom legfontosabb teóriáit. A fejezet első részében számba veszem a szakirodalomban fellelhető értelmiség-definíciókat. Ezután röviden bemutatom az értelmiség történeti típusait, majd definiálom és részletesebben is megvizsgálom az *intellektuel* szereptípust, mely kultúra- és közvélemény-formáló szerepével, társadalmi küldetéstudatával az értelmiségi elit ideáltípusaként, egyszersmind a tágabb értelemben vett értelmiség identitásának hordozójaként értelmezhető. A fejezet második felében az értelmiséggel, mint társadalmi csoporttal foglalkozó főbb elméleti vonulatokat mutatom be.

Az értelmiség fogalma(i) és az értelmiségi szerepek

Az értelmiség fogalma

Az értelmiséget definiálni nem könnyű feladat. A könyvtárnyi értelmiség-elméletet olvasva könnyen egyetérthetünk Eyerman (1996) Bourdieu ihlette állításával, mely szerint az értelmiségi mező egyik jellemző dinamikája az a küzdelem, mely az értelmiség ideájának meghatározásáért folyik. Ebben a küzdelemben nem csak az értelmiségi szerepe, de maga a fogalom is vita tárgya. A legtöbb szerző amellet érvel, hogy az értelmiséget pusztán intézményi kritérium (pl. diploma), vagy személyes tulajdonságok (pl. tudás, magas szintű ismeretek) alapján nem lehet definiálni. Bár ezek a kritériumok általában igen jellemzőek az értelmiségre, önmagukban nem elegendők. Helyesebbnek látszik a szakirodalomban legelterjedtebb nézethez csatlakozva az értelmiségit *társadalmi szerepként* definiálni (pl. Merton 1975, Lipset 1995, Shils 1972, Bauman 1987, Huszár 1975a)

Az értelmiségszociológiai írásokban az értelmiségiek több tipikus társadalmi szerepe is felbukkan. Az egyik legfontosabb a kultúra és a tudás létrehozása, közvetítése és terjesztése. Így például Merton (1975) azokat nevezi értelmiséginek, akik hozzá tudnak férni, és fejleszteni tudják a nem kizárólag személyes tapasztalatból származó tudás kulturális alapjait. Geiger (1975) is a kultúrateremtés, a széles értelemben vett alkotás alapján definiálja az értelmiséget. Lipsetnél (1995) az értelmiségiek a kultúra létrehozói, elosztói és alkalmazói. E meghatározás nyomán Brym (1980) az eszméket termelő folyamat (létrehozás, értékelés, alkal-

mazás) résztvevőiként definiálja az értelmiségieket. Bauman (1987) tipológiája szerint a modernításban az értelmiség a kultúra területén törvényhozói (*legislator*) szerepet tölt(ött) be: „autoriter” állításokat tesz, melyeket az objektív tudáshoz való jobb hozzáférése legitimál. Ezzel hozzájárul a kulturális hierarchia és az adott kulturális hagyomány fenntartásához. A poszt-modern értelmiségi szerepe ezzel szemben inkább a tolmácséhoz (*interpreter*) hasonlít – fordít, közvetít a különböző kulturális hagyományok, diskurzusok között, és nem tesz állításokat a helyes társadalmi rendről.

Az értelmiség másik gyakran említett társadalmi szerepe az értékek, normák, ideológiák és szimbólumok létrehozása, közvetítése és terjesztése. Például Parsons (1988) szerint az értelmiségi alapvető értékek és vélemények elemzője, fejlesztője, reprezentálója, néha létrehozója. Ehhez közel áll Huszár (1975b) meghatározása, amely szerint értelmiséginek az tekinthető, aki általános és alapvető értékekre reflektál. Shils (1972) szerint az értelmiségiek elsődleges feladata, hogy általános jelentőségű mintákkal és szimbólumokkal dolgozzanak.

A társadalomkritikai attitűd és politikai aktivitás is mindmáig gyakran felbukkanó elemei az értelmiség-definícióknak. Példa erre Foucault (1988:265) (ön) meghatározása: „Az értelmiségi szerepe...újra és újra megkérdőjelezni azt, ami magától értetődőnek tekintett, megzavarni az emberek mentális megszokásait, azt, ahogyan cselekszenek és gondolkodnak, szétoszlatni az ismerőset és az elfogadottat, felülvizsgálni a szabályokat és az intézményeket.” Schumpeter (1975) szerint az értelmiségiek „a mondott és írott szó hatalmát gyakorolják”, ám nincs közvetlen felelősségük a gyakorlati dolgokkal kapcsolatban, és a magatartásuk kritikai. Sokak szerint az értelmiségi szerep lényege, hogy alapvetően elkülönül, sőt szemben áll a domináns kultúrával (Feuer 1976). Magyarországon e felfogás legismertebb képviselője Szalai Erzsébet kritikai értelmiségi koncepciója (2000, 2008).

A különböző értelmiség-definíciók tehát más-más kritériumokat tartanak meghatározónak az értelmiségi szerep szempontjából. Ez nem csupán abból következik, hogy a különböző szerzők eltérő súllyal veszik számításba az értelmiség egyes sajátosságait. Egyes definíciók olyan tágak, mások olyan szűkek, hogy észre kell vennünk: nem utalhatnak ugyanarra a csoportra. Ennek oka, hogy az értelmiség tulajdonképpen gyűjtőfogalom, mely alatt több elkülönülő értelmiség-fogalmat találhatunk, más-más társadalmi szerepkészlettel. A különböző értelmiségi szerepek számbavételével az értelmiség némiképp homályos fogalma könnyebben átláthatóvá válik.

Az értelmiségszociológia különbséget tesz a *professional*, az *intelligencia* és az *intellektuel* megnevezés és történeti értelmiségi szereptípus között.

A *professional* magyarra szakértelmiségiként, szakértő értelmiségiként fordítható, Nyugat-Európában létrejött fogalom, a polgári középosztályokhoz tartozó, magas szaktudású foglalkozási csoportokat jelöli.

Az orosz eredetű *intelligencia* fogalom a XIX. században alakult ki, és a nem

szerves fejlődés eredményeként létrejött kelet-európai értelmiséget jelöli. Jellemző rá a küldetéstudat, a társadalom átalakításának vágya, ezzel összefüggésben az anti-burzsoá, forradalmár attitűd.

Kutatásom szempontjából a legfontosabb az *intellektuel*¹ fogalmával leírt értelmiségi szerep. A fogalom Franciaországból terjedt el, felbukkanása a Dreyfus-ügyhöz köthető: az egyik első értelmiségi nyílt levél írójára, Zolára, és a tiltakozáshoz csatlakozó 1200 íróra, tanárra és egyetemi hallgatóra alkalmazták. A tiltakozás újdonságát és fontosságát az adta, hogy az aláírók egyetemi és szakmai státuszukat használták fel politikai véleményük nyomtatékosítására.

Az intellektuelek az értelmiség szellemi és morális elitjeként jelentek meg, és önmagukat is annak fogadták el (Fónai 1995a). Saját szerepüket a társadalom „élő lelkiismereteként”, az „örök értékek” képviselőiként határozták meg. Ebből a szerepből gyakran következett egy erős társadalomkritikai attitűd, az intellektueleknek a mindenkori fennálló társadalmi renddel szembeni ellenségesége. Shils (1972) érvelése szerint ennek oka sajátos, a „laikusokétól” eltérő kultúrájuk, a kritikus diskurzus kultúrája. Az értelmiségiek speciális gondolkodása ugyanis teoretizálásra hajló, kevésbé szituáció- és kontextusfüggő, viszont az alternatívákra igen érzékeny, ezért kritikus a hagyománnyal és a tekintéllyel szemben. Az értelmiségi kultúrában a legfőbb érték az autonómia, ami erősen hozzájárul a tradíció és az autoritás elutasításához. Az intellektuel szerepfelfogás nem tekinti értelmiséginek a szakembereket, technokratákat, tehát a magas szintű tudással rendelkező, de valamely szűk szakterületen tevékenykedőket, akik eszmékkel, értékekkel nem foglalkoznak. Az értelmiség funkciói közül az intellektuelek csoportjához leginkább az eszmék termelése és terjesztése, valamint a közéleti aktivitás kötődik. Az intellektuelek eszméket termelő és terjesztő funkciójából következik erős ideológiai elkötelezettségük, melynek eredményeképpen az intellektuel szellemi élet legtöbbször igen megosztott.

Az intellektuel a legtöbb definíció szerint tehát politikai kategória, mely egy meghatározott viselkedésmódot jelent: az intellektuel értékekkel foglalkozó „generalista”, aki általános közönséget céloz írásaival (Kadushin 1974). Vagy „általános eszméket alkalmaz a széles közvéleményt érdeklő, politikai vagy ideológiai jelentőségű ügyekre” (Posner 2001). Az intellektuel olyan professzionális specialista egy adott területen, aki részt vesz a közéletben (Szacki 1990), Bourdieu (2001) terminológiájával a nyilvánosságban való részvételhez speciális szakterületén felhalmozott tőkéjét – tekintélyét, elismertségét – használja fel.

A három történeti értelmiségi szereptípus, a professional, az intelligencia és az intellektuel bemutatása után itt az ideje, hogy tisztázzuk a különböző értelmiség-fogalmak egymáshoz való viszonyát. A korábban felsorolt értelmiség-

¹ A fogalom írásmódja angolul *intellectual*, franciául (*un*) *intellectuel*. Magyarul leginkább a franciás kiejtésű *entellektüel* változat terjedt el. Az *entellektüel* kifejezés azonban mára olyan (pejoratív) konnotációt hordoz, amely miatt jobbnak láttam a kevésbé elterjedt, ám semlegesebb, angoltól átvett *intellektuel* kifejezés használatát.

- 18 definíciók rendszerezésével (1.1. táblázat) elkülönítjük egymástól az értelmiség különböző társadalmi szerepeit.

1.1. táblázat. Értelmiségdefiníciók

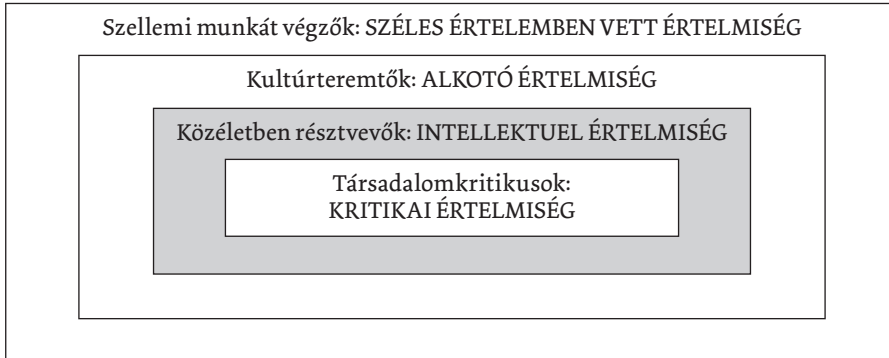
Merton (1975), Geiger (1975), Lipset (1995), Brym (1980) Bauman (1987)	Kultúrateremtés
Parsons (1988), Huszár (1975b), Shils (1972)	Érték- és ideológiatermelés
Szacki, Kadushin (1974), Posner (2001)	Közéleti részvétel (intellektuel)
Foucault (1988), Schumpeter (1975), Feuer (1976), Szalai (2000)	Társadalomkritika

Az értelmiségi legtagabb definíciója szellemi munkával foglalkozó, jellemzően magasan képzett személyt jelöl. Az ennél eggyel szigorúbb definíciók csak azokat sorolják az értelmiséghez, akik valamilyen módon részt vesznek a kultúra termelésében, azaz alkotnak. Az alkotás fogalmát ezek a definíciók általában elég szélesen alkalmazzák ahhoz, hogy ne csakb tudósokat vagy művészeket tekinthessenek értelmiséginek – egy mérnök vagy akár egy óvónő is végezheti alkotó módon a munkáját.

A definíciók következő köre a közéleti szerepvállalást érinti. A diplomás, kreatív munkát végzők zöme – többé-kevésbé ők alkotják a professional kategóriáját – nem formál véleményt a közügyekről a nyilvánosságban, szakmai tekintélyére támaszkodva. Az értelmiségnek az a kisebbsége, mely ezt megteszi, nevezhető az intellektuelek csoportjának.

Végül az értelmiségdefiníciók közül a legszigorúbbak azok, melyek az értelmiség társadalomkritikai attitűdjének szükségességét hangsúlyozzák. Ezek az egész értelmiségnek csak egy igen szűk szeletét, a kritikai értelmiséget foglalják magukba (1.1. ábra).

1.1. ábra. Értelmiségdefiníciók

E szerint a csoportosítás szerint tehát a kritikai értelmiség az intellektuel csoport része, az intellektuelség kritériumának azonban csak a közügyekről való véleményformálás tekintjük, az nem feltétlenül szükséges – bár a gyakorlatban gyakran előfordul –, hogy az intellektuel véleménye a fennálló viszonyokkal szemben kritikus legyen.

Az intellektuelség további kritériuma, hogy az intellektuel a közügyekről alkotott véleményét a személyes ismeretségi körénél szélesebb körben ismertté akarja tenni. Ezt az intellektuelek már a paradigmatisz kezdetétől, a Dreyfus-ügytől fogva a sajtó segítségével érték el.

A továbbiakban tehát *intellektuelnek* nevezem az eszméket termelő és/vagy terjesztő értelmiségnek azt a csoportját, mely a széles nyilvánosságban (a médiában) a közügyekről való véleményformálás képességével és befolyásával rendelkezik.

De mit is értünk pontosan a széles nyilvánosság fogalma alatt? Almond (1950) általános és figyelő (listening) közönséget különböztet meg, utóbbi jelenti a politika iránt érdeklődő, iskolázott, minőségi sajtót is fogyasztó olvasókat. Rájuk számíthatnak az intellektuelek. Almond szerint a népességnek kevesebb, mint tíz százaléka tartozik ebbe a csoportba. A kétlépcsős nyilvánosság elmélete (Katz – Lazarsfeld 1956) szerint a médiában megjelenő eszmék, vélemények éppen ezeken a közügyek iránt érdeklődő aktív médiafogyasztókon keresztül jutnak el a kevésbé tájékozott többiekhez. A jól informált médiafogyasztók a saját ismeretségi körükben véleményirányító szerepet töltenek be. Ők közvetítik az intellektuelek eszméit is. Az intellektuelek által elért nyilvánosság így a társadalomnak egy viszonylag szélesebb körére kiterjedhet.

Az értelmiség közéleti tevékenységének, és ezzel az intellektuel szerep kialakulásának szimbolikus kezdete tehát a Dreyfus-ügy. Az intellektuelek sikeres politikai fellépését ekkor három kedvező körülmény korábban nem tapasztalt együttállása tette lehetővé: az intellektuelek szakmai (főként akadémiai) egzisztenciája és ehhez kapcsolódó tekintélye, a III. Köztársaság (legalább részleges) szólásszabadsága, és a tömegeket elérő sajtó. Ezeknek a feltételeknek az elterjedésével együtt vált az intellektuel viselkedésminta is általánossá Európában. A sajtón keresztül befolyásra szert tevő „francia entellektüel” magatartásmintája nagy vonzerőt gyakorolt más országok értelmiségére is (Pokol 1994). A XX. század első felében minden olyan társadalomban, ahol létezett szólásszabadság és tömegsajtó, létrejött a közéletben részt vevő intellektuelek hangadó csoportja, mely a társadalom ügyeire írásaival igyekezett hatást gyakorolni. Az intellektuel viselkedés hamar mintaadóvá vált az értelmiség egésze számára: az intellektuel a szellemi ember eszményévé vált.

Az intellektuel szerep azonban soha nem volt mentes az ellentmondásoktól. Az intellektuelek történetében újra és újra azok a kérdések bukkannak fel, mint az első, paradigmatis eseten. Már akkor felmerült a paradoxon, a Dreyfus-ügy óta pedig számtalanszor kérdőjelezték már meg az intellektuelek közszereplésének ellenzői: voltaképpen milyen szakértelem alapján aspirál az értelmiség egy része arra, hogy a közügyekben tekintélyként nyilvánuljon meg?

Az intellektuel szerep hanyatlása gyakorlatilag a szerep megjelenése óta az elmúlt száz év visszatérő témája volt (Collini 2006). A hanyatlás narratívája szerint a nyugati társadalmakban a XX. század folyamán olyan folyamatok zajlottak le, melyek lépésről lépésre gyengítették az intellektuel szerepfelfogású értelmiség társadalmi szerepét és befolyását. A nyugat-európai és amerikai értelmiség XX. századi történetét alapvetően a középosztályosodás és a professzionalizáció trendje jellemzi. A II. világháború után a felsőfokú végzettség tömegessé válása, valamint a szellemi munkát végzők növekvő aránya változtatták meg az értelmiség helyzetét. A különböző értelmiségi professziók differenciálódásával és sajátos belső normarendszerük megerősödésével egyre nehezebb lett generalista intellektuelként tekintélyt szerezni. Ez a szakmákon átívelő egységes értelmiségi szerep – a társadalom élő lelkiismeretének lenni – felbomlását eredményezte (Pokol 1994). A század hatvanas éveiben a baloldali mozgalmak hatására ugyan az intellektuel szerepkészlete újra megerősödni látszott, ám a hetvenes évektől a trend a professzionalizáció, a szakértelmiség illetve a technokrácia megerősödésének irányába folytatódott.²

² Az intellektuelek története Kelet-Európában, és így Magyarországon is, az eltérő társadalmi fejlődés miatt meglehetősen sajátosan, a nyugati trendektől jó darabig eltérően alakult. A kelet-európai értelmiség karrierjét a 2. fejezetben ismertetem részletesen. A magyar értelmiség szempontjából sem érdektelen azonban a nyugati trendek felvázolása, hiszen az intellektuel lét alapproblémái, ha eltérő súllyal is, de minden nyugati kultúrkörbe tartozó társadalomban megjelennek.

A professzionalizáció a nyugati világban legteljesebben az Egyesült Államokban ment végbe. Az amerikai szellemi életben sok szerző szerint az intellektuel szerepkészletét használó, általános közügyekkel foglalkozó értelmiségi jelensége hanyatlófélben van (Bender 1993, Jacoby 1987, Posner 2001).

Az intellektuel szerep hanyatlása többféleképpen is értelmezhető. Az első állítás szerint egyszerűen kevesebben lettek azok, akik ezt a szerepet betöltik, a nem(csak) a saját szakmájának is publikáló értelmiségi ritkának számít. Az amerikai intellektuel fénykorát a XX. század közepén a nagyvárosok pezsgő szellemi közege hívta létre. A szuburbanizáció és középosztályosodás folyamatai nyomán megváltozott város nem nyújt többé egy olyan közeget, intellektuális hallgatóságot, melyre a közéleti értelmiséginek szellemi teljesítménye kibontakoztatásához szüksége van (Bender 1993).

A XX. század második felében a „bohémia”, a klasszikus értelmiségi életmód megváltozása, a professzionális egyetemek megerősödése, a szabadúszó értelmiségi megélhetési nehézségei mind az intellektuel szerep betöltése ellen hatottak. A régen oly nagyhatású irodalmár értelmiségiek eltűntek a közéletből, az utolsó nagy generáció után az értelmiség az egyetemekre vonult vissza.³ Vannak arra utaló jelek, hogy az univerzálisan híres amerikai értelmiség idősödő generációját (Susan Sontag, Noam Chomsky), nem követi újabb, hasonlóan híres generáció. A mai elit tagjai már a hetvenes években is ismertek voltak (Jacoby, 1987).

Az intellektuelek hanyatlásával kapcsolatos második állítás szerint az intellektuelek közéleti megnyilvánulásainak minősége folyamatosan romlik. Ezt a véleményt sokan osztják, azonban egyedül Richard Posner (2001) próbálta empirikusan is alátámasztani. Gondolatmenetét érdemes részletesebben is ismertetni. Posner a közéleti értelmiségi tevékenységet piacként, a szimbolikus javak piacának egy fajtájaként fogja fel, ahol az intellektuelek háromféle terméket kínálnak: információt, szórakoztatást és szolidaritást – ez utóbbin a célközönség saját gondolatainak, véleményeinek megerősítését érti. A közéleti értelmiségi tevékenységek: politikai szatíra készítése, a közügyek profetikus kommentálása (jeremiáda), általános és specifikus társadalomkritika, saját szakterületen kívül eső társadalmi reformjavaslatok és azonnali, „real time” kommentár. A közéleti értelmiségi tevékenység igen gyakran reaktív: a figyelem felkeltéséhez az intellektuelnek gyorsnak és lehetőleg szélsőséges pozíciót képviselőnek kell lennie. A radikális álláspont elfoglalása racionális piaci viselkedés a médiában szereplő értelmiségi részéről: a drámaibb vita szórakoztatóbb és a szélsőséges „márka” jól megjegyezhető, könnyen beazonosítható.

Posner hipotézise szerint az akadémiai professzionalizáció előretörése az értelmiség közéleti részvételének piaci kudarcát okozza. Az akadémia uralmának korában az intellektuelek legnagyobb része tudós, az akadémiai elit tagja (ez modern jelenség), és az akadémiai karrier a közéleti karrierrel nehezen össze-

3 Viszont új jelenség, hogy a bölcsészek helyett előretörték a természettudósok a közéletben (Jacoby 1987).

22 egyeztethető. Nem csak az intézményi ösztönzők (az egyetemek elzárkózása), valamint a földrajzi és diszciplináris szétforgácsoltság járulnak ehhez hozzá, hanem bizonyos szelekciós mechanizmusok is. A modern akadémiai tudástermelés alapja a specializáció. Mivel a rendszer nem a széles, hanem a specifikus tudást honorálja, a saját területen meglévő szakértelem éppen az egyéb intellektuális képességek kibontakoztatása ellen hat, ezért aztán a saját szakterületükön briliáns elitértelmiségiek meglepően alacsony minőségben tudnak hozzászólni a közügyekhez. Ennek eredményeként az intellektueleket főként nem információszerzésre, hanem szórakoztatásra, vagy a saját véleményük megerősítésére használják az olvasók.⁴

Posner kritikusai szerint azonban az az eredménye, hogy a legjobb akadémiai tudósok nem a legjobb közéleti intellektuelek, nem az intellektuelek munkájának minőségsökkenését mutatja, hanem azt, hogy egyfajta munkamegosztás érvényesül a két értelmiségi szerep betöltői között (Etzioni 2006).

Az intellektuelek hanyatlása tézis harmadik állítása, hogy az elit és/vagy a közönség ignorálja az intellektuelek tevékenységét.

A döntéshozók és az intellektuelek viszonya mindig is sok vita tárgya volt. Már Robert Merton leírta, hogy az intellektuelek hatása a kormányzati döntéshozatalra inkább közvetett (Merton 1975). Merton bürokratikus és nem csatlakozott értelmiségieket különböztet meg – előbbiek szakértelmüket és értékválasztásait a politikusoknak, utóbbiak a nyilvánosságnak ajánlják fel. Merton szerint a bürokratikus értelmiségiekre kevésbé hallgatnak a döntéshozók, a nem csatlakozott értelmiségieknek paradox módon sokszor nagyobb esélyük van hatni a politikai döntésekre, a döntés klímájának befolyásolásán keresztül.

Az intellektuelek és az olvasóközönség viszonya sem alakult felhőtlenül. Az intellektuelek munkáit mindig is relatíve kevesen olvasták, hiszen a figyelő közönség, avagy a véleményirányítók köre kicsi. Viszont sokáig az volt a feltételezés, hogy rajtuk keresztül az intellektuelek eszméi szélesebb tömegekhez is eljutnak. Az ezredforduló tömegnyilvánosságában az intellektuel szerep potenciális betöltői előtt azonban számos nehézség állhat. A tömegkultúrában az értelmiség nem a kulturális mérce kijelölője többé, ízlése csupán egy a tömegmédiában megjelenő sokféle vélemény közül (Kuczi et al. 2006). Az írott sajtó háttérbe szorulása az elektronikus médiával szemben, a politikai sajtó háttérbe szorulása a bulvársajtóval szemben nem kedvez az értelmiségi-írástudói gondolatok kifejtésének. A nyilvánosságot átalakító legújabb kihívás talán az internetes blogvilág, melyben névtelenül is bárki véleményvezér lehet.

Ám korai volna még temetni az intellektuelt. A professzionalizáció, a tömegmédia és a „nagy narratívák halála” ugyanis már hosszabb ideje jelenlévő kihívások, amelyekkel az értelmiség eddig több-kevesebb sikerrel megbirkózott. Az a visszatérő megállapítás (Kadushin 1974, Jacoby 1987), hogy nem jön újabb

4 Posner kutatási eredményeit a 3. fejezetben részletesen ismertetem.

közéleti értelmiségi generáció, eddig még mindig tévedésnek bizonyult, ami talán abból adódott, hogy más hírességekkel – például a színészekkel vagy sportolókcal – szemben az intellektuel szerep betöltésére tipikusan középkorú és idősebb értelmiségiek képesek, a fiatalok egy ideig „nem látszanak”.

2005-ben egy angliai magazin *Global Intellectuals Poll* címmel elkészítette a világ 100 legfontosabb élő intellektueljének listáját. Az olvasók a magazin előzetes listáján szereplőkre szavazhattak.⁵ A szavazásra több mint 20 ezer voks érkezett, főként Észak-Amerikából és Európából, de a világ más részeiből is.⁶ Úgy tűnik, a XXI. század elején az intellektuel szerepének megformálására továbbra is van igény. Az intellektuel szerepkészletének elemei a professzionalizálódó és tömegesedő értelmiség körében is tovább élnek: a különböző magas szaktudású foglalkozási csoportok tagjait összeköti, és értelmiségi azonosságtudatúvá teszi, hogy magukénak vallják az intellektuel legfontosabb értékeit (Fónai 1995a). Ugyanakkor látnunk kell, hogy az intellektuel szerepvállalás már a Dreyfus-ügynél is jelentkező alapidilemmája az eltelt száz évben sem vált meghaladhatóvá, újra és újra felmerül, csupán a rá adott válaszkísérletek különbözőek.

Az értelmiség mint társadalmi csoport

A különböző értelmiségi szerepek bemutatása után ebben az alfejezetben az értelmiséggel, mint társadalmi csoporttal foglalkozó elméleteket ismertettem. Az értelmiség társadalmi struktúrában elfoglalt helyével kapcsolatban több elméleti vonulatot különböztethetünk meg. A legtöbb ezzel kapcsolatos elmélet nagy hangsúlyt fektet az értelmiség hatalmának vizsgálatára. Már Weber szükségszerű kapcsolatot feltételezett a vezető értelmiség és a hatalmat gyakorlók között. A társadalom ellenőrzése ugyanis nem csak a fizikai erőszak monopolizálásának segítségével valósulhat meg, hanem az értékképzetek, hitek befolyásolása révén is (Weber 2009).

Az értelmiség hatalmának és társadalmi befolyásának témája mindig is erősen foglalkoztatta az értelmiségszociológiai gondolkodást. Világos, hogy az értelmiség privilegizált társadalmi csoport, privilégiumait azonban a különböző értelmiség-elméleti hagyományok másból-másból eredeztették.

Az *osztályelméletek* az értelmiség társadalmi osztályokhoz való viszonyával foglalkoznak. Vannak közöttük, melyek osztályhatalomra törekvést tulajdonítottak az értelmiségnek, más elméletek inkább a szimbolikus dominanciára

5 Az első tíz helyezett: 1. Noam Chomsky 2. Umberto Eco 3. Richard Dawkins 4. Václav Havel 5. Christopher Hitchens 6. Paul Krugman 7. Jürgen Habermas 8. Amartya Sen 9. Jared Diamond 10. Salman Rushdie.

Érdekesség, hogy a felmérést 2008-ban megismételték, ekkor Chomsky a 11. helyezett lett. Az első tízben ekkor csupa, az európai kultúrkörben meglehetősen ismeretlen muzulmán értelmiségi szerepelt. Ez az eredmény felhívja a figyelmet arra, hogy az intellektuelek tevékenysége továbbra is nagy jelentőségű, már csak azért is, mert politikai és kultúrharcokban jól felhasználható.

6 <http://www.prospectmagazine.co.uk/prospect-100-intellectuals/>

helyezték a hangsúlyt, úgy véelve, hogy az értelmiség kulturális hegemoniájának segítségével próbálja őrizni társadalmi pozícióját. Az osztály-alapú elméletek közé sorolható Bourdieu széles körben ismert és idézett tőkeelmélete is. Az átváltható tőkék elmélete éppúgy hatott a társadalmi egyenlőtlenségek, a rétegződés és azon belül az elitek kutatóinak munkáira, mint a kultúraszociológiára. A kelet-európai társadalmak elemzésében a legnagyobb hatást talán a rendszerváltás értelmezésében hozta (pl. Kovács 1988, Eyal et al. 1998, Szalai 1998).

Miután az osztályelméletek a XX. század második felében némileg elveszítettek a népszerűségüket, újra előtérbe került az előző század fordulóján kialakult *elitelmélet*.⁷ Az elitelmélet egyes fogalmai, megállapításai az osztályelmülethez hasonlóan szintén erősen hatottak az értelmiségkutatásokra. Az értelmiség elitként való értelmezésének régi hagyománya van. Az elit-elméleti irodalom az elit tagjának általában azt tekinti, aki részt vesz az egész társadalmat érintő döntések meghozatalában (Higley et al. 1991, Lengyel 2007). A részvétel azonban nem szűkíthető a formális döntéshozatalra. Már a legkorábbi elitelméletek figyelembe veszik azt, hogy a formális döntéshozatalban való részvétel mellett a befolyás más formái is érvényesülnek az elitben. A kultúra alakítása az egész társadalmat érintő folyamat, ebből a szempontból tehát az értelmiség elitjét a társadalmi elit részének tekinthetjük. Ezt tükrözi az az általánosan elfogadott osztályozás is, mely az elitet politikai, gazdasági és kulturális szegmensre osztja.

Az osztály- és elitelméletek mellett a harmadik bemutatandó elméleti koncepció a társadalmi mezők elmélete, mely az értelmiségre szintén jól alkalmazható. A mezőelmélet a másik két elméleti vonulattól abban különbözik, hogy nem az értelmiségnek a többi társadalmi csoporthoz való viszonyára, hanem az értelmiség belső struktúrájára, működési mechanizmusaira helyezi a hangsúlyt.

Mindhárom elméleti vonulat fontos fogalmi elemeket tartalmaz az intellektuel elit vizsgálata szempontjából. A kulturális tőke fogalma az értelmiségkutatásokban igen jól felhasználható, ezért Bourdieu koncepcióját érdemes bővebben is bemutatni. Az elitelméletnek azokat az alapvető megállapításait ismertetem, melyek szükségesek az elit, a kulturális elit illetve az elitértelmiség fogalmainak tisztázásához. Az értelmiség belső szerkezetére fókuszáló mezőelmélet pedig a kötet témájának szempontjából különösen fontos.

Osztályelméletek

Az értelmiséggel kapcsolatos osztály-alapú elméletek nem egységesek. A különböző osztály-elméleti hagyományok leginkább abban térnek el, hogy hogyan határozzák meg az értelmiség viszonyát a többi társadalmi osztályhoz.

Maga Marx, mint ismert, nem tekintette külön társadalmi osztálynak az

⁷ Az elitelmélet XX. századi történetéről részletesebben lásd pl. Putnam (1976), illetve magyarul Higley – Pakulski (1998), Bozóki (2003), Kovács (2005).

értelmiséget. Követői a marxi elméletben úgy helyezték el az értelmiséget, mint a két nagy antagonisztikus társadalmi osztály mellé rendelt réteget, a tőkesség és a munkásság értelmiségét. A marxista értelmiség-elmélet klasszikusa, Antonio Gramsci szerint a társadalmi osztályok mindegyike kifejleszti saját, „organikus” ideológiatermelő értelmiségét (Gramsci 1965). Az ebbe a hagyományba illeszkedő, neo-marxistának nevezhető értelmiség-elméletek közös vonása, hogy szerintük az értelmiség valamely társadalmi osztály érdekeit képviseli, abban azonban már nem egyeznek meg, hogy melyikét (Körösenyi 2000a). A neo-marxista teóriák némelyike szerint az értelmiség a munkásosztály része, mivel bérből él, de jellemzőbb, hogy az új, kiterjedt középosztály (Brym, 1980), vagy az uralkodó osztály (Bourdieu, 1988) részének tartják.

A második elméleti hagyomány, melyet klasszikus formájában Karl Mannheim neve fémjelez, az értelmiségnek éppen a társadalmi osztályoktól való függetlenségére helyezi a hangsúlyt. Eszerint az értelmiség azért különleges társadalmi csoport, mert érdekeivel nem kötődik egyetlen osztályhoz sem, szabadon lebeg. Ez azért lehetséges, mert a közös műveltség egyesíti a különböző osztályokból származó értelmiségieket. Az értelmiségi szellemi közeg így egyszerre tartalmazhat egymásnak ellentmondó nézeteket. Az értelmiségi csatlakozhat önként valamely osztályhoz (de általában ez esetben is végül outsider marad), de sajátos helyzetét felismerve képes lehet a totális nézőpont képviselőjére (Mannheim, 1975).

Az osztályelméletek harmadik vonulatához tartozó új osztály (new class) elméletek az értelmiségnek mint osztálynak a társadalomban betöltött vezető szerepét hangsúlyozzák. A marxi alaptételt, mely szerint a burzsoá osztály hatalma nem tart örökké, úgy módosítják, hogy azt nem a munkásosztály dönti meg, hanem az értelmiség az a társadalmi csoport, mely újra és újra megpróbálja megragadni a hatalmat. A XX. század hetvenes éveiben a tudástársadalom fogalmához kötődve bukkant fel újra ez az eredetileg a XIX. századi anarchisták, majd a XX. század eleji trockisták által képviselt gondolat. Ebben az időben a new class elmélet a tudás változó természetére helyezte a hangsúlyt. Jellemző érvelése szerint a társadalomban egy újfajta tudás nyer teret, mely a dominancia új formáját hozza létre (King – Szelényi 2004). A tudás alapúvá váló társadalom egyik első teoretikusa Daniel Bell (1974) volt, aki szerint az értelmiségi tudás-osztály (knowledge class) monopolizálja a teoretikus tudást, lévén, hogy nem egyszerűen többet, hanem mást tud, mint a többi társadalmi osztály. A knowledge class tudása válik a gazdasági növekedés és társadalmi változás legfőbb hajtóerejévé a posztindusztriális korszakban. A tudás-osztályról szóló másik ismert elméletet Alvin Gouldner (1979) dolgozta ki. Központi fogalma a kritikai diskurzus kultúrája, mely az intellektuelek és a technokrata elit tudástípusának közös jellemzőire utal. A magasan képzettek speciális tudásformájából kialakuló kritikai diskurzus kultúrája a társadalom hegemon diskurzusává válik, és ezzel az értelmiség kiszorítja a hatalomból a régi uralkodó osztályokat. Az értelmiség „hatalomátvételi kísérletei” azonban mindezidáig sikertelennek bizonyultak. King és Szelényi (2004) érvelése

26 szerint a nyugati társadalomban a XX. század folyamán a tulajdonos burzsoázia megőrizte hatalmát és kooptálta az értelmiséget. A new class elméletet ezért a kelet-európai társadalmakra érdemes alkalmazni, melyekben nem volt tulajdonos polgárság. A redisztributív rendszerekre sikerrel alkalmazott új osztály elméletet Magyarországon először Konrád Görgy és Szelényi Iván (1989) fogalmazta meg korán, még a hetvenes években. Ismert tételük szerint a szocializmus racionális redisztribúciójában megvalósul az értelmiségi osztály hatalma. A rendszer elitje, az állami és pártbürokrácia maga is az értelmiségi osztály egy csoportja volt, mely a szocializmus különböző szakaszaiban küzdelmet folytatott más értelmiségi frakciókkal. Ezek közül a legfontosabb csoport a technokrácia, mely a szerzők hetvenes évekbeli előrejelzése szerint a rendszerkritikus értelmiség ideológusainak segítségével küzd a hegemoniáért az uralkodó rend ellenében. Konrád és Szelényi tétele, mely szerint a történelem folyamán a technokrata-intellektuel koalíció a reformkommunizmusban volt a legközelebb az új osztályhoz,⁸ a reformkommunizmus, majd a rendszerváltás folyamatainak elemzésében igen jelentős értelmezési keretnek bizonyult. A kelet-európai átmenet évei, a tulajdonos burzsoázia megjelenése azonban súlyos tanulsággal szolgáltak az új osztály-elmélet számára. Az ezredforduló után a new class theory prominensei bejelentették: „az új osztály projekt halott” (King – Szelényi, 2004). Sőt, az eredeti alapfelvetést is falszifikálták – az értelmiség nemcsak hogy nem tudta megszerezni az osztályhatalmat, de valószínűleg nem is törekedett erre, beéri a „szimbolikus dominanciával”.

Az osztályelméletek közé sorolható Pierre Bourdieu elmélete is, mely az értelmiséget az uralkodó osztály részeként láttatja (Bourdieu 1984, 1988). Bourdieu értelmiségről írott műveinek központi fogalma a kulturális tőke. Mint ismert, Bourdieu tőkefogalma a gazdasági tőke mellett más – társadalmi, kulturális és szimbolikus – tőkefajtákat is számításba vesz. A kulturális tőke három formában létezhet. Az inkorporált (bensővé tett) tőke a szocializáció során elsajátított tudást, készségeket, diszpozíciókat jelenti, a tárgyasult tőke a birtokolható kulturális javakat, az intézményesült állapotú kulturális tőke pedig az iskolai végzettségben, tudományos címekben-rangokban ölt testet (Bourdieu 1997).

Bourdieu társadalomképében a kulturális tőke egyike a legfontosabb strukturáló tényezőnek. Társadalmi distinkciókról írt könyvében (Bourdieu 1984), a gazdasági és a kulturális tőke eloszlása mentén írja le a francia társadalmat. A társadalom tagoltságának vertikális dimenzióját a két tőkefajta együttes eloszlása, az *össztőke* nagysága határozza meg, a második dimenziót pedig az *össztőke* struktúrája, tehát a gazdasági és a kulturális tőke egymáshoz viszonyított aránya. Bourdieu kétségkívül az első, mennyiségi dimenzió megoszlását tartja a társadalom tagolódása szempontjából meghatározónak. Ennek mentén különülnek el a nagy *össztőke* birtokosai a kevés tőkével rendelkezőktől. Másrészről viszont

8 Konrád és Szelényi elméletének részletes bemutatását lásd a 2. fejezetben.

a második dimenzió, a gazdasági és a kulturális tőke relatív súlya mentén az egyforma összetőkével rendelkezők is elkülönülnek. Az értelmiség tagjai relatíve nagy összetőkével rendelkeznek, melyen belül a kulturális tőke túlsúlya dominál.

A két strukturáló tőkédimenzió által kijelölt pozíciók minden csoportjához egy-egy habitus rendelhető, mely a pozíciók esetleges tulajdonságait egységes beállítódásokká és gyakorlatokká alakítja. A szokások, az ízlés, az észlelés (jó/rossz, helyes/helytelen, előkelő/közönséges) különbségeit is meghatározva az eltérő habitusok szimbolikus különbségekké válnak, és a társadalomban megkülönböztető jelekként működnek, kijelölik és egyben megerősítik (újratermelik) a társadalmi csoportok közötti határokat. A habitus az egyének beállítódását meghatározó, de rajtuk kívül álló társadalmi termék. A kulturális tőkét Bourdieu szerint az uralkodó osztályok a társadalmi távolság kifejezésére és privilégiumaik monopolizációjára, valamint társadalmi státuszuk újratermelésére használják, ám ez a folyamat legtöbbször nem tudatos, mert a habituson keresztül történik.⁹

Az értelmiségnek, mint társadalmi csoportnak tehát legfontosabb jellemzője, hogy tagjai jelentős mennyiségű kulturális tőkét birtokolnak. Elsősorban ez a tőkefajta az, mely számukra a kedvező társadalmi helyzetet biztosítja. Nem csupán arról van itt szó, hogy a felhalmozott kulturális tőke könnyen átváltható gazdasági tőkére, mondjuk jól fizető állások formájában. Az értelmiség társadalmi befolyásának alapja az értelmiségi kultúra hegemon helyzete (Bourdieu 1978a). Az értelmiségi habitus által meghatározott nyelvhasználat, kifejezésmód, ízlés a „helyes” nyelvhasználatként, kifejezésmódként és ízlésként jelenik meg a többi társadalmi csoport számára is. Ennek a folyamatnak a legfontosabb terepe az iskola, mely az otthonról hozott kulturális tőkét jutalmazza, ezáltal még inkább felerősíti az iskolarendszerbe való belépéskor már meglévő kulturális különbségeket (Bourdieu 1978b). A társadalmi hierarchia csúcsán állók által meghatározott kultúrát így a többi társadalmi csoport is elfogadja mérceként, annak ellenére, hogy ők maguk nem feltétlenül látják át a distinkciók szimbolikus rendszerét.

Bourdieu az értelmiséget az uralkodó osztály uralt frakciójának nevezi. Az uralkodó osztályba tartozik az értelmiség fentebb vázolt hatalma okán, de annak az uralt részébe, hiszen a társadalmi hierarchia legfontosabb strukturáló tényezője mégiscsak a gazdasági tőke. Az értelmiség magas összetőke birtokosa ugyan, de ezen belül kulturális tőkéjének részaránya magasabb a gazdasági tőkéhez képest. Így az uralkodó osztályon belüli dominancia birtokosa mégiscsak a nagyobb gazdasági tőkével bíró tulajdonos burzsoázia.

Az osztályalapú értelmiség-elméleteket az 1.2. táblázat tekinti át.

9 Bourdieu a *La Distinction*-ban kifejtett elméletének kritikusi szerint azonban a jelenkori tömegtársadalmakban elmosódó osztályhelyzet nem határozza meg annyira a kulturális tőkét, mint azt Bourdieu korábban a hierarchikus és centralizált francia társadalmat vizsgálva leírta. Az USA-ban és Hollandiában végzett kutatások tanúsága szerint a kulturális tőkére erősebb hatása van az iskolai végzettségnek, a kornak és a nemnek (DiMaggio 1998, De Graaf et al. 2000). Más műveiben Bourdieu is inkább olyan erőforrásként értelmezte a kulturális tőkét, mely az egyén mobilitásának érdekében más tőkefajtákra váltható át (Bourdieu 1994, 1997).

1.2. táblázat. Osztályalapú értelmiség-elméletek

Gramsci (1965), Brym (1980), Bourdieu (1988)	Neo-marxista értelmiségelméletek: organikus értelmiség, új középosztály, uralkodó osztály uralt frakciója
Mannheim (1975)	Szabadon lebegő értelmiség
Bell (1974), Gouldner (1979), Konrád – Szelényi (1974)	Új osztály-elméletek: tudásozstály, kritikai diskurzus hegemoniája, értelmiség osztályhatalma

Elitelméletek

Az elitelmélet alapvetése, hogy minden társadalom szükségképpen vezetők és vezetettek csoportjára bomlik, így az elit jelenléte a társadalomban univerzális törvény. A társadalmi változások folyamatait elitváltások soraként először Gaetano Mosca (1939) és Wilfredo Pareto (1963) értelmezte. Mosca szerint az uralkodó osztály részben tehetsége, részben erőszak-monopóliuma révén tudja fenntartani hatalmát, de bizonyos idő elteltével óhatatlanul elveszti a tömegek bizalmát, és hatalmát egy új elitnek kell átadnia. Ehhez hasonlóan Pareto elméletének is központi gondolata az elitek állandó cirkulációja. Egy elit addig őrizheti meg uralmát, míg képes sorai közé fogadni az alsó rétegek feltörekvő, tehetséges tagjait. Ha az elit zárttá válik, az alulról jövők erőszakkal próbálják megdönteni a hatalmát. Az elitelmélet teoretikusai szerint elit és társadalom szembenállása szükségszerű, a kevesek kiválasztódása az uralomra (az oligarchia vastörvénye) demokratikus viszonyok között is érvényesül (Michels 1999).

Az elitelmélet jó értelmezési keretnek bizonyult az 1920-30-as évek társadalmi változásainak elemzéséhez, a II. világháború után azonban elvesztette népszerűségét. Kivétel ez alól C. Wright Mills nagy hatású és sok vitát kiváltó könyve az amerikai „uralkodó elitről” (Mills 1972), mely a különböző politikai, gazdasági és kulturális elitpozíciók betöltőit egy egységes, belső kohézióval bíró csoport tagjaiként mutatta be. Az uralkodó elit koncepcióját azonban az empirikus vizsgálatok nyomán az USA-ban hamar feladták (Dogan 2003).¹⁰

Az uralkodó elit koncepciója az elitek integrációját és hegemoniáját feltételezte, egy olyan interakciós hálózat alapján, mely az összes elitcsoportot összeköti. A következő nagy hatású elmélet, a pluralista elitelmélet perspektívája (pl. Dahl 1971) ezzel szemben fragmentációt és erőegyensúlyt feltételez az elitek között. Az elitek összetételének lehetséges változatait írja le a konszenzuális egység elmélete (Higley et al. 1976, Higley et al. 1991). Egységesnek akkor tekinthető

¹⁰ Az integrált elituralmat a kapitalisták és a politikusok között a vizsgálatok még Mexikóban, egy olyan országban sem igazolták, ahol kétségtelenül erős informális kapcsolatrendszer köti őket össze (Camp 2003).

az elit, ha kellő belső kohézióval rendelkezik ahhoz, hogy tagjai egyetértsenek az általuk irányított társadalom alapvető természetét és szükségleteit illetően, függetlenül esetlegesen eltérő csoportérdekeiktől és politikai nézeteiktől. A konszenzuális egység elmélete szerint egy társadalomban a demokrácia stabilitásának feltétele, hogy a differenciálódott elitcsoportok mindannyian részt vegyenek a döntéshozatalban és ellentéteik ellenére is megegyezzenek az alapvető játékszabályokban. Ezt egy olyan interakciós struktúra biztosítja, amely az összes fontos elitcsoport számára hozzáférést nyújt a „döntéshozatali arénához”. E megközelítés szerint az elitek szorosan integráltak ugyan, de a különböző csoportok érdekei eléggé eltérőek ahhoz, hogy a különböző nézőpontok között verseny alakuljon ki. A döntéshozatalhoz való hozzáférés informális, rugalmas, kohézív elitkörökön (elite circles) át valósul meg, melyek intézmények körül és azokon keresztül formálódnak. A körök kialakulásában ugyan szerepet játszik a barátság és a személyes kapcsolatok, de mégsem vonzalmon alapulnak, hanem ismétlődő interakciókon olyan személyek között, akiknek hasonló érdekeik és problémáik vannak. A köröknek nincs formális vezetősége, maguk a résztvevők sem ismerik a kör kiterjedését, csak a saját kapcsolataikat, így a körök működése indirekt interakciókon is alapul. Az elitek körei metszik egymást, szektorokat, intézményeket kötnek össze. Azok az elittagok, aki több körbe is tartoznak, alkotják a kisebb körökön átívelő nagy – társadalmanként néhány száz fős – központi kört, mely a konszenzuális elitek integrációját biztosítja.¹¹

Az elitelmélet reneszánsza igazán az 1980-90-es években kezdődött. A kelet-európai rendszerváltozások megértéséhez a társadalomtudósok az elitváltás klasszikus elméleti keretét használták fel, aktualizálva az elitreprodukció versus elitcirkuláció kérdését.¹²

A XX. század utolsó évtizedeiben, a globalizációs folyamat teoretizálásával összefüggésben jelent meg egy újabb fontos fogalom: a globális elit. A „neolitelméletek” globális elitnek az olyan menedzseri, informatikai, kulturális és egyéb magasan kvalifikált szakértői pozíciók betöltőit nevezik, akik döntéseikkel nem csak saját országuk, hanem az egész világ sorsát képesek befolyásolni.

Mi jellemzi ezt az új elitet? Az új elitelméletek építenek a tudástársadalom koncepciójára. Értelmezésük szerint a posztindusztriális korban az ipari társadalom osztályszerkezetét foglalkozási hierarchiák váltják fel, melyek csúcán a nagy szakképzettséget igénylő szellemi-értelmiségi foglalkozások állnak (Perkin

¹¹ E szerint az elmélet szerint tehát egységes, de differenciált elit jellemzi a konszolidált demokráciákat. Más politikai rendszerekben azonban az elitek más típusai fordulnak elő (Higley és Lengyel 2000). A totalitárius és poszttotalitárius rezsimekre jellemző az egységes és kevésbé differenciált *ideokratikus* elit, az autoritárius rendszerekre a nem egységes, de differenciálatlan megosztott elit. A nem konszolidált demokráciákban pedig a *fragmentált* elit differenciált, de kevésbé egységes az alapvető játékszabályok tekintetében.

¹² A kelet-európai elitcserékkel kapcsolatos elméleteket kimerítően összefoglalja Bozóki 2003. A magyar elitek cseréjének kérdéseit a kötet 2. fejezete érinti.

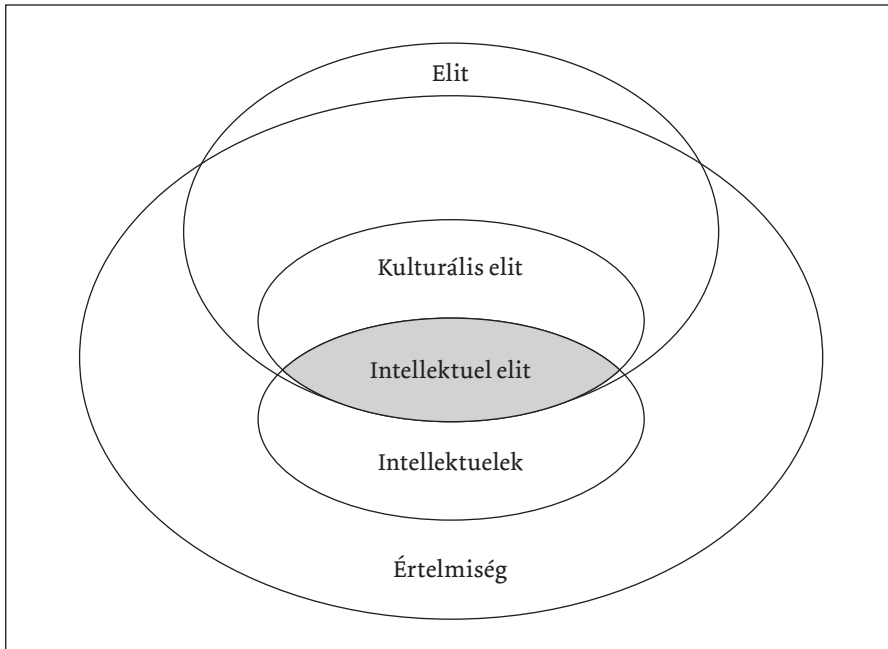
1996). Ebbe az elitbe bekerülni képzettség és szakmai teljesítmény alapján lehet, tehát az elit meritokratikus jellegű. Az elit tagjainak közös jellemzője, hogy magas képzettséggel bírnak, ám foglalkozásukra nézve igencsak heterogének: egy filmrendező éppúgy közéjük tartozhat, mint egy vállalatvezető. Robert Reich (1991) terminusával élve ők a *szimbolikus elemzők* (symbolic analysts), akik információk előállításával, kezelésével vagy terjesztésével foglalkoznak. Reich szerint nem egyszerűen a foglalkozási struktúra átalakulásáról, hanem a társadalmi integráció egy új típusának létrejöttéről beszélhetünk. A nemzetgazdaságok helyét egy hálózatosan felépülő világgazdaság veszi át, melyet az információk kezelői irányítanak. Ezt a gondolatot viszi tovább és bontja ki átfogó elméletté nagyhatású könyvében (*The Information Age*) Manuel Castells (1996-97). Az információs kapitalizmus korában az alapvető társadalmi választóvonal azok között húzódik, akik be tudnak kapcsolódni a globális hálózatokba – az áramlások terébe –, és akik erre erőforrások hiányában nem képesek. Az elitek birtokolják azokat a kulturális kódokat, melyek lehetővé teszik a hálózatokban való mozgást, ezáltal hatalomhoz és befolyáshoz juttatnak. Castells figyelmeztet arra, hogy a hálózatokban részt vevők és kimaradók közötti teljes elkülönülés a társadalom dezorganizációjának veszélyét rejti magában.¹³

Az elitelmélet alapvető megállapításainak bemutatása után ideje visszatérni arra a kérdésre, milyen viszonyban áll egymással az elit és az értelmiség fogalma.

Az értelmiség kultúra- és közvélemény-formáló elitje a társadalom elitjének része. A széles értelemben vett elitdefiníció szerint ugyanis minden olyan szereplő a kulturális elit része, aki nagy befolyással bír a kultúra működésére (Csurgó – Kovách 2003). Ez nem csak azokra az elittagokra igaz, akik intézményes döntéshozói pozícióban vannak, hanem azokra az elit intellektuelekre is érvényes, akik véleményük, eszmei hatásuk által vannak befolyással. Elit és értelmiség sematikus viszonyát mutatja az 1.2. ábra.

¹³ A globális elitek kritikája a globalizáció kritikájának egyik leggyakrabban visszatérő témája. A kritikusok többek között az új eliteknek a társadalom többi rétegétől való egyre erőteljesebb elszigetelődését, globális mozgékonyáguk miatti kötődés nélkülségét, felelőtlenségét, sőt „komprádor” voltát kárhoztatják. Még az elit meritokratikussága is, melyet a korábbi elitelméletek általában pozitívan fogtak fel, a globalizációkritikus összefüggésben negatív megítélést kapott. Az az elittag ugyanis, aki úgy gondolja, hogy pozícióját csak saját tehetsége révén érte el, hajlamos lehet úgy érezni, hogy önmagán kívül senkinek nem tartozik semmivel, nem érez közösséget vagy felelősséget a társadalom többi tagja iránt (Lasch 1995).

1.2. ábra. Elit és értelmiség

Már a korai elitelmélet (Pareto 1963) megkülönbözteti az elit két típusát. A kormányzó elit a konkrét kormányzati hatalmat vagy az a fölötti kontrollt gyakorolja (például a parlament tagjaként). A nem kormányzó elit körébe az olyan, hatalommal és privilégiumokkal rendelkező csoportok tartoznak, melyek tagjai nem vállalnak nyíltan politikai szerepet, mégis nagy befolyással vannak a politikai folyamatokra és magára a kormányzó elitre is. Ha megpróbáljuk a kulturális elit tagjait kormányzó és nem kormányzó elit kategóriákban elhelyezni, azt láthatjuk, hogy mindkét kategóriába bekerülhetnek. A kultúrpolitikusok, a kulturális élet legfőbb döntéshozói a kormányzó elithez tartoznak. A kulturális életben befolyásos, de nem formálisan döntéshozó intellektuelek – a művész- és a tudományos elithez hasonlóan – pedig a nem kormányzó elithez.

Arra a kérdésre azonban, hogy pontosan miben áll az intellektuel elit és a kormányzó elit kapcsolata, nem adható egyszerű válasz. Az intellektuelek és a kormányzó elit koronként és társadalmanként változó viszonya több aspektusból is megközelíthető.

Vizsgálható, hogy az értelmiségi elit mennyire vesz részt a formális döntéshozatalban, a kultúrpolitika mennyire a kulturális élet szereplői által irányított; vizsgálható, hogy mennyire vesz részt az értelmiség az informális döntéshozatalban – az elitkörökben és hálózatokban; illetve az is elemezhető, hogy az intellektuelek mennyire vannak hatással az elitre közvetve, a nyilvánosságban

- 32 hangoztatott véleményük, eszméik által. Egy hetvenes évekbeli amerikai vizsgálat során (Kadushin 1974) megkérdezték a politikai elit tagjait, mennyire állnak kapcsolatban az elit intellektuelekkel. Az eredmény szerint kapcsolathálójukban nem volt nagy átfedés, a két csoport között nem volt közeli kapcsolat, ami azt jelzi, hogy az értelmiségi elit – különösen az „általános társadalomkritikus” típus direkt befolyást nem gyakorolt a politikai döntéshozatalra. Ugyanez jellemezte a Higley és szerzőtársai által megvizsgált társadalmakat: a kulturális elitek nem vettek részt a politikai és gazdasági elitcsoportok aktorai által alkotott informális központi körben, mely a stratégiai döntéshozatalra irányult (Higley et al. 1991). Ellenben, bár az intellektuális folyóiratok relatíve kis példányszámban jelennek meg, mind a politikai elit, mind a tömegművelődés vezetői igen nagy arányban olvasták őket. Ez a jelenség inkább a véleményformáláson keresztül indirekt hatás (Merton 1975) hipotézisét erősíti.

A bemutatott elitelméleteket a 1.3. táblázat foglalja össze.

1.3. táblázat. Elitelméletek

Mosca (1939), Pareto (1963), Michels (1999)	Klasszikus elitelmélet: elitek körfogása, kormányzó és nem kormányzó elit, oligarchia vastörvénye
Mills (1972)	Egységes uralkodó elit
Higley és szerzőtársai (1991)	Elitek konszenzuális egysége
Perkin (1996), Reich (1991), Castells (1996-97)	Neoeitelmélet: globális elitek, szimbolikus elemzők, információs elit

A társadalmi mezők elmélete

Az osztály- és elitelméletek fontos állításokat tesznek az értelmiség és a többi társadalmi csoport viszonyáról. A társadalmi mezők megközelítése inkább az értelmiség belső viszonyainak vizsgálatához adhat segítséget.

A mező fogalmát eredetileg a szociálpszichológia használta. Kurt Lewin hangsúlyozta elsőként, hogy az egyéni viselkedés nem vizsgálható elszigetelten; egyaránt függ a személyiségtől és a környezettől (Lewin 1972).

A fogalom szociológiában használatos módja ugyanakkor Weber értékszféra fogalmára is visszavezethető (Weber 2005). Weber azt hangsúlyozta, hogy a különböző értékszféráknak megvannak a maguk saját belső törvényeik, és ezért konfliktus jöhet létre közöttük (pl. tudomány és vallás). Weber gondolatát német szociológusok, köztük Fürstenberg vitték tovább. Fürstenberg a társadalmi mobilitást kutatva nem értékszférákról, hanem „felemelkedési szektorokról” beszélt. Elméletében már megjelenik az a gondolat, hogy egy-egy szektor szereplői

a státuszok végessége miatt egymás rovására tudnak sikereket elérni, ezért a szektorok „szervezett küzdelem” terepei (Fürstenberg 1969).

Fürstenberg elképzelése sokban hasonlít a társadalmi mezők legismertebb és legnagyobb hatású teoretikusa, Pierre Bourdieu koncepciójára. Bourdieu definíciója szerint egy társadalmi mező a kapcsolatok totalitását foglalja magában az összes releváns szereplő között a társadalom egy-egy funkcionálisan elkülönült szegmensében (Bourdieu 1985, 1994). Bourdieu konfliktusorientált felfogásában minden egyes mező szereplői a mezőbeli társadalmi pozíciókért harcolnak, ebből a harcból alakul ki a mező szerkezete. A mező egymáshoz viszonyított pozícióit a szereplők a rendelkezésükre álló tőke segítségével foglalhatják el. Nem csak a tőke mennyisége fontos, hanem az összetétele is, és az, hogy mennyire átváltható, ugyanis minden mezőre egy-egy specifikus tőke dominanciája jellemző (Bourdieu 1985, 1994).

A kulturális mező működéséről Bourdieu által elmondottak igen lényegesek az értelmiség belső viszonyainak értelmezéséhez. Bourdieu szerint mindaz, amit kultúraként tartunk számon, a kulturális mező működésének manifesztációja: a mező hatalmi viszonyai, szerkezete és működése determinálják (Bourdieu 1983).

A kulturális mező specifikus tőkéje a kulturális tőke, ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi tőkefajta, mellyel a mező szereplői rendelkeznek, ne lenne hatással a mező működésére. Bourdieu a kulturális termelés két fő típusát különbözteti meg, adott tőketípus dominanciája szerint (Bourdieu 2003). A *korlátozott* kulturális termelés relatíve független a piaci viszonyoktól, a kulturális tőke dominanciája jellemzi. Ez a sajátosság abban nyilvánul meg, hogy a gazdasági siker a mezőnek ebben a szegmensében másodlagos, a kulturális szereplők inkább az elismerés, reputáció és legitimáció tőkéjéért küzdenek, mintsem az anyagi javakért. A *tömeges* kulturális termelés szegmensében viszont a gazdasági aspektus, a piaci siker dominál. Így Bourdieu szerint a kulturális mezők topográfiája kétrétű, a kétfajta termelési mód nem is igen kapcsolódik, a kulturális mező szereplői az egyik esetben művészek, a másikban termelők.¹⁴ Az eltérő strukturáló tényezők a kultúratermelés két szegmensében eltérő belső tagolódást eredményeznek. A korlátozott szegmens struktúrája jellemzően hierarchikus: például a különbség egy szöveg létrejötte és irodalomként való elismerése között a mezőn belül alá- és fölérendeltségi viszonyokat hoz létre. A tömeges termelés szegmensét ellenben jobban jellemzi a verseny. A kulturális mező szerkezetét tehát két dimenzió, a kulturális, illetve a gazdasági tőke határozza meg. Mindkét megoszlás szerint beszélhetünk a mező szereplőinek elit, illetve periférikus csoportjáról. A korlátozott szegmensben elit és periféria viszonya az elismert, reputációval rendelkező művészek, és az el nem ismert művészek ellentététben jelenik meg, a tömeges termelés szegmensében viszont az elit-periféria viszony

14. Bár Bourdieu általánosan kulturális mezőről beszél, érveléséből (magas és alacsony kultúra megkülönböztetése) és szóhasználatából (rendszeresen művészeket említ) nyilvánvaló, hogy elsősorban művészeti mezőt ért ezen.

is az anyagi siker dimenziójában értelmeződik. Bourdieu feltételezése szerint tehát a különféle tőkefajták birtoklásában mutatkozó különbség szignifikáns módon összekapcsolódik az egyes mezők társadalmi szerkezetével. Azok a szereplők, akiknek több mezőspecifikus tőkéjük van, jobb pozíciót foglalnak el az adott mezőben.

A korlátozott és a tömeges kulturális termelés különbségeit az 1.4. táblázatban foglalom össze. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a korlátozott és a tömeges kulturális termelési mód éles elkülönítése erősen ideáltipikus, hiszen minden kulturális termék lényegileg egyszerre áru és szimbólum.

1.4. táblázat. A korlátozott és a tömeges kulturális termelési mód Bourdieu elméletében

Kulturális termelés módja	Korlátozott	Tömeges
Domináns tőketípus	kulturális	gazdasági
Résztvevők szerepei	„művészek”	„termelők”
Belső struktúra	hierarchia	verseny
Pénznem	reputáció	piaci siker
Elit	elismert művészek	anyagilag sikeres termelők
Periféria	el nem ismert művészek	anyagilag sikertelen termelők

A különböző tőkefajták és a mezők struktúra közötti viszonyt továbbgondolva Anheier és szerzőtársai a szegmentációt, azaz a szerkezetileg elkülönült, párhuzamos formákat és hierarchiát, azaz a felosztás eredményezte különböző státuszú pozíciócsoportok jelenlétét vizsgálták (Anheier et al.1995). Azt feltételezték, hogy más-más tőkefajta dominanciája más-más felosztást hoz létre egy mező szerkezetében. Bourdieu nyomán a kulturális mezőben a szegmentációt a korlátozott és a tömeges termelési mód között feltételezték, a hierarchiát pedig mindkét szegmensben az elit és a periféria viszonyaként határozták meg. Hipotézisük szerint amennyiben egy mezőben a gazdasági tőke dominál, és az alapvető dichotómia a gazdasági siker illetve kudarc között rejlik, a mező struktúrája kevésbé szegmentált, de a gazdasági státusok szerint erősen hierarchikus lesz. A társadalmi tőke túlsúlya esetén a megkülönböztetés elve a kapcsolathálózati tagság. Ekkor a struktúra erősen szegmentált tagok és nem tagok között, viszont a hálózatokon belül a hierarchizáltság foka gyenge. A kulturális tőke dominanciája erősen szegmentált és hierarchikus mezőn belüli viszonyokat eredményez. (1.5. táblázat).

1.5. táblázat. Tőkefajták dominanciája és a mezők szerkezete Anheier és szerzőtársai hipotézise szerint

Domináns tőketípus	Szegmentáció	Hierarchia
Gazdasági	gyenge	erős
Társadalmi	erős	gyenge
Kulturális	erős	erős

A kulturális tőke dominálta mezők struktúrája két szegmensre bomlik, a legitimált művészetre vagy magas kultúrára, illetve a nem legitim alacsony kultúrára. A két szegmens között hierarchikus viszony van, és szintén erős hierarchia érvényesül a magas kultúrán belül a legitimátorok és a kultúrát létrehozók között. (1.6. táblázat).

1.6. táblázat. A kulturális mező szerkezete Anheier és szerzőtársai hipotézise szerint

Szegmens	Hierarchia a szereplők között
Legitimált művészet (korlátozott termelési mód)	legitimátorok kultúratermelők
Nem legitimált művészet (tömeges termelési mód)	kultúratermelők

A kulturális mezőben természetesen egyaránt jelen van a gazdasági, a társadalmi és a kulturális tőke. Bourdieu elmélete alapján azonban a kulturális tőke dominanciája várható. Anheier és szerzőtársai kölni irodalmárokról szóló vizsgálatában a mezőbeli szereplők kapcsolathálója alapján egy hierarchizált mag és egy strukturálisan izolált, műfaj szerint szegmentált periféria különült el (1.7. táblázat).

1.7. táblázat. A kulturális mező szerkezete Anheier és szerzőtársai eredményei alapján¹⁵

Státusz	Szegmens	Szegmens
Hierarchizált mag: Eliték Szubeliték	Legitimált művészet	
Periféria	Legitimált művészet	Nem legitimált művészet

¹⁵ Az általam itt ábrázolt modell a szerzők eredeti modelljének (Anheier et al. 1995) csaka a gondolatmenetem szempontjából fontos aspektusát jeleníti meg.

Az írók közötti kapcsolatháló, melynek mintázatát az aktorok gazdasági státusza sokkal kevésbé magyarázta, mint a reputációs rangsorban elfoglalt helyük, a kulturális tőke dominanciáját mutatta. Az erősen szegmentált és hierarchikus belső tagolódás alátámasztotta a feltételezést a specifikus tőkék és strukturális minták közötti kapcsolatról. A vizsgálat legfontosabb eredménye szerint a fő strukturáló tényező az irodalmi mezőben nem a korlátozott és a tömeges termelési mód közötti különbség, hanem az elithez, illetve a perifériához tartozás volt.

A kulturális mező szerkezetét elemezve Bourdieu több művében is (Bourdieu 1985, 2003), a kulturális és a gazdasági dimenziót teszi meg a két fő struktúráképző tényezőnek. Ezzel azonban figyelmen kívül hagy egy olyan lehetséges szervezőelvet, a hatalmi-politikai beavatkozás lehetőségét, mely máskülönbön elemzéseinek nagyon is fókuszában áll. Többé-kevésé minden mezőben számolni kell nem csak a piaci viszonyok, hanem a hatalmi mező erőteljes beavatkozásával a kulturális mező belső viszonyaiba. Ilyen esetben a mező szereplőinek politikai tőkéje is hierarchizáló vagy szegmentáló erőforrásnak bizonyulhat. Bourdieu a *The Field of cultural production, or: the economic world reversed* című tanulmányában (1983) az *autonóm* és a *heteronóm* elv szembeállításával modellezi mindenfajta – akár gazdasági, akár politikai – külső beavatkozás hatását a kulturális mezőre.

A kulturális mező belső szerveződésének sajátossága az, amit Bourdieu az *érdeknélküliség érdekének* nevez. Ez annyit jelent, hogy az érdek vezérelte magatartás a mezőben nem legitim, a mező szereplői nem ismerik el kulturális termelésként. Ezért az aktoroknak az az érdekük, hogy saját tevékenységüket érdek nélküliként mutassák be. Például egy avantgárd művész demonstrálhatja érdek nélküliségét a hagyományokkal való szakítással, melyről feltételezhető, hogy nem hoz azonnali gazdasági sikert. Érdeknélküliségéből nyeri autenticitását, ezáltal elfogadását a kulturális mezőben. Bourdieu az érdeknélküliség elvét – a *l'art pour l'art* – tartja a kulturális mező *autonóm* elvének. Azonban a kultúra hierarchizációjának egy másik elve is van: a *heteronóm*, azaz külső elv, mely azoknak kedvez, akik gazdaságilag és politikailag uralják a kulturális mezőt. A két elv harcában a hatalmi viszonyok attól függenek, mennyire autonóm a mező: azaz mennyire tudja rákényszeríteni saját normáit és szankcióit a kultúra termelőire, köztük azokra is, akik közel vannak a hatalmi mező domináns pólusához. A kulturális mező autonómiájának foka időben és térben nagyon változó. A hatalmi mező és a kultúra viszonya a kultúrákutatók egyik örök témája.¹⁶ Bourdieu szerint a kevesebb mezőspecifikus tőkével rendelkező kulturális szereplők fogékonyabbak a hatalmi mező csábítására (Bourdieu 1983).

Egy társadalmi mezőben való tagságnak nincs más kritériuma, mint az, hogy hatást ér el benne valaki. Így lehetséges az, hogy minden mező, köztük a kulturális mező határa is örök harc tárgya. A legvitatottabb határ a kulturális

¹⁶ Kapitalizmus és kultúra viszonyának eszmétörténetére ehelyütt nincs módunk kitérni. A kritikái megközelítés olyan jól ismert marxista szerzők nevéhez fűződik, mint Adorno, Horkheimer vagy Marcuse. Inkább a kultúra autonóm voltára helyezi a hangsúlyt például Bell vagy DiMaggio.

és a hatalmi mező határa. A mező legitim definiálásáért folytatott harc során a nagyobb autonómiával rendelkező aktorok próbálják kizárni a többieket a mező szereplői közül. Bourdieu azt javasolja, hogy az elemző se próbálja megvonni a mező határát egy mező tudományos vizsgálatakor, csupán egy operatív definícióval rögzítse a harc aktuális állását.

A kulturális mező működési törvényszerűségeit Bourdieu több munkájában is jól érthetően kifejtette. Ha azonban össze akarjuk kapcsolni a mezőelméletet a Bourdieu által az értelmiségről elmondottakkal, egy fogalmi problémába ütközünk. Bourdieu sokszor beszél a kulturális mezőről általában, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a kulturális mező több almezőből áll, mint például a Bourdieu által is elemzett fényképészeti vagy irodalmi mező (Bourdieu – Boltanski 1990, Bourdieu 1996). Bourdieu a *champ intellectuel* fogalmát (melyet magyarra fordítani inkább intellektuális, mintsem értelmiségi mezőként lehetne) is gyakran használja, amikor általánosságban beszél a kulturális termelés különböző mezőiről (pl. Bourdieu 1969, Bourdieu 1990). Ugyanakkor Bourdieu-nél az értelmiségi a mezőkkel kapcsolatban sokszor úgy jelenik meg, mint a különböző mezők közötti határ átlépője.

Bourdieu-t igen foglalkoztatta a határvonal, amely a kulturális mezők és más mezők között húzódik, és amelyet az intellektuelek hajlamosak gyakran átlépni. Sartre-ról írott cikkében (Bourdieu 1993a) megalkotta a totális értelmiségi fogalmát. A totális értelmiségi szerep a különböző specifikus tudásformák hibás összevonása nyomán jön létre: a totális értelmiségi mindenhez ért, és mindenről véleményt is nyilvánít, az értelmiségi szerepet átfogóan értelmezi. A mezőspecifikus tőkék felhalmozása és átvitele más mezőkbe – például a médiába¹⁷ vagy a politikába –, eközben a mezőhatárokon belül maradó vetélytársak „csonka” értelmiségiként való feltüntetése Bourdieu szerint nem más, mint a szimbolikus tőkéért folyó harc egyik eszköze.

A kulturális és a média mező közötti határ átlépése különösen gyakran fordul elő az értelmiségi körében. Az intellektuel a média mezőjében való sikeres szerepléshez egy másik szakmai mezőben felhalmozott tőkéjét – tekintélyét, elismertségét – használja fel (Bourdieu 2001). Ez a másik mező éppúgy lehet a társadalomtudományos, mint a természettudományos vagy a művészeti mező is. A közéletben részt vevő értelmiségiek közül néhányan szakterületük kiváló és szakmailag elismert képviselői, míg mások kevésbé, de közös bennük, hogy mindnyájan szakmájuk reputációját használják fel a szakterületükön kívül eső megszólalásaikkor a nyilvánosság előtt. A tipikus intellektuel szakmai mezőjében gyűjtött először erőforrásokat, és jövedelmének meghatározó részét mindvégig ebből a szakmai mezőből szerzi, közéleti pályafutásától függetlenül. Ez persze nem jelenti azt, hogy a közéleti szereplés ne lenne az intellektuel számára bizonyos értelemben jövedelmező. A közéleti értelmiségi létez a médiaszerepléssel

17 Bourdieu-nél a média nem számít kulturális mezőnek, mert más, gazdasági logika alapján működik.

38 gyűjtött tőke – például a hírnév – visszaváltása, és a szakmai mezőben való felhasználása is hozzátartozik. A szakmai, illetve a média mező egyaránt sajátos belső kritériumokat támaszt szereplőivel szemben. Ilyen kritérium a média mezőjében például az érthetőség, a szakmai mezőben például az állításoknak az elfogadott szabályokat követő alátámasztása. Az értelmiségi közszereplők kettős kötődésüket kihasználva mindkét mező speciális kritériumait elháríthatják, mindkettőbe magukkal viszik a másikban szerzett hatalmat. Ezért, mivel mindkét mezőben külső erőforrást használnak, Bourdieu heteronóm tőkájúnak nevezi őket (Bourdieu 2001).

Talán már az eddigi ismertetésből is kitűnt, hogy Bourdieu komoly értéknek tartja a különböző társadalmi mezők autonómiáját, úgy véli, belső normarendszerük a megfelelő működésük záloga. Különösen fontos számára a kulturális mezők autonómiája. Ezt leginkább a televízióval kapcsolatos írásában (Bourdieu 2001) fejti ki. A televízió uralmi aspirációja a tudományos és művészeti szféra felett ezekhez a mezőkhöz képest külső logikát képvisel. A tévében való szereplés hírnév- és tekintélyteremtő ereje a kulturális mezőkbe trójai falóként juttatja be a heteronóm kultúratermelőket. Az ilyen kultúratermelőknek ugyanis nem kell megfizetniük azt a belépti díjat a mezőspecifikus kulturális tőke felhalmozásával, melyet máskülönben az adott kulturális mező belső normái megkövetelnek. A mezőn belüli reputáció forrását ezért egyre nehezebb megállapítani, ami a mező normáinak erodálódásához vezet.¹⁸

Egy értelmiségi számára a rendszeres médiaszereplés könnyen autonómiája elvesztéséhez vezethet, a média logikája ugyanis Bourdieu szerint gazdasági logika, különbözik az autonóm kulturális mezők logikájától. A nagyobb mezőspecifikus tőkével rendelkező értelmiségiek könnyebben ellenállnak a külső logikának – ezt nevezi Bourdieu Zsdanov-törvénynek.¹⁹ Minél inkább a nagyközönségnek termel egy kultúratermelő, annál hajlamosabb lesz együttműködni a külső erővel, hiszen a tömeges termelésben eleve a piaci siker a mértékadó.

Bourdieu heteronóm fogalma bizonyos értelemben a régi paradoxon továbbgondolása: hogyan egyeztethető össze az akadémiai és a közéleti szerep? Az intellektuel szerepvállalás potenciális negatív visszahatása az akadémiára, melyet Posner is feszegetett (Posner 2001), a francia szociológus munkáiban is visszaköszön: Bourdieu szerint a heteronóm elvnek engedelmesskedő kultúratermelők ellen a mezők autonómiája érdekében küzdeni kell. Ez nem jelenti azonban azt, hogy az értelmiségiek ne vegyenek részt a nyilvánosságban. Az autonóm értékeket valló értelmiséginek speciális tudástőkéjével igenis be kell szállnia a közéletbe, hogy elfogadtassa a médiával is a mezők autonóm értékeit. Ennek a célnak érdekében szól Bourdieu „kiáltványa”, a *Világ értelmiségei, egyesüljetek!* (Bourdieu 1993b).

18 A tudományt a média beavatkozása miatt fenyegető egyik legnagyobb veszély Bourdieu szerint a gyors és szellemes, de felületes gondolatmenetek, a *fast thinking/reading/writing* elterjedése (Bourdieu 1993b, 2001).

19 Párhuzamot vonna az értelmiségiek feletti politikai (ideológiai) kontroll és a gazdasági logika kontrollja között.

A társadalmi mezőkről szóló rész végén tekintsük át még egyszer a tárgyalta elméleteket (1.8. táblázat).

1.8. táblázat. A társadalmi mezők elmélete

Weber (2005)	Értékszférák
Fürstenberg (1969)	A társadalmi felemelkedés szektorai
Bourdieu (1983, 1985, 1994)	Társadalmi mezők elmélete: mezőspecifikus tőke, habitus, a mezők autonómiája, a kulturális mező működése
Anheier, Gerhards és Romo (1995)	Tőkefajták dominanciája és a kulturális mező szerkezete

Összegzés

Az értelmiség fogalmának definiálásához az értelmiséget társadalmi szerepek összességeként azonosítottam. Az értelmiségdefiníciók csoportosítása alapján a legszélesebb értelemben a szellemi munkát végzők számítanak értelmiséginek. A definíciók egygel szigorúbb köre a kultúratermelésben való részvétellel határozta meg az értelmiséget. Az intellektuel értelmiségi szerep a közéleti szerepvállalás alapján azonosítható. A legszűkebb definíció a kritikai értelmiségi fogalmához köthető: ez a közéleti szerepvállalás mellett társadalomkritikai attitűdöt is feltételez. Saját intellektuel-definícióm kimondása után az intellektuel-szereppel kapcsolatban újra és újra felmerülő tipikus problémákat igyekeztem bemutatni. Ezek közül a leginkább lényeges a szűkebb szakmai és a közéleti szerep között fennálló állandó feszültség.

Az értelmiséggel, mint társadalmi csoporttal több elméleti hagyomány is foglalkozik. Mind az osztály-, mind az elit-, mind pedig a mezőelmélet fontos szempontokat nyújt az értelmiség vizsgálatához. Az osztályelméletből számomra legfontosabb fogalom a *kulturális tőke*, mely amellet, hogy az értelmiség legfontosabb erőforrása, strukturáló tényezője az értelmiség hierarchiájának. Az elitelmélet legfontosabb hatása, hogy az értelmiségen belül magától értetődően beszélhetünk értelmiségi, illetve *intellektuel elit*ről, mely a kulturális tőke által strukturált hierarchia csúcsán áll. Végül a mezőelméletből származik az *értelmiségi mező* fogalma, mely számomra a legalkalmasabb keretet nyújtja az értelmiség csoporthatárainak és belső szerveződési sajátosságainak megragadására.

2. A magyar értelmiség

A magyar értelmiség XX. századi történetének bemutatása erőteljesen meghaladná egy szociológiai monográfia kereteit. A történettudomány és különösen a társadalomtörténet számos munkában (pl. Gyáni – Kövér 2006 és Valuch 2001) leírta az e társadalmi csoport összetételét, életkörülményeit, mentalitását érintő változásokat. Emellett a XX. század eszmetörténete is elválaszthatatlan az értelmiség történetétől, lévén az értelmiség társadalmi szerepe szerint Magyarországon is az eszmék létrehozója, átvevője és terjesztője. Eszmetörténeti áttekintésre azonban még kevésbé vállalkozhatom. Ehelyett ebben a fejezetben – a közismert történeti folyamatok érintésével – megkísérlem bemutatni azokat a legfontosabb szociológiai munkákat, melyek az elmúlt fél évszázadban a magyar értelmiséggel, és különösen annak intellektuel csoportjával foglalkoztak. Ezekben az elméletekben minduntalan vissza fognak köszönni az előző fejezetben már bemutatott fogalmak, így az új osztály, az elit, vagy a tőkék átváltása. Ez nem véletlen, hiszen a tőke-, mező- és elitelméletek erősen hatással voltak a magyar értelmiségyszociológiára, arról nem is beszélve, hogy az új osztály-elmélet egyik meghatározó műve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (Konrád – Szelényi 1989) magyar szerzők munkája. A legtöbb magyar értelmiségről író szerző azonban nem sorolható egyértelműen egy elméleti vonulathoz, munkájukban innovatívan merítenek a különböző koncepciók és fogalmak közül.

Értelmiség és osztályhatalom

A kelet-közép-európai országok gyengén polgárosult társadalmaiban az értelmiség sajátos szerepet töltött be. Egyrészt a hiányos polgári rétegek pótlékeként szolgált a társadalm szerkezetben, másrészt a XIX. század eleje óta zászlójjára tűzte a társadalom átalakításának, modernizációjának célját. A kelet-európai intellektuelek permanens keserűséget éreztek hatalomból való kizártságuk miatt, úgy ítélve meg, hogy jobban vezetnék a társadalmat, mint az uralkodó osztályok, így mindig a változás pártján voltak. Több történelmi helyzetben az intellektuel értelmiség meg is tudta győzni a társadalmat arról, hogy ő a fáklya, melyet követni kell (Kocka 1993).

A modernizációs misszió felvállalása olyannyira jellemző tulajdonsága a kelet-európai értelmiségnek, hogy egyes szerzők egyenesen ekként definiálják:

az értelmiség az a társadalmi osztály, melynek történelmi projektje a társadalom modernizálása (Eyal et al. 1998).

A kelet-európai társadalmakban a középosztály súlya lényegesen kisebb volt, mint nyugaton. Ezen a gyengébb középosztályon belül is a polgári ethoszú csoportokkal szemben túlsúlyban voltak az úri középosztály képviselői. A régió középosztályainak eme kettős természete az egész társadalom szerkezetének Erdei Ferenc által leírt kettőssége mentén értelmezhető (Erdi 1980).

A kettős társadalom modellje szerint a megkésett polgárosodás eredményeként a magyar társadalom szerkezeti szintjein párhuzamos társadalmi csoportok találhatók. A nemzeti-rendi társadalom középosztályát az úri középosztály, a párhuzamosan létező polgári társadalom középosztályát pedig a magántisztviselők mellett a szabad értelmiségi pályák betöltői (a *professional* típusú értelmiségiek) adták. Az utóbbi típusú középosztály gyengeségének, kialakulatlanságának következtében a magyar értelmiség körében az úri középosztály ethosza, a hatalmi szakszerűség vált uralkodóvá a polgári középosztály tárgyi szakszerűsége ellenében. A szabad értelmiségi pályák betöltői kevés hatalommal és társadalmi hatással bírtak.

Az Erdei-féle kettős társadalom modell kiindulópontjául szolgált a későbbi magyar értelmiségszociológia számos munkájának (Fónai 1995a). Hatása Konrád György és Szelényi Iván, Huszár Tibor és Szalai Erzsébet írásaiban is érvényesül.

A mindenkori társadalmi átalakítást a kelet-európai értelmiség saját vezetésével kívánta megvalósítani. A modernizációs cél először a kapitalista átalakulásban testesült meg, később azonban a szocializmus racionális redisztribúciójában teljesedett ki. Az értelmiségnek a szocialista rendszerben betöltött szerepét Konrád és Szelényi híres könyve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* elemzi (Konrád – Szelényi 1989). A szerzők definíciója szerint az értelmiségiek „olyan tudás monopolisztikus birtokosai, melyet a társadalom transz-kontextuálisnak fogad el” (34. o.). Ez a speciális tudás, és annak monopóliuma legitimálja az értelmiség társadalmi státuszát.²⁰

Konrád és Szelényi szerint az értelmiség két lényeges funkciója a télosz és a techné. A télosz egyik formája a szocializmusban az értelmiség racionális teleokrata – azaz normatív célokat követő – redisztributóri működése. A modern redisztributív társadalom jellemzője, hogy ahhoz, hogy az előállított termelési többlet felett rendelkezessen valaki, teleologikus redisztribúciónak kell lennie. A teleologikus szakértelem birtokosa az értelmiség. Mivel az értelmiség számára speciális értelmiségi tudása biztosítja a többletkezhez jutást, Konrád és Szelényi

²⁰ Gramsci organikus értelmiség fogalmát felhasználva helyezi el a szocializmusban az értelmiséget Huszár, aki szerint a marxista értelmiség a szocialista rendszer organikus értelmisége lehet. Konráddal és Szelényivel szemben, elfogadva a munkásosztály hatalmának hivatalos tézisé, úgy véli, a szocializmusban az értelmiség a munkásoktól csak munkája jellegében különbözik. Ugyanakkor az értelmiség nem definiálható csupán magasabb szintű ismereteket követelő munkája alapján: Huszárnál is felbukkan az örök intellektuel-kritérium: az értelmiséginek az egész társadalom iránt felelősséget kell éreznie (Huszár 1975b, 1978a).

érvelése szerint olyan strukturális pozíciót foglal el a társadalomban, mely körül osztály szerveződhet. A szocializmus az első olyan rendszer, melyben a tudás válik a társadalmi pozíció legitimációs elvévé. Természetesen más társadalmi rendszerekben is elfogadják a tudást valamiféle hatalom legitimációjának, de ez mindig alá van rendelve a társadalom fő legitimációs elvének – a kapitalista társadalomban például a tőkének.

Miután a bolsevizmus programot nyújtott az értelmiségnek az államhatalom birtokbavételéhez, egyszersmind megteremtette a teleologikus redisztribútor pozícióját. A redisztribútor hatalma korántsem csupán gazdasági hatalom, hiszen a szocializmusban a politikai, gazdasági és kulturális döntéshozatal összefonódik: egy civilizációt alkot az ideológus, a bürokrata és a rendőr. Ebben a civilizációban maga a célkitűző tevékenység válik a szakmai tevékenységgé. A bürokratikus tudás hasonló módon semleges, mint a kapitalizmusban a tőke, melynek mindegy, hogy milyen tevékenységbe ruház be. A teleologikus szakértelem egyfajta bármilyen pozícióban felhasználható bürokratikus egyenérték. A bürokrácián belüli teljes hierarchia, vertikális és horizontális kontinuitás lehetővé teszi a bürokratikus elit cirkulációját.

Mindazonáltal, magát az újraelosztást a szocializmusban sem az értelmiség egésze végzi, hanem az állami és pártbürokrácia, azaz az uralkodó rend, mely maga is értelmiségiekből áll. Konrád és Szelényi felosztásában a racionális redisztribúció első korszakát – a sztálinizmust – az uralkodó rend monopóliuma jellemzi. A gazdasági működőképesség fenntartásának érdekében azonban az uralkodó rend egy idő után kénytelen engedményeket tenni az értelmiség szintén hegemoniára törekvő másik, szakértő csoportjának, a technokráciának. Az uralkodó rend és a technokrácia kiegyezésének lényege, hogy kedvezményekért cserébe a technokrácia elfogadja az uralkodó rend által kijelölt korlátokat, ideológiai tabukat. Ezen alku nyomán a racionális redisztribúció második szakaszában az uralkodó rend monopóliuma helyett már csak annak hegemoniája érvényesül.

Az uralkodó rend elleni harcban a technokrácia szövetségese az az értelmiségi csoport, mely a rendszerrel szemben kritikus, marginalizált intellektuelekből áll. A technokrácia ugyanis csak úgy tudja kétségbe vonni az uralkodó rend hatalmát, ha az alatta álló társadalmi rétegek érdekeit is artikulálódni engedi. Ehhez a marginális értelmiség termeli az ideológiát.

Konrád és Szelényi elmélete nagyhatású értelmezési keretként szolgált a reformkommunizmus társadalmi folyamatainak elemzésében. A hetvenes-nyolcvanas évek során a szerzők előrejelzésének megfelelően a szocialista rendszer hivatalos ideológusai egyre kevésbé tudtak legitimációs eszméket előállítani a politikai és gazdasági elit számára, ezzel szemben az elitértelmiség egy másik, a fennálló viszonyokkal szemben kritikus csoportja egyre nagyobb informális véleményformáló befolyásra tett szert.

A nyolcvanas években egyre nyilvánvalóbbá vált a véleményformáló értelmiség ideológiai megosztottsága (Szalai 1994, Csizmadia 2003). Az élesedő népi-urbánus megosztottság a tradicionális politikai irányzatok újjáéledéseként is felfogható. Azonban az értelmiségi csoportok közötti látens tagoltság először nem artikulálódott politikailag, inkább kulturális, attitűd és mentalitásbeli különbségek formájában nyilvánult meg. Egyedül a „demokratikus ellenzék” esetében beszélhetünk a rendszerkritika politikai artikulációjáról (Körösényi 2000a).

A demokratikus ellenzék az értelmiségen belül marginális viselkedésmódot képviselt. Emberi jogi tematikája eleinte kevésbé ragadta meg a többi társadalmi réteget. A nyolcvanas évek gazdasági válsága után azonban a rendszert érintő kritikája nagyobb hatásúvá vált (Körösényi, 2000b). A nyolcvanas évek második felének jól ismert eseményei (monori találkozók, Fordulat és reform, lakitelki találkozók, stb.) a többi értelmiségi csoport repolitizálódását is mutatják.

Ennek az időszaknak a fontos történései közé tartozik, hogy az államszocializmus vége felé erodálódott az első és a második nyilvánosság közötti merev határ. Az értelmiségi beszédmód a politikai ideológia diskurzusának alternatívájául kezdett szolgálni. Az első nyilvánosságban is a társadalomról folyó közbeszéd nyelvévé vált, és ezzel a demokratikus nyilvánosság fontos előzményeként tarthatjuk számon (Kuczi – Becskeházi 1992). Szelényi Iván megfogalmazásában a marginális értelmiség diszkurzív győzelme, mely előbb az egész értelmiség, majd a kádərbürokrácia nyelvezetét is átalakította, a rendszerváltás egyik fontos kiváltó oka és előfeltétele volt (Szelényi 1990).

Az 1982-93 közötti időszak Bozóki András kifejezésével élve az „értelmiség évtizede” volt (Bozóki 2010). A rendszerváltás előkészítését és a nyolcvanas évek végén a politikai ellen-elit szerepét a magyar értelmiség egy része sikeresen töltötte be, idővel pedig az értelmiség volt az a társadalmi csoport, amely főszerepet játszott a rendszerváltás irányításában is. Gyakorlatilag nem volt más olyan társadalmi csoport, mely ebben a folyamatban érdemben részt vett volna (ellentétben például Lengyelországgal). A rendszerváltó években ennek az értelmiségnek jó része – professzionális új politikai elit hiányában – mintegy természetesen került az immár demokratikus politikába. A rendszerváltó pártok a nyolcvanas években már látenszen meglévő törésvonalak mentén szerveződő értelmiségi csoportosulásokból lettek.

Az elitértelmiség, melynek különbözőségeit az államszocializmus alatt még elfedte egységes kultúrája, a rendszerváltás után frakciókra bomlott. A politikai pártok versenye hamar felszínre hozta a lappangó népi-urbánus törésvonalat, jobboldali és baloldali értelmiségiek – politikusok és szimpatizánsaik – küzdőterévé téve a közéletet. Az értelmiség politikai szerepvállalásának három szakaszát mutatja be a 2.1. táblázat.

2.1. táblázat. Az értelmiség politikai szerepvállalásának szakaszai

Időszak	1982-88 A rendszer szétesése	1989-90 Demokratikus átmenet	1991-93 Új demokrácia
Szervezet	Demokratikus ellenzék	Ellenzéki kerekasztal	Demokratikus Charta
Stratégia	Kritikai diskurzusok	Tárgyalások	Mozgalom és média
Szerepek	Disszidensek Ideológusok	Szakértők	Mozgalmi értelmiség Médiaszereplők

forrás: Bozóki 2010

Konrád és Szelényi előrejelzését az értelmiség osztály hatalomra kerüléséről tehát a későbbi folyamatok igazolni látszották. A szerzők a rendszerváltozás után nem sokkal ki is jelentették: az értelmiség győzött (Konrád – Szelényi 1992). A redisztributív rendszer ugyan összeomlott, de az értelmiség szakértő csoportja magához hasonította a bürokráciát, beáramlott a hatalmi pozíciókba, és tagjai alkották az uralkodó elit zömét a kilencvenes évek eleji Magyarországon. Néhány évvel később a menedzserkapitalizmus elmélete nagymértékben épített erre a megállapításra.

A poszt-kommunista átmenetről szóló elméletekre nagy hatással volt az átváltható tőkének koncepciója. A szocialista polgárosodás elmélete (Szelényi – Manchin 1988, Kovách 1988), mely szerint a második gazdaságban sikeresek profitálnak az átmenetből, a gazdasági tőkének tulajdonított nagy szerepet. Más elméletek, mint Hankiss nagykoalíció-tézise, illetve Staniskis politikai kapitalizmus elmélete (Hankiss 1989, Staniskis 1991) a politikai tőke fontosságára hívták fel a figyelmet: a nómenklatúra-elit kapcsolatainak segítségével hatalmát gazdasági tőkére váltva az átalakulás valódi nyertesévé vált.

Gil Eyal, Szelényi Iván és Eleanor Townsley ezzel szemben a menedzserkapitalizmus fogalmának megalkotásakor a kulturális tőke átmenetben játszott főszerepe mellett érvelt (Eyal et al. 1998). Fő téziséük, hogy a poszt-kommunista átmenetben a kulturális tőke volt a legfontosabb tőkefajta az elitstátusz, a hatalom és a privilégiumok elérésében. A politikai tőke másodlagosan és csak abban az esetben működött, ha járult hozzá kulturális is: azaz a technokrata elit esetében. A posztkommunista értelmiség a polgárosodási stratégiát választva kulturális tőkéjét használta fel az intézményes társadalmi tőke birtokosaival szembeni harcban.

A posztkommunizmus hatalmi elitje a technokrata menedzserekből, az új politokráciából, valamint az ezekhez a csoportokhoz személyi szálakkal erősen kapcsolódó véleményformáló elitértelmiségből állt. Az értelmiség az eliten belül

dominált csoportot, „irányított frakciót” alkotott, bevonására az új hatalmi elit nem tulajdonon, hanem főként kulturális tőkén (szaktudáson) és társadalmi tőkén alapuló hatalmának legitimálása érdekében volt szükség (Szelényi 1996). A posztkommunizmus ideológiája, a menedzserizmus olyan mentalitás, mely nem csak magukra a menedzserekre jellemző – inkább egy általános víziónak tekinthető arról, hogyan kell vezetni a társadalmat. A technokraták számára ez a vízió a monetarizmusban testesül meg, az intellektuelek számára a civil társadalom és az anti-politika eszméiben. A baloldali értelmiség és a technokrácia közötti szövetség alapja a közös választó vonzódás a kritikai diskurzus kultúrájához.²¹

A kulturális tőke dominanciája a társadalomban azonban átmeneti jelenség. Nagy társadalmi változások idején, amikor a stratifikáció egyik logikája megbukik, és egy újabb még nem szilárdult meg, a szerzők szerint nem a weberi karizma, hanem a kulturális tőke hidalja át a zűrzavaros időszakot. A kulturális tőke felhasználhatósága nem véletlenszerű egyéni tényező tehát, hanem társadalmi mechanizmus.

A szerzők korábbi hipotézise (Eyal et al. 1997), mely szerint a posztkommunista átmenet során nem alakul ki tulajdonos nagyburzsoázia, így az értelmiség maradhat az uralkodó elit, utóbb nem igazolódott, a kapitalisták nélküli kapitalizmus nem bizonyult tartósnak (Kovács – Csité 1999, Laki – Szalai 2004). A menedzserkapitalizmus újragondolt hipotézise szerint a jövőben az értelmiség nem tűnik el ugyan a politikai színtérről, de háttérbe kerül. Eyal és szerzőtársai az útfüggőség elméletére (Stark – Bruszt 1998) utalva prognosztizálják, hogy bár a posztkommunista társadalmakban is kialakul a tulajdonos polgárság, nem lesz olyan erős, mint Nyugat-Európában, mivel a korai körülmények, a „felülről csináltság” erős konzekvenciákkal bír a kialakuló kapitalizmus természetére. A térségre jellemző nagy és gyenge állam is nagyon erős hatással lesz a kialakuló tulajdonos polgárságra. A kelet-európai értelmiség pedig, nem tagadva meg önmagát, mindig is terveket fog szőni a társadalom átalakítására.

A kelet-európai értelmiséggel foglalkozó másik fontos magyar teoretikus Szalai Erzsébet, aki számos művet írt az értelmiségnek a rendszerváltásban és – az ő terminológiájával élve – az újkapitalizmusban betöltött szerepéről (Szalai 1994, 1998, 2000, 2008). Szalai, Konrád és Szelényi definícióját követve, azt fogadja el értelmiséginek, aki tudását kontextusba tudja helyezni, utalva a társadalom általános értékeire. A magyar (és általában a kelet-európai) értelmiséget Szalai szerint a hatalomhoz és annak gyakorlóihoz való erős vonzódás jellemzi. Szalai technokrata kontinuitás tézise szerint (Szalai 1990, 1998), melyre a posztkommunista menedzserizmus elmélete is épített, a késő Kádár-korban, amikor a szocializmus nómenklatúrájának elitje már nem volt homogénnek tekinthető, az

²¹ Zarycki (2009) Lengyelország vonatkozásában vitatja az új baloldal és a technokraták koalíciója tézis érvényességét. Érvelése szerint a két csoport formálisan egyforma kulturális tőkéjének informális része túlságosan különbözik (racionalitás versus moralitás). Az intelligencia ethoszát kisajátítja az értelmiség, mely autonóm mezőként, az anti-politika és a business of anti-business logikájával működik.

új, feltörekvő generációból kezdett formálódni az a fiatal és képzett technokrata csoport, melynek a régi, megmerevedett bürokratikus elitvel való konfliktusa a rendszerváltás egyik fő előidézőjévé vált. Ez az új, polgári-értelmiségi hátterű, többnyire közgazdász végzettségű technokrata elit a demokratikus ellenzéknek nevezett, rendszerkritikus elitértelmiségi csoportban saját ideológusait ismerte fel. A két csoport közös érdeke volt az állampárt hatókörének szűkítése, közös volt bennük továbbá a küldetéstudat, a liberalizmus és az informális hatalomgyakorlásra való hajlam. A technokrata elit, mely nyitott volt a liberalizmus és a piacgazdaság felé, kulturális tökéjének is köszönhetően a gazdasági rendszerváltás folyamatában rendkívül sikeres tőkeátváltóvá válhatott. A demokratikus ellenzék a rendszerváltás után feladta kritikai alapállását, informális hatalomgyakorláshoz való vonzódását viszont nem. A Demokratikus Charta mozgalmában aztán hamarosan reintegrálódtak a késő kádár-kor elitjei, akiknek informális kapcsolata soha nem szakadt meg. A technokrácia számára azonban az értelmiséggel való szövetség elvesztette korábbi jelentőségét, mivel hatalmi pozícióit addigra már megszilárdította. Szalai egyenesen úgy vélekedik, hogy a nyolcvanas években az értelmiség saját öngyilkosságát készítette elő a késő Kádár-kor technokrata elitjével kötött szövetségével. A következmény: a politikai és gazdasági elitel összefonódott, de azok által irányított értelmiség társadalmi szerepe és befolyása jelentősen meggyengült.

Intellektuel szerepek a rendszerváltás után

A rendszerváltás történelmi helyzete a magyar értelmiség számára elhozta a közvetlen politikai szerepvállalás lehetőségét. Az intellektuelek politikai szerepvállalása azonban az intellektuel szerep sajátosságai miatt korántsem problémamentes. A rendszerváltásban szerepet játszó értelmiségiek közül sokan professzionális politikusokká, a kormányzó elit részévé váltak, mások később visszahúzódtak a politikától. Bozóki (1994) tanulmánya így tipizálta a politizáló intellektueleket: *hivatásosak*, akik rátaláltak a profi politikusi szerepre, és ennél meg is maradtak; *küldetéstudatúak*, akik idealistán szálltak be a politikába, de a szimbolikus politizálás elmúltával, az intézményesüléssel elvesztették befolyásukat; *hezitálók*, akik egyensúlyozni próbáltak az értelmiségi és politikusi szerep között, és *gyors visszavonulók*, akik a politikában való részvételt csak a különleges helyzetben tett kitérőnek fogták fel.

Láttuk, hogy az értelmiség politikai szerepvállalása korábban is mindig akkor jelentkezett, amikor helyettesítenie kellett valamely nem létező, vagy gyenge társadalmi csoportot. Jelen esetben, a rendszerváltás idején ez a csoport a hiányzó hivatásos politikai osztály volt. A politikusi és az intellektuel szerepkészlet összeegyeztetése azonban meglehetősen nehéz. A posztkommunista átmenet értelmiségi elitje a szerepkészletek ellentmondásával küszködött, hiszen az érte-

miség tömeges átlépése a politikai mezőbe az intellektuel-lét tipikus dilemmáit vetette fel. A hivatásos politikussá lett értelmiségiek a legtöbb intellektuel által osztott közmegegyezés szerint elvesztették a jogukat arra, hogy értelmiségiként definiálhassák magukat, hiszen többé már nem az értelmiségi mező specifikus logikája, az abban érvényes normák és szabályok szerint cselekedtek és nyilvánultak meg, hanem politikusként.

Az intellektuel elit és a kormányzó elit viszonya a rendszerváltás utáni Magyarországon tehát sajátosan alakult. A közép-európai értelmiség politikusi szerepvállalását eredetileg az államszocializmussal szembeni ellenzékiisége legitimálta. A diktatúra politikusaival szembeni erkölcsi kiállás az értelmiségi ethosz részévé vált, és a rendszerváltás után a megválasztott politikusokkal szemben is tovább élt, meglehetősen skizoid helyzetbe hozva az intellektuel közszereplőket (Ágh 1992).

A politizáló értelmiség politikai demokráciával szembeni ambivalens viszonyának részletes leírását és bírálatát adta Körösenyi András (1996). Érvélése szerint a szocializmusban hatalomellenességre szocializálódott értelmiség a parlamentáris demokrácia hivatásos politikusait is morálisan elitelendőként kezelte, szembeállítva velük a szakértő és a független értelmiségi szerepeit mint a technikai és morális közjó letéteményeseit. Az intellektuel értelmiség demokrácia-felfogása Körösenyi szerint emancipatorikus, normatív és erősen konszenzusorientált volt. Az antipolitika, civil társadalom, antietatizmus jelszavaival fellépve a politikát olyan fogalomnak tekintette, ami alól „fel kell szabadítani” a társadalmat.²²

A magyar intellektuel elit politikaellenes magatartása jól illeszkedik az előző fejezetben felvázolt általános intellektuel szerepfelfogásba, mely nem csak a kelet-európai társadalmak értelmiségi elitjeire jellemző. Az intellektuelek hatalomellenessége piacellenességükkel rokonítható. A demokratikus politika szavazatmaximalizáló logikája a profitmaximalizáló piaci logikára hasonlít: mindkettő érdekelvű. Az értelmiségi mező ezzel szemben egy ellentétes logika, Bourdieu terminológiájával élve az érdeknélküliség érdekének elve alapján működik. A láthatóan érdek vezérelte magatartás ebben a mezőben nem legitim. Az értelmiségi mező működésének elve elutasítja a szavazatmaximalizáló politikai stratégiát, a politikus legitim céljának csak a közjó keresését tekinti.

A kilencvenes évek elején, legjellemzőbben az első parlamenti ciklus alatt az intellektuel elit sikeresen lépett fel mint a kormányzó elit ellenfele. Erre a legjobb példa a Demokratikus Charta mozgalma, mely a politikai értékrendet a sajtó felhasználásával igyekezett meghatározni.

A rendszerváltás után az intellektuel szereppel kapcsolatban felbukkanó kérdések közül nem hiányzott a nyugaton már régóta napirenden lévő professzionalizációs tematika sem. Magyarországon azonban ez a téma is erősen

22 Az értelmiségi nyílt levél műfaját, mint az antipolitikai attitűd megnyilvánulását elemzi Böröcz 2006.

kötődött az értelmiség politikai szerepvállalásának problémájához. Pokol Béla (1994) a kilencvenes évek értelmiségi szerepeit az intellektuel – professional különbség mentén elemezte. Értelmezése szerint a posztkommunista társadalmakban a „diffúz értelmiségiek” paradicsoma figyelhető meg. Ennek az oka, hogy ezekben az országokban csak csökevényesen alakultak ki a funkcionálisan elkülönült kulturális szférák (tudomány, művészet, politika). A kádári fél-liberalizáció, mely engedett bizonyos terepet a politikai véleményformálásnak, még inkább segítette a diffúz értelmiségi szerep elterjedését, hiszen elkülönült szféra a politizálásra itt sem jöhetett létre. A fővárosi irodalmi és társadalomtudományos körökben spontán kialakult egy egységes értelmiségi nyilvánosság, néhány központi orgánummal (Valóság, Mozgó Világ). A rendszerváltásig tehát az egységes-diffúz értelmiségi szerep dominált a professzionális-specializált szereppel szemben. A rendszerváltás után a diffúz intellektuel politikai szerepjátzásának lehetősége megnőtt. A parlamentarizmus léte, a hivatásos politikusi réteg hiánya, a szabad, de átpolitizált sajtó, és a magyar szellemi élet főváros-központúsága mind a „francia típusú” intellektuelnek kedvezett.

Pokol 1994-ben még előrejelzés formájában fogalmazta meg, hogy az általa diffúzoknak nevezett értelmiségi politizálási lehetősége előbb-utóbb háttérbe szorul. Az ehhez szükséges feltételek: a versengő politikus csoportok professzionalizálódása és országos hálózatuk kiépülése, a tömegmédiák direkt politizálásának csökkenése és a szórakoztatásra való átállásuk. Ezen kívül, ha a professzionális értelmiségi mezők, mint például a társadalomtudomány vagy az újságírás belső értékelési mechanizmusai erősebben kiépülnek, az le fogja értékelni a diffúz értelmiségi teljesítményét. Ehhez hasonlóan Tamás Pál (1992) szerint is az értelmiség átmeneti pótlék szerepe a professzionizmus felértékelődött viszonyai között megszűnőben van. Az értelmiség és politikus közötti ellentmondást a szerepek világos elkülönülése oldja fel.

A kilencvenes évek közepétől a közéletben és a tudományban az értelmiség politikai szerepvállalásának dilemmáit boncolgató diskurzus helyett fokozatosan a jól ismert „intellektuel hanyatlása” diskurzus lett a domináns. A hanyatlástezis szerint az értelmiség társadalmi szerepe és befolyása több szempontból meggyengült. A hanyatlás percepciója mindenekelőtt ahhoz kötődött, hogy az előrejelzéseknek megfelelően az értelmiségi dominancia a politikában a kilencvenes évek elejéig tartott, ezt követően azonban a fokozatosan kialakuló hivatásos politikai osztály egyre inkább elutasította az értelmiség igényét a politika feletti kontrollra, melyet az a rendszerváltás idején megszokott. Az értelmiségi elit kétfelé próbált kitörni szűkülő politikai mozgásteréből: pártok felett álló mozgalmak (pl. Demokratikus Charta) szervezésével, illetve a diszkurzív uralom megszerzésére tett kísérletekkel (médiaháború) (Körösényi 1996).

Azonban mivel a politikai pártoknak egyre kevésbé volt szükségük értelmiségi legitimációra, és a politikai nyilvánosság tematizálását egyértelműen átvették a profi politikusok, az értelmiségi mozgalmak jelentőségüket veszítették. Csiz-

madia Ervin (2003) szerint az értelmiség csak a formális politikából szorult ki, az informális szervezetekben (agytrösztök, értelmiségi hálózatok) szerepe még fel is értékelődött. Látnunk kell azonban, hogy az ilyen fajta, „holdudvarbeli” politikai részvétel már erősen különbözik a Körösenyi által leírt politikafelettség, politika-helyettiség korábbi – és igényként továbbra is létező – ethosától. Hiszen itt már a politikai elit a domináns, az diktál, mint az értelmiség által termelt ideológiák megrendelője.

Ami pedig az értelmiségi elit diszkurzív uralomra való törekvését illeti, a kilencvenes évek folyamán e téren is meghatározó változások történtek. Magyarországon az államszocializmus idején a kultúra még meglehetősen hierarchikusan működött, az értelmiség kulturális hegemoniájához nem fért kétség. Az értelmiség által meghatározott kulturális kánon azonban a rendszerváltás után jelentősen meggyengült. Az ezredforduló globális tömegkultúrája a mesterségesen felállított gátak leomlása után viszonylag hirtelen, néhány év alatt érte el a magyar társadalmat. Így a magyar nyilvánosságban is végbement az a folyamat, mely az intellektuel szerep hanyatlása tézisben fontos szerepet játszik: nem csak az elit, hanem a közönség is jóval kevesebb figyelmet fordít az intellektuelek tevékenységére. A kulturális változások hatására az emberek érdeklődése új tartalmak felé fordult: a globális tendenciáknak megfelelően az írott sajtó háttérbe szorult az elektronikussal, a politikai sajtó a bulvárral szemben. Az új nyilvános terek létrejötte nyomán a klasszikus értelmiségi közszereplő hangja már csak egy, és korántsem a legerősebb a profi politikusok, médiasztárok, laikus internetes véleményformálók sorában.

Arról, hogy az értelmiség a politikai és médiabeli háttérbeszorulásának folyamatát értékvákuummként, értékvesztésként élte meg, tanúskodnak az értelmiségi orgánumban lefolytatott sorozatos vitái (Kristóf 2005).²³ Ugyanezt a folyamatot azonban úgy is szemlélhetjük, hogy éppen az a kitüntetett ideológiatermelő szerep volt rendkívülinek tekinthető, melyet az értelmiség a szocializmusban, majd a rendszerváltás idején játszott. A történelmi helyzet megváltozásával az értelmiség csak normál társadalmi szerepébe kényszerült vissza.

A magyar értelmiségi mező

A magyar intellektuel értelmiség elmúlt húsz-harminc éves történetéről szóló irodalom áttekintése után lássunk néhány olyan írást, mely a jelenkori magyar intellektuel mezővel foglalkozik. A magyar értelmiségszociológia sokkal kevésbé használja a társadalmi mező fogalmát, mint akár az osztály-, akár az

²³ Lásd Szalai Erzsébet: *Feljegyzések a cethal gyomrából: A kulturális elit válsága és az értelmiség dilemmái*. Kritika, 1995. november és a rá adott válaszok; *A tudás - hatalom? vita az Élet és Irodalom 1999. január és szeptember közötti számaiban*; valamint *Vita az értelmiség felőlösségéről*, Heti Válasz, 2006. szeptember-október. Az értelmiség szerepét a megváltozott nyilvánosságban, az információs társadalom korában feszegetik az Információs társadalom című folyóirat 2008/4 számának cikkei.

elitszempontú megközelítést. Mindazonáltal van néhány olyan megközelítés, mely az értelmiség belső struktúráját vizsgálva számos hasonlóságot mutat a mezőelmélettel. Az egyik ilyen Szalai Erzsébet értelmiségi piacok, a másik pedig Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor céh koncepciója.

Szalai (2008) elemzése szerint az értelmiség a rendszerváltozás után „piacosodott”. Miközben az értelmiség elitje összefonódott a gazdasági és a politikai elittel, e csoportok dominanciája alá került. Szalai három értelmiségi piacot különböztet meg: a médiasztároket, a szaktudományos, valamint a szolgáltató értelmiségiekét. A médiasztárok bármely témáról véleményt nyilváníthatnak, de le kell mondaniuk a társadalmi problémák komplex feltárásáról. Az egyetemeken és kutatóintézetekben összpontosuló szaktudományos értelmiség csak saját szűk szakterületével foglalkozik, részismereteket termel és ad át. A szolgáltató értelmiségiek közvetlenül a gazdasági és politikai elit kutatási megrendeléseit elégítik ki. Szalai szerint utóbbi két csoport nem is igazán nevezhető értelmiséginek, mivel nem elégítik ki a tudás kontextusba helyezett használatának definíciós követelményét. A médiasztárok pedig sokszor nem rendelkeznek releváns tudással, amit kontextusba helyezhetnének. A valódi értelmiségi csoport a szintézisre törekvő, a hatalmi viszonyokon kívül álló kritikai értelmiség, ám ők az értelmiségi piacon marginalizált helyzetben vannak. Szalai tehát úgy véli, hogy a közéleti értelmiség piaci kudarcot szenved: a médiában ugyanis a kereslet nem a fogyasztók, hanem a hatalmi csoportok igényeit elégíti ki.

Az értelmiség piacosodásának téziséét vitatja Kovách Imre (2008). Szerinte éppen az értelmiség az a csoport, mely stabilan meg tudta őrizni pozícióit, intézményeit, ki tudja termelni utánpótlását, bár időről időre érik támadások a hatalom részéről. A magyar értelmiség jórészt állami, a valódi piac, melyre termelni tudna, szűk, vagy nem működő. Az elmaradt piacosodás a rendies szerveződés fennmaradásával jár együtt. Az értelmiségiek pozíciója, jövedelme és befolyása nem tükrözi az általuk nyújtott teljesítményt. A teljesítményelv hiányának oka a verseny hiánya, a verseny pedig nem alakulhat ki, mivel nincs megfelelő jutalmazás a teljesítményekért. Kovách vitatja az értelmiségnek a gazdasági és politikai elittel való összefonódását is. Szerinte ezek az elitek nem osztják meg a hatalmukat az értelmiséggel, inkább csak felhasználják, megveszik az értelmiség legitimáló eszméit és szaktudását.²⁴ Az értelmiség szellemi teljesítményének hiányosságait nem az elitek manipulációja, hanem éppen az értelmiség rendies pozícióőrzése okozza. Szalai szerint viszont az értelmiség azért tudta megőrizni társadalmi pozícióját, mert kiszolgálta a gazdasági és politikai elit érdekeit. A sikeres pozícióőrzés azonban csak az értelmiség elitjére jellemző, az átlagértelmiségi a proletarizálódás irányába tart.

Mint a technokrata kontinuitás elméletének bemutatásakor már láthattuk, Szalai több írásában is innovatívan felhasználja Bourdieu egyes fogalmait. Ezúttal

²⁴ Kovách kutatásai szerint a szakértelmiségnek, és egyben a helyi eliteknek fontos új csoportja az állami és uniós fejlesztési források elosztása körül megszerveződő projekt osztály (Kovách – Kucerova 2006).

azonban, az értelmiség piacodosására helyezve a hangsúlyt, más terminológiát használ. Elképzelhető, hogy nem tartja elég autonómnak ahhoz a magyar értelmiséget, hogy értelmiségi mezőről beszéljen. A szintézisre törekvő kritikai értelmiségi mégis Bourdieu-nek a szaktudomány és a nyilvánosság mezőjében egyaránt otthonosan mozgó heteronóm tőkés intellektueljét idézi. Nyilvánvaló különbség azonban, hogy Bourdieu-vel ellentétben Szalainál a határátlépő értelmiségi egyértelműen pozitív figura.

Az értelmiség belső viszonyairól publikáló másik szerzőpáros, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (1998) Kováchhoz hasonlóan szintén az értelmiség rendies volta mellett foglal állást, amikor a céh metaforával írja le a magyar értelmiség szerveződését. A szerzőpáros úgy véli, az értelmiség helyzete a kapitalizmusban hasonlít a céhek helyzetéhez a középkori feudális társadalomban. A marxista logikát követve azt állítják, hogy a tőkés társadalom nem az értelmiség – hanem a tőke – érdekei szerint szerveződik, ám az értelmiségnek privilégiumai vannak az alávetett csoportokkal szemben. A céhes értelmiség által kialakított intézmények többféle célt szolgálnak egyszerre. Erősítik a céh belső kohézióját, segítik a társadalomszerkezetben lejjebb állóktól való elhatárolódást, felfelé, a hatalommal szemben pedig védelmi funkciót töltenek be.

A nagy értelmiségi céh valójában céhek hierarchikus szövevénye. A perifériákon élő, „szolgáló” értelmiség is őrzi a céhhatárait a nem értelmiségiekkel szemben, őket viszont egy aktívabb értelmiségi kör próbálja kizárni a céh köréből olyasfajta értelmiség-definíciókkal, mint hogy csak az alkotó vagy az autonómiáját megőrző számít értelmiséginek. A hierarchia csúcsán pedig az elitértelmiségiek céhe található meg, mely szintén kizár a céhhez tartozás köréből mindenkit, aki nem rendelkezik az elitbe tartozás kritériumaival. Bár az értelmiségi elitbe csupán egy viszonylag szűk réteg tartozik, a szerzők szerint az értelmiség körében is érvényesül az a mechanizmus, hogy a domináns csoportok értékei a domináns értékek. Az értelmiségi elit önmeghatározása, céhszabályai mintát adnak az egész értelmiség önképe, működése számára, és meghatározzák annak társadalmi szerepét valamint külső megítélését is.²⁵

A céh tehát olyan szerveződés, melynek több, egyre magasabb státuszú köre van. Ezeket a köröket átmetszik az egyes szakmai céhek, ugyanakkor a professziókat is átmetszve jönnek létre az eszmei-kulturális alapon szerveződő ideológiai céhek. A céh legfőbb intézményrendszerét a társaságok adják. Ezek fő funkciói a tagok minősítése és a diskurzus generálása.

Az értelmiség – céh analógia fontos pontja az értelmiség zártsága. Ezen a ponton a szerzők Bourdieu leírásához hasonlóan úgy vélekednek, hogy az első-

25 Kapitányéknak ezt a leírását az elitértelmiség mintaadó jellegéről alátámasztja Fónai (1995a) empirikus kutatása az értelmiség és a nem-értelmiség értelmiségképéről. Eredményei szerint az értelmiségi elit az értelmiség identitásának a hordozója, az értelmiségi szerepek alakítója. Az elit képes elfogadtatni az egész értelmiséggel, hogy csak akkor értelmiségi, ha az elit normáit elfogadja, ellenkező esetben csak „diplomás szakember”.

generációs jelöltek számára az értelmiségbe jutást megnehezíti, hogy a céh nem csak a műveltséget, hanem egy nehezen elsajátítható stílust, műveltséghasználati módot is számon kér a mesterjelölteken.

Az elitértelmiségbe való befogadáshoz a jelöltnek szakértelemről kell tanúbizonyságot tennie, ugyanakkor arra is képesnek kell lennie, hogy tudását a céhben érvényes kódok szerint vezesse elő. A céhbe fogadáshoz nagy előnyt jelentenek a külföldi kapcsolatok, valamint egyes hivatalos elismerési formák: tudományos fokozatok, díjak. Akit a céh beemel a céhmesterek közé, az jogot nyer arra is, hogy a szakterületén kívül eső dolgokat is véleményezzen, politikai folyamatoktól művészeti alkotásokig.

A céhhez tartozás, bekerülés és kikopás bonyolult rendszerének végső funkciója a szerzők szerint a határok megvonása a céhtagok és a kívülről álló többiek között az értelmiség privilégiumainak fenntartása érdekében.

Annak ellenére, hogy Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor leginkább a magyar értelmiség rendies szerveződését hangsúlyozzák, céhes értelmiségük számos jellegzetessége: belső struktúrájának hierarchikus volta, az elit és periféria viszonya, az elismerés és elismertetés bonyolult mechanizmusai, valamint a határok megvonásáért folyó harc²⁶ olyan általánosan jellemző vonás, mely a Bourdieu-féle kulturális mező működésének leírásából már ismerős lehet számunkra. Kapitányék leírása jól megvilágítja, hogy a Bourdieu mezőelméletében magas absztrakciós szinten kifejtett jellemzők a magyar értelmiségre is alkalmazhatók.

Összegzés

Ebben a fejezetben kísérletet tettem a XX. századi magyar értelmiségről szóló legfontosabb elméletek bemutatására. A szocializmus korszakára vonatkozó legnagyobb hatású értelmiségelmélet az értelmiség útja az osztályhatalomhoz volt. A rendszerváltással kapcsolatban viszont a legnépszerűbbnek a rendszerváltást elitváltásként értelmező elméletek bizonyultak. Ezek közül ebben a fejezetben azokkal foglalkoztam, amelyek kitértek az értelmiségnek az elitváltásban játszott kitüntetett szerepére. A rendszerváltást követő időszak értelmiséggel kapcsolatos írásai közül azokra fókuszáltam, melyek az intellektuel szerep betöltőivel foglalkoztak. Ezekben az évtizedekben az értelmiség dominanciájának csökkenése speciálisan kelet-európai módon ugyan, de hasonló, az intellektuel szerepbe

²⁶ Az értelmiségi mező határainak megvonásáért folyó harc egyik jellemző vetülete a bal- és jobboldali intellektuelek egymást a mezőből kizáró eljárásai (Kristóf 2005). A másik gyakran felmerülő határvitát a tudós – közéleti értelmiségi szerepek elhatárolása jellemzi. Különösen a társadalomtudományos értelmiség körében merül fel gyakran a kérdés, hol vannak a különböző szerepek határai (ld. pl. a politológia esetében, Körösenyi 1996, Szabó 1999, Körösenyi et al. 2008). Ebben a vitában az egyik oldal a kritikai ethosz szellemében zárna ki az értelmiségi mezőből a csak részproblémákkal foglalkozó szaktudósokat, a másik oldal pedig a szerepek összezsúvósztatásával, a tudományos mező belső normáinak erodálásával, Bourdieu terminusa szerint heteronómiával vádolja a közéleti intellektueleket.

kódolt problémákat hozott felszínre, mint amelyek a nyugati intellektueleket hanyatlásának érzését is kiváltják. A fejezet utolsó részében bemutattam két, az értelmiség belső strukturálódásával foglalkozó írást, majd amellett érveltem, hogy a társadalmi mezők elmélete megfelelő értelmezési keretet nyújthat a magyar értelmiség belső viszonyaink elemzéséhez is. Összegzőképpen egy táblázatos áttekintéssel még egyszer kiemelem az általam legfontosabbnak tartott szerzők fő téziseit.

2.2. táblázat. Értelmiség és osztályhatalom

Konrád és Szelényi (1974)	Az értelmiség osztályhatalma a racionális redisztribúció rendszerében
Kuczi és Becskeházi (1992)	Értelmiség diszkurzív győzelme

2.3. táblázat. Értelmiség és elitcsere

Szalai (1990, 1998)	Technokrata kontinuitás, a későkádári technokrácia szövetsége az értelmiséggel
Eyal, Szelényi és Townsley (1998)	Posztkommunista menedzserizmus, a kulturális tőke főszerepe az átmenetben
Bozóki (2010)	Az értelmiség évtizede, az értelmiség politikai szerepvállalásának szakaszai

2.4. táblázat. Intellektuel szerepek a rendszerváltás után

Bozóki (1994)	Intellektuelek szereptipológiája
Pokol (1994)	Értelmiség elmaradt professzionalizálódása
Körösényi (1996)	Az intellektuel értelmiség antipolitikai demokráciaelfogása

2.5. táblázat. A magyar értelmiségi mező

Kapitány és Kapitány (1998)	Céh-metafora: az értelmiség rendies szerveződése
Szalai (2008)	Értelmiség piacodása, gazdasági és politikai elit dominanciája

3. A reputáció

Az általános elméleti keret felállítása és a magyar értelmiségi mezővel kapcsolatos tézisek áttekintése után könyvem harmadik fejezetében a reputáció fogalmával foglalkozom. Az intellektuelek reputációja a Dreyfus-ügytől mindmáig fontos kulturális és ideológiai kérdés, ahogy azt a *Global Intellectual Poll* kapcsán is láthattuk.

Az értelmiségelméletek közül a reputációt leginkább a mezőelméleti megközelítés hangsúlyozza. Bourdieu megközelítésében a reputáció a kulturális tőke dominálta társadalmi mezőkben a javakért folytatott küzdelem állásának mutatóját jelentette, mely jelzi birtoklójának a mezőben elfoglalt pozícióját. Ugyanakkor az intellektuelek reputációja nem csak az értelmiségi mezőn belül, az ottani hierarchia szempontjából fontos, hanem a nyilvánosságban megjelenő befolyásuk, véleményformálásuk alapjául is szolgál, tehát a mezőnek a társadalmi környezettel való viszonyában is vizsgálendő.

Ebben a fejezetben megvizsgálom a reputáció általános fogalmát, majd áttekintem a reputációnak speciálisan a kulturális életben betöltött jelentőségével foglalkozó irodalmat. A szakirodalom alapján azt állíthatjuk, hogy a kulturális életben a reputáció jelenléte alapvető működési feltétel. A különböző kulturális szféráknak megvannak a maguk reputációtermelési sajátosságai. Először a tudományos, azután az irodalmi, végül az intellektuel reputáció termelődését elemzem. A fejezet végén, a különböző kulturális szférák reputációtermelődési sajátosságaiból általánosítva megfogalmazok egy, a mezőelméletből kiinduló elméleti modellt az intellektuel mező reputációtermelésére. A könyv empirikus részében majd ezt a modellt használom fel a magyar elitértelmiség reputációjának vizsgálatához.

A reputáció fogalma

Könyvem központi fogalma a reputáció, mely egy személyről vagy csoportról mások által kialakított véleményre referál. Legközelebbi rokon értelmű fogalmai az ismertség, elismertség, elfogadottság, megbecsültség, jó hírnév. Akinek nagy a reputációja, az egyszerre ismert és elismert, híres és tekintélyes.

A megbecsültség, mások jó véleményének keresése az emberi viselkedés egyik fontos mozgatórugója. A közgazdaságtan már Adam Smith óta felismerte ezt, és

a reputáció jelentőségét a piaci interakciókban (Brennan – Pettit 2004). A reputációs mechanizmusok analitikus feltárásában tovább is jutott a szociológiánál, érdemes ezért röviden áttekintenünk a főbb elméleti eredményeit. Látni fogjuk, hogy ezek a kulturális reputáció megértéséhez is hozzásegítenek.

A reputáció előre jelezhetővé teszi számunkra egy egyén, csoport vagy intézmény viselkedését korábbi cselekedetei és jellemzői alapján. Rendszeresen hagyatkozunk rá mindennapi döntéseinkben, például amikor orvost, autómárkát vagy a gyerekeinknek iskolát választunk. A közgazdaságtanban különösen a vállalatok reputációja áll az elemzés középpontjában, mely a vállalatirányítás és a marketing számára gyakorlati fontossággal bír (ld. többek között Fombrun 1996, Jackson 2004, Klewes – Wreschniok 2010).

A reputáció, mely gyakran a márka fogalmán keresztül fejeződik ki, olyan piaci környezetben tesz szert jelentőségre, ahol az információ eloszlása aszimmetrikus. Különösen fontos, ha egy áru „tapasztalati” vagy „bizalmi” jóság (Nelson 1970, Darby – Karni 1973), amelyről a gyártónak vagy forgalmazónak lényegesen több információja van, mint a fogyasztónak. Tapasztalati jóság esetén a vevő számára csak a használatba vétel során derül ki az áru tényleges értéke, bizalmi jószágnál viszont még akkor sem feltétlenül, esetleg csak jóval a fogyasztás után (az elsőre példa lehet egy tartós műszaki cikk, az utóbbira egy mellékhatásokat okozó gyógyszer). Ilyenkor a korábbi vásárlók tapasztalataira épülő jó vagy rossz reputáció hasznos információt nyújt a vevő számára. Információs aszimmetria esetén a vevő számára az alapkérdés, hogy kell-e tartania az eladó opportunizmusától, vagyis attól, hogy stratégiai céllal eltitkol előle valamilyen fontos információt. Az eltitkolt információ vonatkozhat az eladó „típusára”, vagyis az arra vonatkozó képességére és hajlandóságára, hogy a vevő által elvárt minőséget nyújtsa.²⁷ Ha a vevő nem tud különbséget tenni jó és rossz minőséget kínáló eladók között, kontraszelekcióval kell számolni az eladók körében. Amint elsőként Akerlof (1970) a használt autók piacát elemezve rámutatott, ahol a jó minőségű termékek nem tudják magukat a vásárlók számára megkülönböztetni a rossz minőségűektől, ott nem lehet őket magasabb áron eladni, ezért nem éri meg őket (feltehetően nagyobb költséggel) előállítani, illetve eladásra kínálni. Végső soron csak a „tragacsok” maradnak a piacon. A kontraszelekció problémájára a reputáció kétféle módon kínál megoldást. Egyrészt, ha a vevő azt látja, hogy az eladó régóta jelen van a piacon, okkal feltételezheti, hogy a vevői elégedettek voltak, és az eladó a jövőben is képes lesz a kívánt minőséget előállítani. A jó hírnév tehát egyfajta jelzés az eladó „típusáról”, árujának minőségéről. Másrészt, minél nagyobb és pozitívabb hírnévre tett szert az eladó, annál többet veszíthet, ha a viselkedését megváltoztatva visszaél a vevői bizalmával (Rubin 2000). A felhalmozott reputáció – például egy megbízható márka kiépítése – olyan értékes beruházás, amely

27 Emellett az információ vonatkozhat arra, hogy az eladó milyen erőfeszítéseket tesz a megállapodást követően, hogy teljesítse a vevőnek tett ígéreteit. Ebből fakad a morális kockázat problémája, amelyet a reputáció szintén enyhíthet.

növeli a termék eladhatóságát. Minél többet investált már az eladó az adott piacba (például hirdetés formájában), annál több költsége süllyedne el, ha elhagynák a vevői, így annál kevésbé áll érdekében visszaélni a bizalmukkal. A reputáció tehát mintegy felerősíti az eladó helyes vagy helytelen viselkedésének hatását a jövőbeli interakciókra, még akkor is, ha a vásárlók mindig mások és mások. Így az egyes vevők nyugodtabbak lehetnek afelől, hogy az eladó nem rövid távú stratégiát követ (Dingledine et al. 2003).

Információs aszimmetriával nem csak a piaci csere kapcsán kell számolnunk, hanem a kulturális, intellektuális teljesítmények fogyasztása, felhasználása kapcsán is. A közgazdasági elemzés ezért segít megérteni a reputációnak a kulturális életben betöltött alapvető szerepét, amelyet a szociológia is hangsúlyoz. A reputációt a kulturális mező szereplői – a gazdasági reputáció logikájához hasonlóan – olyan jelzésnek tekintik, mely előrejelzi birtokosának jövőbeli teljesítményét. A reputáció tehát egyfelől megmutatja azt az elismerést, amelyet birtoklója múltbéli teljesítményével az adott kulturális mező többi tagja szemében kiérdemelt. Ugyanakkor a gyűjtött reputáció saját maga is erőforrás: birtoklója fel tudja használni pozíciójának megőrzésére vagy akár további javítására.

A reputációs mechanizmusok hasonlósága ellenére a piaci csere és a kulturális mező logikája között természetesen fontos különbségek vannak. E különbségekre pedig – mint látni fogjuk – éppen a piaci és kulturális reputációs mechanizmusok között eltérések vetnek éles fényt. Az alábbiakban részletesen megvizsgálom a reputáció szerepét és működési mechanizmusait a kulturális termelés néhány mezőjében. Feltevésem, hogy a különböző kulturális szférák közötti különbségek ellenére a reputáció működési alapmechanizmusa mindenütt hasonló.

Reputáció a tudományban

A reputáció szempontjából legalaposabban elemzett kulturális szféra kétségkívül a tudomány. A tudományszociológia és a közgazdaságtan tudománnyal foglalkozó részének figyelmét nem kerülte el a reputáció jelenségének fontossága. Egyes szerzők a reputációt a tudomány működési mechanizmusának központi jelentőségű fogalmaként kezelik (Luhmann 1970, McQuade – Butos 2003). Niklas Luhmann a reputációt a tudományos alrendszer pénznemének, cseremédiumának tekintette, amely nélkül éppannyira elképzelhetetlen lenne a tudomány működése, mint a gazdaság működése pénz nélkül. A tudomány komplexitásának növekedésével ugyanis a tudományos reputáció rangsorai és ezek intézményesült indikátorai nélkül a rengeteg intézet, folyóirat és szerző közötti tájékozódás, és a rendszer szereplőinek értékelése nem volna lehetséges. Megbízható reputáció-rangsorok híján a tényleges tudományos teljesítmények nem tudnák elérni a szélesebb tudósközösségeket, és a különböző értékű tudományos teljesítmények jutalmazása nem lenne elkülöníthető. Luhmannál tehát a tudományos reputáció

mint a tudomány önszerveződésének fontos, és alapvetően az alrendszer belső normáit – az igaz/hamis dichotómia által meghatározott tudományos teljesítményt – jól tükröző mechanizmusa jelenik meg.

McQuade és Butos (2003) ugyanakkor rámutat, hogy a csere analógiája a tudomány esetében nem pontos, és elfed egy fontos különbséget. A piac és a tudomány interakciós logikája eltérő. A piacon az eladó ajánlatot tesz a vevőnek, aki azt elfogadja vagy elutasítja; ha pedig elfogadja, sor kerül a két fél között a tranzakcióra. A tudományban a két szereplő: a szerző és a felhasználó. Az interakció itt nem egyszerűen a két fél között zajlik, hanem egy nyilvánosság közbeiktatásával. A szerző publikálja (vagyis nyilvánossá teszi) az információt, melyet létrehozott, a potenciális felhasználó pedig vagy felhasználja azt, vagy sem. Ha igen, idézés, hivatkozás formájában viszonozza a szerző cselekedetét. Mondhatjuk ugyan, hogy a szerző és a felhasználó az új információt hivatkozásra „cserélik”, de alapvető különbség, hogy ez a „csere” egy nyilvánosság közbeiktatásával történik. Ebből következik a reputáció eltérő szerepe. A piaci csere esetében az értéktéremtés jutalma és a siker kritériuma a kétoldalú tranzakciókból származó nyereség, a reputáció pedig csak egy járulékos, a kétoldalú cserét támogató mechanizmus. A tudományban ezzel szemben a nyilvános elismerés (hivatkozás) és az ennek kumulálódásával elért reputáció a tudós tevékenység jutalma és sikerkritériuma.

McQuade és Butos (2003) feltételezik, hogy míg a piaci termelő a profitját maximalizálja, a tudós a reputációját. Elsősorban nem azért, mintha eredendően eltérő személyes motivációk lennének, hanem mert ez következik a piac és a tudomány „rendjének” eltérő játékszabályaiból. A szociológiai irodalomban lényegében így vélekedik Bourdieu is, aki Luhmannhoz hasonlóan központi jelentőséget tulajdonít a reputációnak a tudományban. A tudományos mezőben „minden gyakorlat a tudományos tekintély (presztízs, elismertség, hírnév stb.) megszerzésére irányul” (Bourdieu 2009a, 12. o.) Definíciója szerint a tudományos mező specifikus tőkéje, a tudományos tőke a verseny- és pályatársak összessége által kinyilvánított elismeréssel egyenlő. A tudományos mező szereplőinek minden döntését – a kutatólandó problémák kiválasztásától a módszertanon át a publikációs stratégiáig –, a mezőben elfoglalt pozíciójuk függvényében a versenytársakat jelentő kollégáktól való elismerés, azaz a reputáció megszerzésének maximalizálása vezérli. A tudományos tőkére azáltal lehet szert tenni, hogy valaki elismert módon hozzájárul a tudomány fejlődéséhez. Bourdieu úgy véli, a tőke e fajtájának jó indikátorai az olyan orgánumban közölt publikációk, melyek képesek szerzőiknek presztízszt kölcsönözni.

A tudományos reputációt a legtöbb kutatás az adott tudósra való hivatkozások számával operacionalizálja, bár természetesen léteznek más értékelési mechanizmusok (címek, díjak) is. A citációs rendszer azonban esszenciális szerepet játszik a tudomány rétegződésében, sőt magában a tudományos mező definiálásában is – ti. az tudomány, amit a többiek tudományként elismernek azzal, hogy hivatkoznak rá. Ezért a reputáció mérésére ezt tekintik a legjobb

helyettesítő változónak (Moore et al. 2001, Hamermesh – Pfann 2009, Bourdieu 2009b). A citációs indexek (*Science Citation Index*, *Social Science Citation Index*, *Arts and Humanities Citation Index*) létrejötte óta a tudományos reputáció-rangsorok mérhetőbbé váltak, mint valaha. Tehát a tudományos reputációval kapcsolatos kérdést úgy is fel lehet tenni: mi generálja a hivatkozásokat?

A hivatkozások allokációját illetően két fő álláspont különíthető el a különböző tudományszociológiai iskolák között, a szerzők tudományfelfogásától függően (Baldi 1998). Az első álláspontot, melyet Luhmann és Merton is képviselt, Baldi normatív hipotézisnek nevezte el. Ezt röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a tudomány egy saját belső normái által irányított intézmény, a tudósok a többi tudós általi elismerés reményében publikálnak, a hivatkozásoknál a tartalom relevanciája számít, nem a szerzője.

A normatív álláspont mellett szól az az érvelés, mely szerint a tudóstársaik figyelemért harcoló szerzők számára fontos, hogy figyelmet fordítsanak a többiek munkáira, hiszen olyasmit leírni, amit mások már korábban kitaláltak, nem kifizetődő. A mások releváns eredményeire való építés azonban növelheti a saját tudományos teljesítményt. A hivatkozás egyfajta díjként is felfogható, melyet ezért a segítségért fizet a szerző (Franck, 1999). Amennyiben a reputáció a tudományos teljesítmény alapján alakul ki, úgy mások releváns, minőségi munkáira való hivatkozás elemi önérdék. Az egyéni reputáció-maximalizálás pedig a tudományos mező hatékonyságát eredményezi.

A társadalom- és a természettudományra egyaránt alkalmazható az a tétel, mely szerint egy tudós hivatkozásokkal mért elismertségéhez publikációinak mennyisége nagyban hozzájárul. Simonton (1988) vizsgálata szerint a különböző tudományágakban egy tudós publikációinak és a tudósra való hivatkozásoknak száma között erős (0.47-0.76-ig terjedő) korreláció van. Tehát a szakmai hírnév egyik összetevője a termelékenység. A tudományos termelékenység Price törvénye (1986) szerint a tudományos közösségen belül nagyfokú koncentrációt mutat. Ha egy tudományágban van n számú tudós, közülük \sqrt{n} jegyzi a tudományág publikációinak felét. (Ebből az is következik, hogy egy diszciplína annál elitistább lesz, minél nagyobb a mérete). A kevés produktív tudósból lesznek a híresek. Ez az összefüggés még a tudomány elitjén belül is kimutatható: a Nobel-díjasok kétszer annyit publikálnak, mint más híres tudósok (Martindale, 1995).

A hivatkozások allokációjához kötődő második álláspont, melyet Baldi megvizsgált (Baldi 1998), többek között Latour (1987) nevéhez köthető, leegyszerűsítve úgy fogalmazható meg, hogy a tudomány alapvetően társadalmi konstrukció. A tudományos hivatkozások retorikai céllal vannak, azért, hogy támogatást szerezzenek, és meggyőzzék az olvasót a szerző igazáról. Mivel a már meglévő tekintélyre apellálnak, jobban számít a hivatkozott szerző, mint maga a cikk. Így a társadalmi konstrukciós hipotézis szerint a citáció egyfajta stratégiai játék. A normatív és a társadalmi konstrukciós hipotézis nem feltétlenül zárja ki egymást, a kétféle hivatkozás aránya leginkább az adott tudományágtól függ.

Különbséget lehet tenni ugyanis *hard science* és *soft science* között, aszerint, hogy a hivatkozások hány százaléka utal 5 évnél nem régebbi műre (Price-index, Price 1986). A *soft* tudományban a tudós hosszú évek alatt kumulálja és leülepíti mások bölcsességét, majd lepárolja belőle a sajátját. Az ilyen típusú tudományágakban a régebbi művekre való hivatkozásoknak is van létjogosultsága. A *hard* tudományokban ellenben van egy vékony bőr, egy kutatási front, ott zajlik a lényeges diskurzus az adott témában éppen publikáló szerzők között. Amennyiben a régebbi eredmények kevésbé érdekesek, az nyilván a reputációs hatást is csökkenti az adott tudományágban, hiszen – legalábbis a hivatkozások szintjén – kevésbé halmozható fel a tekintély.

Amikor Baldi megpróbálta tesztelni a hivatkozások generálódásának normatív, illetve társadalmi konstrukciós hipotézisét, *hard science* (asztrofizikai) mintát választott. A normatív hipotézist a cikkek minősége képviselte, a társadalmi konstrukciós hipotézis változói a potenciálisan hivatkozott szerzőre vonatkoztak. A többi változó (például megjelenés helye) kontrolálásával egyértelműen a normatív hipotézis győzött (Baldi 1998).²⁸

Ez az eredmény is azt mutatja, hogy mivel a természettudományban nagyobb az egyetértés egy tudományos produktum minőségét illetően, mint a társadalomtudományban, könnyebb is azt megmérni, így kevésbé van szükség arra, hogy a szerző személye legyen a tájékozódási pont. Vélhetően a társadalomtudományi hivatkozásokban nagyobb szerepet játszik a szerző elismertsége, hiszen ezekben a tudományágakban a produktumok jellege sokszor inkább bizalmi, mint tapasztalati.

A szerző-alapú hivatkozás még nem jelenti feltétlenül a meritokratikus reputációgyűjtési elv megsértését, hiszen hatékonyan működő tudomány esetén a reputációs rangsor a teljesítményt kell, hogy tükrözze. A tudományos reputáció felhalmozásának azonban sajátos, és a teljesítményelvét is befolyásoló mechanizmusa a kezdeti előnyök kumulálódása, azaz a Máté-hatás. Robert Merton híressé vált felismerése (Merton 1968) Jézus Krisztusnak a táltumokról szóló példabeszédéből kapta a nevét: „Akinek van, annak adatik, akinek nincs, attól az is elvétetik, amije van.” (Mt 25,29). Bár a tudósok saját érdekükben is meritokratikus alapon idéznek, mégis két, egyenlő minőségű tudományos publikáció közül azt olvassák és idézik többen, amelynek szerzője nagyobb reputációval bír. Ez racionális eljárás az idézőtől, hiszen a reputáció-rangsor a teljesítményről való tájékozódásra szolgál. Bizonyos idő elteltével azonban az így felgyülemlett elismertségi előnyt már lehetetlen ledolgoznia az ugyanannyira érdemes, de kevésbé ismert tudósnak. Akit ugyanis egyszer elkezdnek idézni, azt már később is fogják, kevésbé ismert szerzőt ugyanarról a témáról nehezen, hiszen a reputáció-rangsor azt mutatja,

²⁸ A társadalmi konstrukciós változók közül egyedül a nem volt hatással a hivatkozásokra. A szerző konklúziója szerint az asztrofizikusok a számukra releváns, elérhető legjobb cikket idézték, kivéve, ha azt nő írta. A tudománymetriai kutatásokban gyakran felmerül az azonos neműekre való hivatkozás nagyobb gyakorisága.

60 hogy nem ő a legjobb. Új, ismeretlen szerzőket mindig kockázatosabb idézni, így a tudósok Merton szerint általában konzervatív kapuőrként idéznek. Lehetséges, hogy a kezdetben csak kis teljesítménybeli különbség a tudósok életkorának előrehaladtával nagy hírnév- és elismertségbeli egyenlőtlenséggé fokozódik. Annál is inkább, mivel a tudományos reputáció sikeres felhalmozásával a tudományos mező szereplője olyan tőkére tesz szert, mely átváltható a teljesítményt tovább növelő javakra – például kutatási forrásokra, szabadidőre, eszközökre, jó munkatársakra (Allison et al. 1982). A Máté-hatás következtében azonban az is előfordulhat, hogy egy bizonyos fokú tekintély elérése után további teljesítmény nélkül is tovább fut a reputáció szekere.

A Máté-hatás jelensége tehát torzíthatja a teljesítményelvű tudományos rangsort, ez a megfigyelés azonban nem mond ellent annak, hogy a tudomány alapvető belső logikáját meritokratikusnak, és így hatékonynak tételezzük fel. A klaszszikus tudományszociológiai irodalom (pl. Hagstrom, 1965, 1976, Merton 1973) azonban felhívja rá a figyelmet, hogy a tudomány értékelési mechanizmusaiban is felléphetnek és fel is lépnek torzulások. Az értékelési mechanizmusok ugyanis nem függetlenek sem a tudományos közösség struktúrájától, sem a tudományos mező társadalmi környezetétől. Látnunk kell, hogy a fentebb leírt hatékony állapot létrejötte csak kompetitív viszonyok esetén lehetséges. A centralizáció és a hierarchikus viszonyok erősen torzíthatják az ideáltipikus meritokratikus tudománymodellt. Erről írt Bourdieu a francia tudomány vonatkozásában *Homo academicus* című könyvében (1994). A francia tudomány struktúrája ugyanis, az Egyesült Államokkal szemben, ahol jellemző a tudományos közösség decentralizációja és a versengő egyetemek, éppen a nagyfokú centralizáció és az erős alá-fölérendeltségi viszonyok szervező elvét jeleníti meg. Egy ilyen rendszerben a reputáció kevésbé a tudományos teljesítmény, mint inkább a tudományhatalmi struktúrában elfoglalt hely eredménye lehet.²⁹

Bourdieu a tudományt általában véve is mint a hatalmi küzdelmek egy speciális mezőjét írja le. A tudósok, éppúgy, mint bármely más mező szereplői, a mezőn belüli specifikus kulturális tőke garantálta pozíciókért szállnak harcba (Bourdieu 2009a). A tudományos tőkéért folytatott harc speciális vonása, hogy a tudományos termelők produktumát leginkább csak saját versenytársaik fogyasztják. Ennek az az előnye, hogy minden szereplő saját potenciális versenytársaitól kénytelen várni teljesítménye elismerését, ami elősegíti a mezőn belüli normák érvényesülését. Látható tehát, hogy Bourdieu véleménye ebben a tudománnyal foglalkozó közgazdászokéhoz áll közel: ugyan a tudomány normáinak érvényesülése nem egy közös tudományos ethosz, hanem a szabályok kényszerű, önérdékű betartása miatt várható, de ha fennáll a versenyhelyzet, az eredmény a mező szempontjából hatékony lesz. Ez a mechanizmus azonban csak akkor érvényesül, ha a mező eléggé autonóm, azaz képes kizárni a reputációt – és azon keresztül a pozíciók elérési

²⁹ Pokol Béla (1996) arra hívja fel a figyelmet, hogy Közép-Európában, így Magyarországon is, az állami beavatkozás hagyománya hasonló struktúrát hozott létre a tudományban.

esélyét – torzító külső hatásokat. Bourdieu szerint a tudományágak közötti egyik legfontosabb különbség pontosan autonómiájuk fokában rejlik. Minél inkább heteronóm egy tudományos mező, annál tökéletlenebb benne a verseny, és a szereplők annál inkább igénybe vesznek mezőn kívüli erőforrásokat mezőn belüli harcukban. Ezzel ellentétben egy mező annál autonómabb, minél tökéletesebb a benne folyó verseny, és a reputáció termelése minél inkább csak a mezőn belüli, tudományos szempontokat veszi figyelembe (Bourdieu 2009b).³⁰

A tudományos hírnév kevés kivételtől eltekintve a tudományos mezőre korlátozódik, ezért sajátos eloszlást mutat. Bagrow és szerzőtársai (2004) a tudományos hírnevet a tudományos hivatkozások helyett az Internetes hivatkozások alapján vizsgálva jutottak erre a következtetésre. Kutatásukban híres világháborús pilóták és tudósok Google-ementéseinek számát hasonlították össze. Az érdemet a pilóták esetében a lelőtt ellenséges gépek számával, a tudósoknál pedig publikációik számával mérték. A pilóták hírneve és érdeme exponenciálisan függött össze (azaz a „legérdemesebbek” a többiekénél sokkal híresebbek voltak), a tudósok publikációinak és Google-ementéseinek száma viszont lineárisan kapcsolódott. A különbség okát a szerzők abban látják, hogy az egyik csoport hírnevében megjelent a Máté-hatás, a másikéban nem. Az interneten ugyanis igencsak működik a hírnév hírnevet szül elve. A híres pilótákról szóló minden weboldal további új weboldalakat generál. Mivel ilyen oldalakat bárki könnyen létrehozhat, az említesek számában mért hírnév növekedését nem gátolja semmi. Más a helyzet azonban a tudósok esetében. Ők csak a saját tudományos közösségükben igazán híresek, a széles webes közönség nem ismeri őket, így az általuk elérhető hírnévnek van egy bizonyos limitje. Az Interneten egyszerűen a tudományos publikációk száma generálja a webes említeseket, a Máté-hatás csak a tudományos közegen belüli reputációra érvényesül. Nem vonatkozik ez a megállapítás azonban olyan, a tudományos közegen kívül is világhírű tudósokra, mint például Einstein vagy Newton. Ennek a kutatásnak az eredménye felhívja a figyelmet arra az alapvető különbségre, mely egy saját belső normákkal rendelkező közösségen belüli korlátozott reputáció, és a mezőn kívüli hírnév kialakulásának mechanizmusai között fennáll. Ennek a különbségnek a saját közegükön kívül is működő közéleti értelmiségiek esetében lesz jelentősége.

30 A tudományos tőke legspecifikusabb és leginkább legitim formája ugyan a személyes reputáció, azonban létezik az intézményi tudományos tőke is, amely a vezető pozíciókhoz, a tudomány termelési eszközei fölött gyakorolt hatalomhoz kötődik. Bourdieu szerint a kétféle tőke felhalmozási stratégiája szinte összeegyeztethetetlenül különböző, mivel mindkettő igen időigényes. Bourdieu, mint az a *Homo academicus*-ból is kiderül, egyértelműen a versenytárs-kollégák, a peerek elismerését tekinti magasabb rendűnek, az az „igazi” tudományos tőke.

A művészetnek azokban a szféráiban, melyeket a korlátozott kulturális termelés – vagy ha úgy tetszik, a magas kultúra – mezőjéhez sorolhatunk, a reputáció a tudományban betöltött szerepéhez hasonló jelentőséggel bír. Ezekben a mezőkben a szereplők az elismerés és hírnév javaiért versengenek, a gazdasági siker másodlagos (Bourdieu 2003). A McQuade és Butos által leírt logika (McQuade – Butos 2003), a nyilvánosság és a kritikai visszajelzések szerepe a művészetben is meghatározó, azzal a különbséggel, hogy a művészetben a kritikai diskurzus tölti be azt a szerepet, amit a tudományban a citációs rendszer. A reputáció-rangsorok is hasonló strukturáló és jelzőszerepet játszanak a magas kultúra egyes ágaiban, mint a tudományban, kompetitív viszonyok esetén többé-kevésbé a teljesítményeket tükrözik (Hamermesh – Pfann, 2009).

A tudományhoz hasonlóan Price törvénye a különböző művészeti ágakban is érvényesül: a kanonikusan legnagyobbnak tekintett költők általában igen termékenyek voltak (így fordulhat elő az, hogy egy nagy költő élete során több rossz verset ír, mint egy kicsi). A zeneszerzőknél is jó előrejelzője a termékenység a kiválóságnak, erre a híres példa Bach, aki annyit komponált, hogy műveinek csak a lemásolása is egy egész élet munkáját venné igénybe (Martindale, 1995).

A Máté-hatás irodalmi megjelenésének vizsgálatakor Martindale (1995) híres angol nyelvű költők reputációját mérte. Az irodalmi hírnév eloszlása még a Price törvényénél is aszimmetrikusabbnak bizonyult: a leghíresebb szerzőre, Shakespeare-re jutott az összes híres költőről szóló könyvek 26%-a. Külön véve a reputációs rangsor legelején elhelyezkedő költők csoportját, az ő körükben már egyenletesebb volt a hírnév eloszlása. Martindale szerint a hírnév aszimmetriájának egy részét a Máté-hatás magyarázza. Az irodalmi kánon a felsőbb régiókban már megváltoztathatatlan, olyan nagy a leghíresebbek kumulálódott előnye. De a legkiválóbb szerzők közötti egyenletesebb eloszlás éppen annak köszönhető, hogy a leghíresebbekről már olyan sok könyv van, jobban megéri Miltonról írni egy újabbat, mint Shakespeare-ről.

A művészeti mező egyik sajátossága azonban a tudományos mezővel való összehasonlításban a teljesítmények mérhetőségének problémája. A mező belső normarendszere ugyanis lehetővé teszi egy-egy művészi produktum több szempontból való értékelését, ezáltal a mező szereplőinek ítélete kevésbé koherens, mint a tudományban (ez fentebb már a természettudomány-társadalomtudomány összehasonlításában is felmerült). Az egységes mérce hiánya a művészeti mezőben sajátos reputáció-kialakítási mechanizmusokat hoz felszínre.

A reputáció terén leginkább elemzett művészeti mező az irodalmi. Ebben a mezőben a belépésnek nincs formális kritériuma, így a szereplők kölcsönösen függenek egymástól. A hivatalos struktúrák jelentősége másodlagos, a személyes viszonyok, a társadalmi tőke elengedhetetlen az állások és lehetőségek eléréséhez.

Mivel nincs intézményes kritériuma annak, hogy valaki író, így író az, akit annak tartanak, azaz elfogadják az irodalmi mezőben.

Egy elsőkönyves szerző kritikai fogadtatása megjósolható abból, hogy melyik kiadónál jelent meg a könyve (Van Dijk 1999). A kiadók tehát a tudományos folyóiratokhoz hasonlóan kapuőr szerepet töltenek be a reputációs piacon, és ezt a szerepet a kritikusok is elismerik. Egy kiadó vagy egy folyóirat számára ugyanis, saját reputációjának építéséhez nyilvánvalóan racionális a számára elérhető legjobb művek megjelentetése. Ezért a megjelenés helye valóban jó támpontot nyújthat a kritikai ítéletalkotáshoz.

A megjelenés helyén kívül a másik tényező, mely befolyásolja a kritikusok ítéletét: a műről korábban megjelent kritikák. Az irodalomtörténeti kutatások szerint a későbbi, esszéisztikus és akadémiai ítéletek csak megerősítik az első, újságokban megjelenő kritikákat, nem úgy, mint például a festők esetében, akiknél gyakran előfordul, hogy a kortárs kritikai elutasítás után később felfedezik őket (Janssen, 1998).

Az irodalmi piacra való belépés után maga a szerző is aktív szerepet játszik a reputáció termelésében, részben képes befolyásolni a kritikai fogadtatást. A jó minőségű művek létrehozásán túl más tevékenységekben is részt kell vennie, hogy fenntartsa az irodalmi mező résztvevőinek figyelmét. Az imázsépítés az irodalmi életben elengedhetetlen: az írónak meg kell határoznia saját helyét és viszonyát az irodalmi hagyományhoz valamint a kortárs közeghez. A besorolás rituális funkciója az író társadalmi identitásának megerősítése, mely különösen a kezdők számára fontos, mint belépőjegy. Az irodalmi mező szereplői saját identitásukat különböző másodlagos irodalmi tevékenységek segítségével tudják építeni, mint interjúadás, tanítás, kritikaírás, vitákban való részvétel. Fontos az irodalmi magazinokban való publikálás, mivel ezeket a lapokat az irodalom termelésében hivatásszerűen részt vevők olvassák. Janssen vizsgálata szerint pozitív összefüggés van a kritikai figyelem mennyisége és a mellékes irodalmi tevékenységek között. A kreatív tevékenységek jobban növelték a figyelmet, mint a reflektívek, de a legnagyobb magyarázó erővel a sokoldalúság bírt.

Miért ilyen fontosak ezek a tevékenységek, melyek az irodalmi alkotás mellett másodlagosnak tűnnek? Miért nem elég az irodalmi reputáció eléréséhez jó könyveket írni?

E kérdés megválaszolásához ismét Bourdieu mezőelméletét (1983, 1996) hívhatjuk segítségül. Az irodalmi mező szereplői, a szerzők és a kritikusok két folyamatban vesznek részt egyszerre (De Nooy, 1991). Egyrészt termelik az irodalmi nyersanyagot, másrészt kommentálják azt esszéikben, interjúkban, kritikákban, ezzel hozzájárulnak az imázs és reputáció termeléséhez. Bourdieu nyomán ezt a két folyamatot nevezzük materiális illetve szimbolikus termelésnek. Az irodalmi név, vagy másképpen a reputáció megszerzésének folyamata a szimbolikus termelés. A létrejövő termék az a diskurzus, mely az alkotó munkájának irodalmi minőségéről szól. Ha nincs diskurzus, nincs reputáció.

Az irodalmi mezőt erősen hierarchikus és szegmentált viszonyok jellemzik (Anheier et al. 1995). A mező elitje jellemzően egyszerre író és kritikus, kultúratermelő és legitimátor. Az elit így tud ellenőrzést gyakorolni a többi szereplő felett, hiszen ő tudja megadni a legitimáló elismertséget a mező periferiáján lévőknek.

Az irodalmi mezőben kialakuló elismertség feltétele annak, hogy egy író hírnévre tegyen szert a magas kultúra olvasóinak körében (Csurgó 2005). Lényegesen szélesebb körű, ám az irodalmi mezőben el nem ismert hírnevet eredményezhet ugyanakkor a tömeges kulturális termelés szférájában elért piaci siker, melyhez nincs szükség belső, irodalmi reputációra. A külső és a belső reputáció elkülönülése, a bestseller-jelenség az irodalmi mező belső normáit figyelmen kívül hagyja, ezért a mező szereplőinek körében sokszor feszültséget okoz.³¹

Reputáció az intellektuelek körében

Az intellektuelek reputációjának elemzésekor számos analógiát lehet vonni a tudományos és az irodalmi reputáció kialakulásának mechanizmusaival. Luhmann és Bourdieu meglátására a reputáció alapvető fontosságáról itt is támaszkodhatunk.

Az intellektuel mezőnek van azonban egy lényeges sajátossága, mely közéleti jellegéből fakad. Arról van ugyanis szó, hogy az intellektuel működési terepe a közéleti nyilvánosság, a nyilvánosságban való sikeres szerepléshez viszont, ahogyan Bourdieu megfogalmazza, egy másik mezőben felhalmozott tőkéjét – reputációját – használja fel (Bourdieu 2001).

A tudományos és az irodalmi mezőben termelődő reputációról szóló elemzéseket olvasva arra a következtetésre juthatunk, hogy minden kulturális mező esetében kétféle reputációt különböztethetünk meg. Ezt a megkülönböztetést a *mezőn belüli* és a *mezőn kívüli reputáció* fogalompárjának bevezetésével hangsúlyozhatjuk.

A külső és belső reputáció megkülönböztetésének fontosságát az adja, hogy egy adott mezőben a külső hírnév mennyire a belső reputáció függvénye, illetve mennyire különül el attól. Úgy vélem, az intellektuel mezőben a közéleti szereplés fontossága miatt mindenképpen külön kell választani a mezőn belüli reputációt és a nyilvánosságbeli hírnevet.

Az intellektuelek közötti belső reputáció az olyanfajta reputációtípusokkal hasonlítható össze, mint a tudományos vagy az irodalmi mezőben kialakuló reputáció. Ezeket a területeket azért is nevezhetjük mezőnek, mert behatárolható bennük azoknak a szereplőknek a köre, akik a reputáció termelésében részt vesznek. Természetesen még a legautonómbabbnak tartott természettudományos mező esetében is van valamilyen külső reputáció, hiszen léteznek olyan tudósok,

³¹ Ez a jelenség a tudományra kevésbé jellemző, de azért ott is létezik: az ismert és népszerű „médiatudósok” és a szaktudósok között.

akiknek hírneve a mezőn túlterjed. De ezekben a mezőkben a reputáció termelődése többé-kevésbé a közösség belső normarendszerének függvénye.

Bourdieu terminológiájával élve tehát az intellektuelek belső reputációját *autonóm* reputációnak is nevezhetnénk. Ezt a reputációt a mező belső normái, azaz a többi intellektuel által elismert intellektuális teljesítmény formálja. Fontos hangsúlyozni, hogy az számít intellektuel teljesítménynek, amit a mező többi szereplője annak ismer el, objektív mérce itt sem létezik. Ráadásul az intellektuel teljesítmény mérhetősége tekintetében jobban hasonlít a művészi, mint mondjuk a természettudományos teljesítményre. Így az elismerés és elismertetés mechanizmusai és az intellektuel produktumokról szóló diskurzus az irodalmi mezőhöz hasonlóan az intellektuelek között is fontos szerepet játszik.

De hogyan lesz valakiből az intellektuel mezőn kívül is híres intellektuel? Bourdieu terminológiájánál maradv a külső, médiabeli reputációt *heteronóm* reputációnak is nevezhetjük. Ennek kialakulásában az értelmiségi mező normái csak közvetett szerepet játszanak. Az intellektuel a mezőben szerzett reputációjával lép fel a nyilvánosságban, itteni tekintélyének kialakulására azonban már a nyilvánosság normái is erősen hatnak. Az intellektuelek külső, közéleti hírnevének kialakulása így a nyilvánosságban megjelenő más szereplők (politikuskok, sportolók, celebrityk) hírnevének kialakulásával analóg.

A tömegkultúrabeli hírnév kialakulását a hírnév-intenzív társadalomról szóló könyvében Tyler Cowen elemezte (Cowen 2000). A hírnév olyan területeken válik igazán fontossá, ahol az érdem megítélése bizonytalan. Láttuk, hogy azokon a piacokon, ahol nehéz megmérni a minőséget, a hírnév plusz információval szolgál egy termék melletti döntéshez: bizonyára nem véletlen, ha valamit, vagy valakit sokan szeretnek. Cowent az érdekelte, mi annak az oka, hogy a mai tömegkultúrában sok olyan híresség van, aki nem felel meg a társadalomban különben meglévő morális és esztétikai normáknak. Hírnév és érdem szétválásáról például akkor beszélhetünk, ha egy adott kulturális területen a szakértői konszenzus a minőségről nem vág egybe a hírnévvel. Ennek egyik oka Cowen szerint a hólabda-hatás. A tömegkultúra sztárjainak hírneve hólabdához hasonlítható: ha már elegenden rajonganak értük, a többiekkel való azonosulási vágy eredményeként egyre többen és többen fogják az adott sztárt választani, még olyanok is, akiknek eredetileg a saját preferenciájuk más volt. Ez a preferencia-falszifikáció a kezdeti kis hírnévbeli különbségből óriásit hozhat létre két művész között.³² Eredménye tehát a Máté-hatáshoz igen hasonló. A kumulatív hatás ugyanakkor a másik irányban is működik: ha egyszer a hírnév hanyatlásnak indul, nagyon felgyorsulhat a rajongók elpártolása. Hírnév és érdem szétválásához hozzájárulhat a sztár-kultusz létrehozó rajongás mechanizmusa is. Nem feltétlenül az adott területen legjobbat nyújtó művész válik ugyanis a rajongói kultusz tárgyává, hanem a legnyilvánvalóbb, aki könnyen szolgálhat koordinációs pontként egy

32 Hírnév-hólabdát gyakran mesterségesen is létre próbálnak hozni a szórakoztatóiparban

66 nagyobb, heterogén rajongói csoport számára is.³³ Cowen felvetései, mint látni fogjuk, az intellektuelek reputációjának elemzésekor is hasznosnak bizonyulnak.

Az értelmiség reputációjáról két amerikai szerző, Charles Kadushin, valamint Richard Posner végzett átfogó kutatást. Kadushin az elitértelmiség reputációs alapú meghatározásának igen alapos módját dolgozta ki. Az általa megkonstruált elitértelmiségi csoportban azután az általam mezőn belülinek nevezett reputáció termelődéséről közölt fontos eredményeket. Posner ezzel ellentétben a közvélemény-formáló elitértelmiség tömegnyilvánosságbeli – mezőn kívüli – reputációjával foglalkozott. Érdeklődésének központjában a hírnevet befolyásoló tényezők álltak, melyek sokban eltérnek azoktól az eredményektől, amelyekre Kadushin az eliten belüli reputációt tanulmányozva jutott. A két szerző kutatásait, melyek témám szempontjából különösen relevánsak, alább részletesen is bemutatom.

Kadushin: az intellektuális körök

Az értelmiségi mező szerveződése számos ponton különbözik a tudományos vagy a művészeti mező szerveződésétől. A művészek jellemző szerveződési formája a mozgalom, a tudósoké a láthatatlan kollégium (Hagstrom 1976).³⁴ Az értelmiségi mező szereplőinek jellemző kapcsolódási formája a társadalmi kör (social circle) (Kadushin 1976). Egy kör sajátossága, hogy tagjai egy csoport tagjaitól eltérően nem mindnyájan ismerik egymást. Ezért az értelmiségi körök láthatósága alacsony, és nincsenek éles határaik. Maguk a tagok sem ismerik pontosan a kör kiterjedését, hiszen mindenki csak a saját kapcsolatait látja. Az intellektuális kör egymástól távolabbi tagjai között a javak és a termelt szimbólumok indirekt interakciókon keresztül áramlanak.

Az értelmiségi kör felépítésére jellemző, hogy van egy sűrű magja, de formális vezetősége nincs. Az értelmiségi életben ugyanis relatíve (például a tudományhoz képest) sokkal kisebb szerepet játszanak az intézményes struktúrák és normák. Az intellektuális körök nem intézményi alapon szerveződnek, de ahhoz, hogy fennmaradjanak, kötődniük kell valamely formálisabb struktúrához. Ez a struktúra gyakran egy foglalkozás, de lehet egy folyóirat, egy kávézó vagy egy szalon is. Az intellektuális körök az Egyesült Államokat kivéve általában minden országban a fővárosban koncentrálnak. A legtöbb esetben a tagok politikai nézetei hasonlóak, közös célja azonban nincs a szervezetnek.

Az intellektuális kör fő funkciója, hogy értékelje az ideákat és az azokat ter-

33 A hírnév ugyanakkor nem zéró összegű jószág. Példa erre a „nagy riválisok” esete, amikor az összehasonlíthatóság mindkettejük hírnevét növeli. A legjobban az növeli meg a hírnevet, ha a két teljesítmény összehasonlítható, de nem egzakt módon mérhető, mivel ilyenkor vitatkozni lehet róluk.

34 A tudomány szerveződése kisméretű, térben közeli szoros csoportokból áll össze, melyek tagjai együtt kutatnak, vagy mester-tanítvány viszonyban állnak. Ezek a csoportok a csoport vezetőin vagy sztárjain keresztül kommunikálnak egymással. A tudományos sztárokat így összeköti a kölcsönös elismerésen alapuló elit láthatatlan kollégium.

elő személyeket. Maga az értelmiségi eszmék előállításának folyamata kevésbé függ az értelmiségiakat összekötő hálózattól, mint a tudományos termelésé. Míg a tudósoknak a termeléshez szükségük van más tudósok termelésére, az intellektuelek munkája inkább egyéni, mint kumulatív. Ennek ellenére az intellektuális stimulációhoz, és az előállított értelmiségi termékek teszteléséhez szükség van az értelmiségi körökre. Ha egy értelmiségi mezőben valamilyen okból nincsenek ilyen körök, az meglátszik az intellektuális teljesítményen. Az értelmiségi körökben persze nem csak a kognitív javak áramolnak. Mint minden kapcsolathálózat, az intellektuális kör is többféle anyagi és reputációs előnyt nyújt tagjai számára.

Kadushin (1974) *The American Intellectual Elite* című könyvében az elitértelmiségi köröket kívánta megvizsgálni. Az intellektuálnak azt a első fejezetben már idézett definícióját alkalmazta, hogy általános célközönségnek általános értékekről ír. Az elitbe tartozás kritériuma nála a következő: elitértelmiségi az, akit a többi elitértelmiségi annak tart. A „vizsgálóbizottság” a legtekintélyesebb intellektuális folyóiratok szerkesztőiből áll: ők a kapuőrök, akik eldöntik, hogy ki, milyen témáról, milyen hosszan írhat, és mely könyvekről essék szó. Ezeknek a lapoknak megvan az erejük ahhoz, hogy „megcsinálják” vagy megtörjék egy értelmiségi reputációját. Emellett ezek az újságok kötik össze az értelmiség elitjét a szélesebb közönséggel, ugyanis az írás az, ami ismertté tesz egy intellektuelt más intellektuelek között.

Kadushin szakértőkkel egyeztetve kiválasztotta a 20 legbefolyásosabb folyóiratot (a legismertebb ezek közül a *New York Review of Books*). A 8000 értelmiségi közül, akik egy öt éves periódus alatt publikáltak ezekben a folyóiratokban, 100 fős mintát vett (minél többször szerepelt valaki, annál nagyobb esélye volt a mintába kerülni), valamint hozzátett még 12 főt, akik a mintába nem kerültek be, de az interjúalanyok igen gyakran említették őket, mint a legtekintélyesebb intellektueleket.

Interjúalanyainak 40%-a volt professzor, ebből 40% társadalomtudós (természettudós mindössze 1 fő). 50%-uk New Yorkban élt. A minta egyharmada volt ötven évnél fiatalabb, másik harmada 50-60 év közötti. A szerző szerint egyébként ennek az volt az oka, hogy a hatvanas években nem az elitértelmiség volt az új ideák feltalálója, tagjai inkább elemzői, kritikusi szerepben tűntek fel. Liberális eszméikkel a náluk konzervatívabb átlagamerikai és az új eszméket hozó radikális fiatalok között találták magukat. A fiatalabb generációk kooptálása az elitbe ezért elmaradt, az interjúalanyok nem is tudtak megnevezni fiatal elitértelmiségiakat.

A kutatók reputációt firtató kérdései az intellektuelekhez a következők voltak: ki volt rájuk nagy hatással kulturális vagy társadalmi-politikai kérdésekben, valamint kinek van magas presztízse abban az intellektuális közösségben, melyhez ők tartozónak érzik magukat. A válaszok alapján állították össze a 70 legtekintélyesebb értelmiségi listáját.

Kadushin szerint a folyóiratoknak igen jelentős szerepük van a reputáció

68 keletkezésében. Egy intellektuális folyóiratot az tesz fontossá, hogy olyanok írják bele, akik már fontosak; egy személy fontos lesz, mivel egy fontos újságba ír; és egy kapcsolati háló biztosítja, hogy a fontos újságokba csak fontos értelmiségiek írhasanak. E kapcsolati háló feltérképezésére megkérdezték az intellektueket, hogy kivel vitatják meg az őket foglalkoztató társadalmi-politikai és kulturális kérdéseket, illetve közel érzik-e magukat valamely értelmiségi csoporthoz. A válaszokból több, egymással laza kapcsolatban álló értelmiségi kör képe bontakozott ki. A két legnagyobb a New York központú irodalmi társaság, és a főként humán és társadalomtudományos professzorokból álló, Cambridge–Boston központú kör. E kettő átfedésében található az igazi központi mag: a New Yorkban élő, idős, igen magas presztízsű és a legtekintélyesebb folyóiratokba publikáló vagy azokat szerkesztő elitértelmiségi gárda. Kadushin eredményei szerint tehát az értelmiségi folyóiratokhoz, és az azok körül kialakult értelmiségi körökhöz köthető kritikai diskurzus volt az intellektuelek reputációjának fő formálója.

Posner: a közéleti intellektuel

Richard Posner (2001) kimondottan a közéletben részt vevő értelmiségieket akarta tanulmányozni. Bár definíciója (az értelmiségi általános eszméket alkalmaz a széles közvéleményt érdeklő, politikai vagy ideológiai jelentőségű ügyekre) közel állt Kadushinéhoz, a reputációs alapú (más értelmiségiek által igazolt) mintavételt saját céljára nem tartotta jónak, szerinte az intellektuelek láthatóbbak a nagyközönség, mint egymás számára. Ezért Posner internetes említéseket, média-adatbázisokat és a tudományos hivatkozások adatbázisait (SCI, SSCI, AHCI)³⁵ használt listája elkészítéséhez. Az intellektuelek alapsokaságát természetesen lehetetlen pontosan meghatározni. Posner listája így sem véletlennek, sem reprezentatívnak, viszont az ismert amerikai értelmiségiekre nézve kimerítőnek (több mint 500 fő) tekinthető. Ebből a hosszú listából vette aztán a média- és webes említések száma szerint³⁶ leginkább prominens 100 közéleti értelmiségi almintáját. Kihagyta a listáról azokat a hírességeket, akik, bár volt valamelyes közéleti értelmiségi tevékenységük, de nem ettől voltak ismertek, hanem egyéb tevékenységük okán (politikusok, üzletemberek), és olyan közéleti szereplőket, akik nem igazán feleltek meg az *eszmék alkalmazása* kritériumnak (híres újságírók, politikailag aktív színészek). Fontos volt, hogy kiválasztottjai a széles közönségnek írjanak, és legyen politikai-ideológiai szemszögük.

Posner (2001) az „akadémia előretörésének” nevezte azt a folyamatot, hogy mára az intellektuelek nagy része tudományos reputációját használja fel a köz-

³⁵ Mint fentebb bemutattam, a tudósi minőséget, befolyást a citációból mérni vitatott, de Posner ahhoz a nézethez csatlakozik, mely szerint erősen korrelál a minőséggel (Cole – Cole 1971).

³⁶ Posner felhívja rá a figyelmet, hogy a közéleti ismertséget a média- adatbázisok jobban mérik, mint a webes említések, ugyanis ez utóbbiak az értelmiségiek szaktudományos működésére is referálnak. Mindazonáltal ezt a torzítást megpróbálta kiszűrni.

életben. Ez nem volt mindig így, korábban jóval több volt közöttük például az író, újságíró, és jóval kevesebb a jogász, közgazdász, mint ma. Ám a specializáció korában nehezebb egy nem-akadémiai értelmiséginek saját hitelességét, hozzáértésének látszatát megteremtenie.

A száz legismertebb értelmiségi 85%-a volt férfi, 50%-uk az akadémiai szféra tagja. Politikai beállítottságukat tekintve, kétharmaduk volt baloldali, de hírnevüket nem befolyásolta a politikai beállítottság. Ez megerősítette Posnernek azt a hipotézisét, hogy az intellektuelek célközönségét a velük egyetértők alkotják. Ahogy Posner fogalmaz, a jobboldalon ugyan kevesebb sztár van, de ugyanolyan fényesen ragyognak.

Az értelmiségiek ismertségét csupán két változó befolyásolta szignifikánsan. A kormányzati szerepvállalás ismertté tevő hatása mint közéleti értelmiségit is ismertebbé tett, a tudományos munka viszont negatív kapcsolatban állt az ismertséggel a top százban: minél nagyobb a tudományos idézettsége az adott értelmiséginek, annál kevesebbet említette őt a média. Ez különösen furcsa annak fényében, hogy az intellektuelek általában jó íráskészségűek, így feltehető lenne, hogy tudományos munkáikat saját szakterületükön kívül többen olvassák, mint a „csak tudósokét”. Továbbá a Máté-hatás értelmében, mivel ismert nevűek, előbb kellene, hogy eszébe jussanak a potenciális hivatkozónak. Mégis, amint Posner létrehozta a tudományos hivatkozások szerint legtekintélyesebb értelmiségiek top százas listáját is, kiderült, hogy a médiaemlékek szerint legismertebb 100 fővel csak 18 fő átfedés van. A szerző ebből – egyébként Bourdieu-vel (Bourdieu 2001) ellentétben – arra következtet, hogy a közéleti és a tudományos tevékenység egymás helyettesítői, könnyen belátható, hogy a közéleti szereplésnek költségei vannak a tudományos munkára nézve.³⁷ Ennek alapján azt várhatnánk, hogy a legjobb tudósok nem mennek közéleti értelmiséginek, hiszen az ő számukra nagy költség energiát elvonni a sikeres akadémiai munkától.³⁸ A tipikus életút azt mutatja, hogy a sikeres és kiváló tudósok (pl. Einstein) akkor fordulnak a közélet felé, amikor akadémiai karrierjük túljut delelőjén. Általánosságban is igaz, hogy a híres intellektuelek többnyire középkorúak vagy annál idősebbek, hiszen a nyilvánosság elé lépéshez szükséges hitelesség felhalmozásához idő kell. Egy fiatal embernek általában nincs még annyi tekintélye, hogy be tudjon törni erre a piacra.

Posner kutatásában az intellektuelek médiaemlékítései igen egyenlőtlen eloszlást mutattak: a leghíresebb tíz értelmiségire esett 30%-uk. Úgy tűnik, egy maréknyi értelmiségi elég ahhoz, hogy kielégítse a közönség közéleti értelmiség iránti keresletének nagy részét. A média kapuőrei ennek értelmében inkább

³⁷ A közéleti értelmiségi és a tudományos ismertség eltérő karakterét jelzi, hogy az élő közéleti értelmiségieket többen említi a média, a tudományos idézettsége viszont a már elhunytaknak nagyobb.

³⁸ Vö.: a Nobel-díj elnyerése csökkenti a tudományos termelékenységet: a díjazottaknak nem jut többé idejük ilyesmire (Martindale 1995).

preferálják azt, hogy egy híresség nyilatkozzon a saját szakterületén kívül is, mintsem hogy külön szakértőt keressenek minden témára.

Láttuk már korábban, hogy a tudományos hivatkozások eloszlása is egyenlőtlen. Posner mintájában azonban ugyanazon értelmiségiek médiahírnevének eloszlása még tudományos idézettségüknél is egyenlőtlenebb volt. Plauzibilis hipotézisnek tűnik, hogy a Máté-hatás a közéleti értelmiségi tevékenységben erősen érvényesül. Posner azonban úgy vélte, hogy az eloszlás magyarázatára a Máté-hatáson kívül egyéb, addicionális faktoroknak is jelen kell lenniük.

Az intellektuel által kibocsátott termék (vélemény, elemzés, előrejelzés) közgazdaságtani terminussal élve bizalmi jószág: lehetetlen előzetesen megítélni a minőségét. Az ilyen javak esetében, amikor az output nehezen értékelhető, célszerű az inputot megfigyelni: ipari termékek esetében például a nyersanyagok minőségét, vélemények esetében pedig magát a vélekedőt. Az egyre előrehaladottabb szintű specializációval egyre több jószág válik bizalmi jószággá. A nyilvánosság laikus tagjai közül nem ért hozzá senki, nem tudják megítélni, hogy igaza van-e annak, aki mondja, ezért a vélemény elfogadásában döntő szerepe van az értelmiségi reputációjának. Mivel az intellektuel termékének minőségéről az olvasó személyesen csak viszonylag jelentős költségek árán tudna megalapozott információt beszerezni, ezért racionálisan jár el, ha arra fordít figyelmet, akire mások is figyelmet fordítanak. Ez, a racionális nyájhatásnak nevezett jelenség is hozzájárul a kevés híres értelmiségire koncentrálódó közfigyelemnek.

Azokat a helyzeteket, amikor az egyének saját tapasztalataiktól függetlenül, pusztán a többiek megfigyelt viselkedése alapján döntenek, információs zuhatagnak nevezi a közgazdaságtan (Hirshleifer et al. 2009). Egy ilyen zuhatagot az egyéni tapasztalatok későbbi sorozata nagyon nehezen tud csak megtörni. A tökéletlen egyéni tapasztalatok ugyanis egy bizonyos ponton túl nem ellensúlyozhatják azt a nyilvános információt, amely az összes korábbi döntés megfigyelésén alapul. Információs zuhatag a tekintély kapcsán is kialakulhat – azt olvasom, akit mások olvasnak, függetlenül attól, hogy például előrejelzései mennyire látszanak beválni.

Posner empirikus adatai is azt jelzik, hogy a közönség nem nagyon bünteti meg azt az értelmiségit, aki nem jó minőségű termékkel lép a piacra – a látványosan be nem vált előrejelzések, vélekedések szerzőinek nem lett kevesebb a médiaemlítése az évek során. Ez arra utal, hogy az olvasók nem annyira információt, hanem megerősítést és támogatást keresnek az értelmiségiek írásaiban. Nem szeretik ugyanis, ha saját nézeteik kihívásnak vannak kitéve, szívesebben keresik a hasonlóan gondolkodók közösségét, nagyobb biztonságban érzik magukat, ha mások is osztják a véleményüket. Semmi sem önbizalom-növelőbb, mint találni egy intellektuelt, aki saját nézeteinket nálunk jobban ki tudja fejezni, és jobban alá is tudja támasztani érvekkel, ezzel fegyvert adva kezünkbe még a saját kétségeink ellen is. Ennek a biztonságérzetnek az elérése érdekében működésbe lép a megerősítési torzításnak (*confirmation bias*) nevezett mechanizmus: az olvasók olyan bizonyítékokat keresnek, amelyek megerősítik a nézeteiket. Az ellenbizo-

nyítékokat, így például azokat, melyek az értelmiségi tévedéseire világítanak rá, nem veszik figyelembe.

Posner szerint az intellektuelek nem pusztán vélemény-megerősítő szerepet játszanak: az olvasó egy intellektuális közösségben való tagságát fejezi ki és erősíti meg azzal, hogy ugyanazokat az értelmiségieket olvassa, mint más hasonlóan gondolkodók. Sokszor egy-egy értelmiségi egy csoport gondolkodásának megszélyesítőjévé, igazodási pontjává válik. Egy intellektuális közösség azonban maximum néhány értelmiségit tud ilyen fókuszpontnak használni. Az, hogy mely értelmiségiek kerülnek ebbe a kitüntetett szerepbe, hasonlóan működik a tömegkultúra már említett sztár-kultuszához (Cowen, 2000), ahol a rajongók nem feltétlenül az adott területen legjobbakat veszik körül, hanem az olyan személyiségeket, akik körül meg tud szerveződni egy hasonló ízlésű rajongói tábor.

Posner úgy véli, a Cowen által posztulált hírnév és érdem szétválása a közéleti értelmiségi piacot is érinti. A laikus közönség hajlamos elfogadni a tudományos reputációt, mint a közéletben felhasználható tőkét, pedig a saját területén briliáns értelmiségi közéleti megszólalásai meglepően alacsony minőséget is képviselhetnek – valójában ez Posner könyvének, melynek beszédes alcíme *A Study of Decline*, alaptézise. A nyilvánosságban ugyanis nem érvényesülhetnek a tudomány zárt rendszerében jól működő belső normák, melyek alapján az egyéni reputáció-maximalizálás a mező hatékonyságát eredményezi.

Az intellektuelek külső és belső reputációja közötti különbségre utal Lewis Coser (2006) *celebrity intellektuel* koncepciója. Az intellektuelnek erre az új típusára jellemző, hogy elkerüli azt a közösségi kontrollt, melyet az intellektuális körök gyakorolnak. Ahelyett, hogy megmértené magát intellektuális közössége normái szerint, egyenesen a nagyközönséghez fordul. Ez a közönség azonban nem a Katz – Lazarsfeld-féle kétlépcsős nyilvánosság-modell művelt véleményirányítói csoportja, hanem a tömegsajtó világa, melyben az iskolázott, kiterjedt középosztály biztosítja a celebrity intellektuel iránti piaci igényt. Ennek a közönségnek nincs semmiféle szakértői tudása, nem követi a magas kultúra által meghatározott ízléskánont. A celebrity intellektuelnek másfajta standardoknak kell megfelelnie, amelyek közül a legfontosabb a neofília, az új dolgok felértékelése. A tömegmédia igénye az újdonságra rövid időközönként újabb és újabb celebrity intellektuelek iránt támaszt igényt.

Összegzés

A kulturális életben a reputáció központi jelentőséggel bír. Akár luhmann-i terminológiával a kulturális alrendszer cseremédiumának, akár Bourdieu nyomán a mezőben domináns kulturális tőke mutatójának nevezzük a reputációt, világos, hogy olyan szerveződési mechanizmusnak tekinthető, mely nélkül a kultúra alapvető működése válna lehetetlenné.

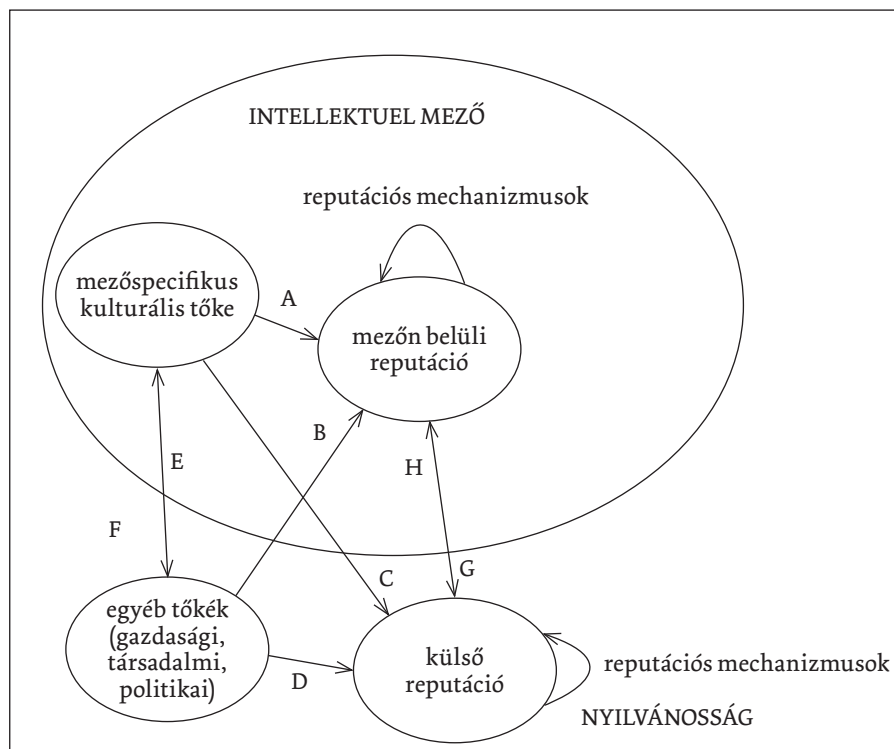
Egy kulturális mező autonómiájának fokát jól jelzi, hogy mennyire van önálló, mezőn belüli reputációtermelése. Az olyan kulturális területeken, mint a tudomány, vagy az úgynevezett magas kultúra, ahol behatárolható azoknak a köre, akik a reputáció termelésében részt vesznek, annak mechanizmusai jórészt a közösség belső normarendszerétől függenek. A meritokratikus reputációtermelődést azonban torzíthatja a verseny hiánya, melyet okozhatnak az adott mező túlzottan hierarchikus viszonyai vagy centralizációja, illetve az is, ha valamely külső (gazdasági, politikai) erő csorbítja a mező autonómiáját. A politikai hatalom beavatkozása, illetve a média hatása nyomán például a tudományban és a művészetben is gyakran elválik a hivatalos és az informális reputáció.

Az intellektuel mező nyilvánosság felé való nyitottsága miatt annak kapcsán kétféle reputációtípust különítettünk el: szétválasztható a belső, értelmiségiek közötti reputáció, és a külső, nyilvánosságbeli hírnév. Az értelmiségiek közötti reputáció az olyanfajta reputációtípusokkal hasonlítható össze, mint a tudományos vagy a magas kultúra mezőjében kialakuló reputáció. Az intellektuel mezőben a folyóiratok a tudományhoz és az irodalomhoz hasonló kapuőr szerepet játszanak. A mezőt az alkotók és a legitimátorok – szerkesztők, kritikusok – közötti viszony hierarchizálja. A mező legnagyobb reputációval bíró tagjai az alkotó és a legitimátor szerepet egyszerre játsszák (Kadushin 1974).

Az intellektuelek külső, közéleti reputációjának kialakulása inkább a nyilvánosságban megjelenő más szereplők – hírességek – hírnevének kialakulásával analóg. Ebben a hírnévben a mezőn belüli reputáció csak részszerpet játszik. Az intellektuális teljesítmény a média közegében eltérő módon értelmeződik (*fast thinking, celebrity intellektuelek*). A média és az intellektuel mező eltérő normarendszere, és az ennek nyomán fellépő reputációs inkonzisztenciák az irodalom bestseller-jelenségéhez hasonlóan feszültségeket generálhatnak az intellektuel mezőben.

A reputációról eddig elmondottak alapján felvázolható egy modell, amely az intellektuel mező reputációtermelődésének folyamatát vázolja, a reputációról szóló elméleteket összekapcsolva Bourdieu mezőspecifikus tőkeelméletével (Bourdieu 1983) (3.1. ábra).

3.1. ábra. A reputáció termelődése az intellektuel mezőben

A mezőn belüli reputáció megmutatja, hogy a mező szereplői mennyire sikeresen használták fel mezőspecifikus tőkéiket, hogy a többi szereplő által elismert teljesítményt nyújtsanak. A reputáció ugyanis annak az egyéni teljesítménynek a megtestesülése, melyet a mező többi szereplője elismer a mező normái szerinti teljesítménynek. A múltbéli elismerések „összege” alkotja a jelenbeli reputációt. A megszerzett reputáció azután önmaga is erőforrássá válik, tőkeként felhasználható a mező pozícióinak eléréséhez, mivel a többi szereplő az egyén jövőbeli teljesítménye előrejelzőjének tekinti.

Az intellektuel mező a kulturális mező egy fajtája. A mezőspecifikus kulturális tőkétől a mezőn belüli reputáción át a mezőn belül elfoglalt pozícióig vezető út volna egy teljesen autonóm intellektuel mező működésének automatikus sémája (3.1. ábra A kapcsolata). Tudjuk azonban, hogy nem létezik olyan kulturális mező, mely a társadalmi környezettől független. Bár a kulturális mezőkben a kulturális tőke a domináns, más tőkék is kifejtik hatásukat. A heteronóm, mezőn kívüli tőke hatására az intellektuel mezőn belüli reputációra (3.1. ábra B kapcsolat) példa lehet egy olyan tudós, aki politikai kapcsolatainak köszönhetően jut olyan állami

erőforrásokhoz, melyek legitim tudományos eredmények eléréséhez segítik hozzá. Ekkor politikai tőkéje a mezőn belüli reputációja növeléséhez segítette hozzá.

A 3.1. ábra *E* és *F* hatásai a mezőn belüli és kívüli tőkefajta Bourdieu elméletéből ismert konvertálhatóságát mutatják (Bourdieu 1997).

Minél autonómabb egy mező, annál inkább a mezőn belüli reputáció szabja meg a mező szereplőinek pozícióját. Nem létezik azonban egyetlen olyan kulturális mező sem, ahol ne beszélhetnénk valamilyen külső reputációról. Az intellektuel mező esetében pedig jelentős szerepe van a mezőn kívüli, médiabeli reputációnak. A kulturális mezők normái szerint a külső reputációt a belső reputációnak kell megszabnia: a legnagyobb elismert teljesítménnyel rendelkező szereplők hivatottak a mező határain túlmenő hírnév elérésére (például egy Nobel-díj által) (3.1. ábra *G* kapcsolat).

Világos azonban, hogy a mezőn kívüli tőkék éppúgy, vagy még inkább hatnak a külső reputációra, mint a belsőre (3.1. ábra *D* kapcsolat). Erre a hatásra vegyünk ezúttal egy gazdasági tőkével kapcsolatos példát: egy elsőkönyves író munkája az átlagosnál sokkal nagyobb reklám hatására bestsellerré válik, ő maga ismert lesz, ám a siker nem hoz számára elismerést az intellektuel mezőben.

Egy olyanfajta hatás is elképzelhető – például egy *celebrity intellectual* esetében –, amikor a külső reputáció a mezőspecifikus tőke eredményeként, ám a belső reputációgyűjtést kikerülve jön létre (3.1. ábra *C* kapcsolat).

A külső reputáció, legyen bár forrása a mező szempontjából legitim vagy nem legitim, visszahat a mezőn belüli reputációra (3.1. ábra *H* kapcsolat). Ez az eset az, amikor egy intellektuel széles körű ismertsége saját mezőbeli társai szemében is befolyásolja értékét.³⁹

Minél autonómabb egy intellektuel mező, annál jobban képes a kívülről jövő (*E*, *B*, *H*) hatások „megtörésére”. A mező szempontjából ugyanis ezek a hatások a mező normái szerint meritokratikus reputációtermelést torzítónak tekinthetők.

A reputációtermelő sémáját bemutató ábrán helyet kaptak azok a reputációs mechanizmusok is, melyek a különböző mezőkben elismert egyéni teljesítménytől függetlenek. Ezek mind a mezőn belüli, mind a külső reputáció alakulására kihatnak. Az egyik legfontosabb ilyen reputációs mechanizmus a kezdeti előnyök kumulálódása; a Máté- avagy hólabda-hatás. A racionális nyájhatás kapcsolódik ehhez: információhiány esetén az egyén számára racionális azt nagyra tartani, akit mások is elismernek. A sztár-kultusz az egyes, erre alkalmas szereplők körüli rajongótábor kialakulásával szintén a reputáció koncentrálódásának irányába hat.

A reputációs mechanizmusok tehát a mezőn kívüli hatásokhoz hasonlóan szintén a teljesítményalapú reputációtermelő alapfolyamatát módosítják. E mechanizmusok erőssége természetesen nagyban függ az adott kulturális mező sajátosságaitól, főként a teljesítménynek a mező autonómiájával nagyban összefüggő mérhetőségétől. Az intellektuel mező esetében, mivel az intellektuel

³⁹ Vegyük észre: ez a befolyás akár negatív is lehet, hiszen a vetélytársaktól a populáris jelző, akár művészetben, akár tudományban gyakran jelent leminősítést.

teljesítmény „puha”, szubjektív, nehezen mérhető természetű, feltételezhetjük, hogy a reputációs mechanizmusok nagy jelentőséggel bírnak.

A következő fejezetekben empirikus vizsgálat alapján megkísérlem bemutatni, hogy a reputáció termelődésének fenti modellje hogyan működik a magyar elitértelmiség körében.

4. Empirikus kutatási előzmények és alkalmazott módszerek

Empirikus kutatási előzmények Magyarországon

Tág értelmiségdefiníciót alkalmazó kutatások

Az értelmiségkutatások alapvető jellegzetessége, hogy az értelmiségdefiníciók sokfélesége miatt egymástól egészen különböző társadalmi csoportokat vonnak be a vizsgálatba. Az egyik gyakran előforduló praktikus operatív definíció a felsőfokú végzettségűek csoportjaként határozza meg az értelmiséget. Az ilyen típusú kutatások általában statisztikai adatok elemzésére épülnek, melyen keresztül a trendváltozások jól megragadhatók (ld. pl. Falusné Szikra 1990, 1995, Ladányi 2002, Galasi – Nagy 2006). A megközelítés korlátja, hogy nem minden szempontból tudja figyelembe venni az értelmiség gyűjtőnév alá vett különböző csoportok heterogenitását.

Születtek olyan kutatások is, melyek részletesen elemeznek egy-egy értelmiségi professziót, esetleg össze is hasonlítják ezeket egymással. E vizsgálatok közül ki kell emelni az *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások* (Huszár 1978b) és *A magyar értelmiség a 80-as években* (Huszár 1986) tanulmányköteteket, melyek az orvos, mérnök, jogász, pedagógus professziók témájában született jelentősebb kutatásokat foglalták össze. Ilyen nagyobb lélegzetű tanulmánykötetek a rendszerváltozás után már nem készültek, bár természetesen továbbra is folyik a diplomás szakmák kutatása, például a munkanélküliség, illetve a pályakezdők kilátásainak összefüggéseiben (pl. Berde 2005, Leveleki 2005). A tudományos fokozattal rendelkezők élet- és munkakörülményeit pedig Angelusz Róbert és szerzőtársai vizsgálták (Angelusz et al. 2004).

A társadalomban az értelmiségről élő képet vizsgálta kérdőíves módszerrel Fónai Mihály (1995a). Összehasonlítása az értelmiségiek (diplomások) és a nem értelmiségiek (felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők) értelmiségképéről igen tanulságos. A kettő közötti leglényegesebb különbség, hogy az értelmiségiek az értelmiségfogalom számos olyan lehetséges összetevőjét elutasítják, melyeket a nem-értelmiségiek elfogadnak. Az értelmiségiek nem látják magukat privilegiált helyzetben lévő csoportnak. Velük szemben a nem-értelmiségiek úgy vélik, hogy az értelmiségiek magas jövedelemmel, életszínvonallal, presztízzsel, nagy befolyással és érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Az értelmiségiek elutasítják, hogy hatalommal rendelkeznének és képesek volnának befolyásolni az

őket érintő döntéseket – ezzel szemben a nem-értelmiségiék mindkét kijelentést elfogadják az értelmiség jellemzőjeként.

Fónai megállapítja, hogy a megkérdezett nem értelmiségiék értelmiségképében kifejeződik az értelmiség „társadalmi hivatása”, közéleti szerepvállalása, mintaadása iránti elvárás is, ami a kelet-európai történeti-kulturális minták nagyon erős továbbélésére utal.

Ugyanebben a kutatásban a szerző azt is megvizsgálta, mely értelmiségi csoportokat tekintenek elitbe tartozónak (Fónai 1995b). Mind az értelmiségiék, mind a nem értelmiségiék úgy vélik, hogy az értelmiség egyes csoportjai inkább az elitbe, más csoportjai inkább a középosztályba tartoznak. A nem értelmiségiék nagyobb arányban vélték az értelmiséget az elithez tartozónak. Különbőség volt a tekintetben is, hogy mely értelmiségi csoportokat soroltak az elitbe. Az értelmiségiék elsősorban a politikust, gazdasági vezetőt, tudóst és művészt tartották az elitbe tartozónak. A nem értelmiségiék sorrendje az orvos, gazdasági vezető, politikus és művész volt, tehát jobban tükrözte a foglalkozások hagyományos presztízs-hierarchiáját.

Ha úgy tevődött fel a kérdés, kit tartanak az értelmiség elitjének, a nem értelmiségiék nem tettek különbséget a társadalom elitje és az értelmiség elitje között. Az értelmiségiék ellenben az értelmiségi elitbe más foglalkozást (a tudóst) rangsorolták előre, ami az értelmiség belső normáinak megfelelő hierarchiát tükröz. Az értelmiségi elit jellemzőit és az elitbe való bekerülés módját is némileg eltérően látta a két társadalmi csoport. Az anyagi jólétet mindkettő jellemzőnek tartotta az értelmiségi elitre. Az értelmiség azonban jobban hangsúlyozta az elit kultúrateremtését és -közvetítését, az elitbekerülésben pedig a szakértelmet és műveltséget tartotta fontosnak. A nem értelmiségiék a meritokratikus utak mellett a vagyonnal, hatalommal, származással is összefüggésbe hozták az elitbejutást.

Elitkutatások

Az értelmiséget a diplomásokkal azonosító, illetve az értelmiség *professional* csoportjáról szóló kutatások nem tartoznak szorosan e kötet témájához. Annál inkább relevánsak a véleményformáló intellektuelekről folytatott vizsgálódások. A téma empirikus kutatottsága Magyarországon Csekélynek mondható. Bármilyen kedvelt szereplő volt is véleményformáló értelmiségi főként a kilencvenes évek társadalomtudományos diskurzusában, a vita főként teoretikus szinten maradt.⁴⁰

Az intellektuelekről szóló kutatásokra jellemző, hogy gyakran az elitértelmiség fogalmán keresztül konceptualizálódnak. Az elit fogalmán keresztül

⁴⁰ Néhány szerző (pl. Körösi 1996, Böröcz 2006) a tartalomelemzés módszerét használta állításainak empirikus alátámasztására.

ugyanis empirikusan is megragadhatónak tűnik az intellektuelek kultúra- és közvélemény-formáló szerepe. Ugyanakkor igen kevés az olyan kutatás, mely kimondottan az intellektuel elitet vizsgálta. Kvantitatív adatokat csak a kulturális elit egyszerűről szóló vizsgálatokból nyerhetünk.

A kulturális elitről szóló empirikus kutatások szorosan kapcsolódtak a kelet-európai átmenetet elitcsereként értelmező jelentős elméletekhez. Az elitkutatásokra épült a korábban már ismertetett koncepció a kulturális tőke átmenetben játszott szerepéről is (Eyal et al. 1998). Ezeket az elitkutatásokat, melyekre egy átfogó kelet-európai rétegződéskutatás keretében került sor, a *Theory and Society* folyóirat 1995-ös különszáma⁴¹ foglalta össze. Az elitreprodukció, illetve -cirkuláció kutatása elsősorban a politikai és gazdasági elitre fókuszált (Szelényi et al. 1995, Eyal – Townsley 1995, Böröcz – Róna-Tas 1995), hiszen ezek a csoportok voltak a főszereplői az empirikusan tesztelni kívánt elméleteknek.⁴² Szelényi Iván és Szelényi Szonja (1991) hipotézise szerint a volt elit újratermelődésének komoly társadalmi korlátai voltak: a politikai hatalom átmentése létező, de nem meghatározó jelenségnek bizonyult. A kelet-európai társadalmak összehasonlító vizsgálata alapján (Szelényi et al. 1995, Szelényi – Szelényi 1996) a politikai elit transzformációjában inkább a cirkuláció, míg a gazdasági elit esetében a reprodukció volt a releváns magyarázat.

Ugyanebből a nemzetközi kutatásból származnak a kulturális elit cseréjét érintő legfontosabb megállapítások is (Szelényi et al. 1995, Fodor et al. 1995).⁴³

Szelényi és szerzőtársai (1995) vizsgálatuk során a kulturális elitet a kultúra szempontjából fontos döntési pozíciókat betöltő személyekkel azonosították. Megállapították, hogy a kilencvenes évek elején a kulturális eliten belül nagyfokú személycserék zajlottak le, az elit karaktere, fő tulajdonságai azonban nem változtak. Ez arra utal, hogy az új elittagok a szubelitből egy-egy lépcsőt fellépve egyszerűen csak betöltötték a felszabaduló „üres helyeket”. A kulturális elit volt az az elitcsoport, melynek cserélődésére a rendszerváltás a legkisebb hatással volt. Míg az összes elitcsoportot számítva a nomenklatúra-elit 20%-a maradt pozícióban, és a rendszerváltás utáni új elit 33%-a volt nomenklatúra tag, a rendszerváltás előtti kulturális elit tagjainak 56%-a pozícióban maradt. Az új kulturális elitnek azonban még így is csak 27%-a volt korábban az államszocialista nomenklatúra tagja. A rendszerváltozáskor az elitbe kerülés szelekciós kritériumai nem változtak, a

41 Theory and Society October 1995: Special Issue on Circulation vs. Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe

42 A legfontosabb elitcsere-elméletek: Az elitek továbbélésének elmélete szerint a nomenklatúra-elit hatalmának és kapcsolatainak segítségével megőrzi, illetve gazdasági hatalomra váltja korábbi pozícióit. Ezt Magyarországon Hankiss Elemér nagykoalíció-tézise (Hankiss 1989), Lengyelországban pedig Jadwiga Staniszkis politikai kapitalizmus-elmélete (Staniszkis 1990) fogalmazta meg. Szalai Erzsébet technokrata kontinuitás elmélete (Szalai 1990, 1998) a hatalom átmentését és a rendszerváltás gazdasági irányítását a régi nomenklatúra-elitnél nagyobb kulturális tőkével bíró új technokrácia csoportjához köti.

43 A kulturális elitet érintő kutatások ismertetésénél a továbbiakban a Kovách Imre – Kristóf Luca – Lengyel György: Elit és társadalom a kilencvenes években című tanulmánya (Kovách et al. 2006) támaszkodom.

szerzők szerint azért, mert – a politikai elitel ellentétben – már a rendszerváltás előtt is meritokratikus volt a kiválasztódása. A kulturális elit kiválasztódásában már a hatvanas–hetvenes évektől elkezdődött a korábbi politikai alapú kontraszelekció gyengülése. Természetesen a bekerülés a kultúra irányításának hivatalos pozícióiba továbbra is megkövetelt bizonyos fokú lojalitást. Emellett a kultúrára vonatkozó döntéseket a kulturális elit a politikától kevésbé autonóm módon hozhatta meg (Valuch 2001). A kulturális elit meritokratikus kiválasztódása lehetett az oka annak is, hogy a kulturális elit volt a legidősebb elitcsoport, hiszen idősebb, ám „érdemes” tagjait a rendszerváltozáskor nem küldték nyugdíjba.

Összességében elmondható tehát, hogy a magyar kulturális elit cserélődése a rendszerváltozás időszakában a „klasszikus elitcirkuláció” esete volt: békés és fokozatos, de elég nagymérvű változás, mely új társadalmi csoportok beáramlását is lehetővé tette az elitbe (Higley – Lengyel 2000).

A kulturális elitről szóló vizsgálatok sorát az MTA PTI 2001-es adatfelvétele folytatta. Ebben a kutatásban a kulturális elit tágabb definícióját alkalmazva a kulturális elitet a kultúraformáló személyiségekkel azonosították, akik alkotó- vagy szervező tevékenységükkel meghatározó hatással voltak a közvéleményre és a kultúra termelésére. Ez a kutatás is jelentős cserélődést mutatott ki a kulturális eliten belül. A kulturális elit 51 százaléka, a pozícionális kulturális elit 45 százaléka 1989 után került az elit tagjai közé. A kulturális elit mind a szülői háttér, mind a szerzett tökefajta szempontjából a társadalmi átlagot messze felülmúló tőkékkel rendelkeztek. Az elitben csak a multinacionális vállalatok – az esetek többségében a fiatalabb menedzsergenerációkhoz tartozó – vezetőinek apai iskolázottsággal és foglalkoztatottsággal mért családi háttere volt magasabb a kulturális elit átlagánál (Csurgó – Kovács 2003).

Reputációval foglalkozó kutatások

A magyar kulturális élet szereplőinek körében kialakuló reputáció empirikusan kevésbé kutatott. A témát vizsgáló néhány kutatás szintén az elitkutatások köréből került ki.

Az MTA PTI fent bemutatott 2001-es kutatásában a minta része volt egy úgynevezett reputációs csoport is, amely a kulturális elittagok megkérdezése után került a mintába. A reputációs elitet azok alkották, akik a kulturális elit legtöbb szavazatát kapták, mint kultúraformáló személyiségek, tehát akikről a legtöbben mondták azt, hogy a szakma legnagyobbjának, illetve a magyar kultúra legjelentősebb személyiségeinek számítanak. A kulturális elit tagjainak megkérdezésével kialakított reputációs elit legfőbb jellemzője, hogy a kulturális elit más tagjainál jóval inkább jelen volt a médiában. Kiemelkedő volta, befolyásossága médiabeli szereplésével állt összefüggésben.

A kutatás legfontosabb megállapításai a reputációs elitről az alábbiak voltak:

80 a kulturális elit előnyösebb helyzetű, magasabb társadalmi tőkével bíró tagjait szavazta be a legtekintélyesebbek közé; a reputációs elit tagjai az átlagnál idősebbek, magasabb végzettségűek voltak, még több volt közöttük a férfi, kapcsolati tőkéjük az átlagnál jóval nagyobb volt. Diplomájuk megszerzésének helye szerint igen homogén képet mutattak, közel 80%-uknál az alábbi négy oktatási intézményt találjuk az első diploma kiállítójaként: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Színház- és Filmművészeti Főiskola, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Semmelweis Ignác Orvostudományi Egyetem, és a minta több mint fele az ELTE-n szerezte meg első diplomáját.

A volt MSZMP-tagok aránya a reputációs eliten belül magasabb volt, mint a kulturális elit egészében. Az MSZMP-tagság magas volta arra utalhat, hogy a reputációs elit tagjai között nagyobb arányban szerepeltek a rendszerváltás előtti elittagok, az elitcserélődés a kulturális elitcsoport legtekintélyesebb tagjait még kevésbé érintette, mint az elit egészét. A reputációs elit politikai karakterét tekintve is homogénebb volt, mint a kulturális elit egésze: az önmagukat baloldalinak tekintők aránya magasabb volt, mint a teljes mintában. A kapcsolati tőkére vonatkozó adatok szerint a reputációs elit kapcsolathálója jelentősen felülmúlta a kulturális elit egészének kapcsolatháló-kiterjedtségét. Az iskolai és különösen a jelenlegi kapcsolatokat meghatározó baráti kapcsolatrendszer a reputációs elitnél sokkal kiterjedtebb volt, mint más elitcsoportoknál.

Csurgó Bernadett (2005) a szépirodalmi elitről írott tanulmányában megerősítette, hogy a kulturális elitet, egy természetes generációváltástól eltekintve, nem túlságosan érintette a rendszerváltás elitcseréje. A személyi összetételt érintő nagyobb arányú cirkuláció itt is a társadalmi összetétel mérsékeltbb változásaival társult. A rendszerváltás után a szépirodalmi mezőben azokon a pontokon történtek változások, ahol a kulturális mező a gazdasági vagy a politikai mezővel érintkezik. Az irodalom esetén ilyen változás volt például néhány best-seller-író piaci sikere, vagy az írók visszahúzódása a politikai szerepvállalástól. A közéleti szerepvállalás, mely a nyolcvanas években még hozzátartozott az írói szerephez, mára eltűnt, ami az irodalom társadalmi pozíciójának megváltozását is jelzi. A politika dominanciáját a piac vette át az irodalmi életben. A piaci siker azonban általában a tömegirodalom művelője, és sokkal inkább mutatja az irodalmi mezőn kívüli elismertséget és elitpozíciót, mint az írói társadalmon belüli hierarchiát. A specifikus irodalmi elismertség ugyanis nehezen konvertálható politikai, még nehezebben gazdasági erőforrássá, az ilyenfajta tőkeátváltáshoz ugyanis akkora ismertség kell, amellyel csak igen kevés író rendelkezik. A tágabb értelemben vett irodalmi elit hírneve, valamint társadalmi státusa között erőteljes inkonzisztencia figyelhető meg.

A közéleti értelmiségi elit néhány tagjának ismertségéről és hitelességéről Csité András (2001) végzett kutatást. A kutatás eredménye szerint a médiaszereplés pozitív megítélést generál, az emberek általában azt az értelmiségit tartják hitelesnek, aki sokat szerepel az általuk fogyasztott médiában. Az értelmiségi

közszereplők ismertsége és hitelessége szignifikáns korrelációt mutat. Minél többször látunk egy értelmiségit feltűnni a tévében, minél többször találjuk írásait az általunk kedvelt lapokban, annál inkább úgy gondoljuk, adni lehet a szavára. Természetesen általában a kérdezettek politikai elkötelezettsége is befolyásolja az értelmiségiek megítélését, hiszen az emberek jelentős része sikeresen „rendeli hozzá” ezeket az ismert embereket egy adott politikai oldalhoz. Ebből a szempontból vannak tipikus megosztó értelmiségiek, akiknek hitelessége az egyik oldal körében jóval magasabb, azonban vannak olyanok is, akiknél ez a különbség kevésbé jelentős.

Csite kutatása szerint a közéleti témák iránt igazán érdeklődő, magas médiafogyasztású emberek (akik jellemzően az átlagnál jobb anyagi helyzetű, magasabban iskolázott férfiak) ismerik és tartják számon a közéleti értelmiségieket. A kétlépcsős nyilvánosság elmélete (Katz – Lazarsfeld 1956) nyomán ezeket a embereket nevezhetjük véleményirányítóknak. Ők azok, akik saját környezetükben tájékozottnak és tekintélyesnek számítanak, és a médián keresztül hozzájuk eljutott eszméket és véleményeket sajátjukként közvetítik tovább kevésbé tájékozott ismerőseiknek. A közéleti értelmiségiek gondolatainak hatása így nem csak azokra terjed ki, akik név szerint ismerik őket. Ez arra utal, hogy az értelmiségi elit gondolatai – ha nem is mindig magvas elemzéseken, de interjúkon keresztül, vagy az újságírók által befogadva és publicisztikák formájában újra kibocsátva eljutnak a közélet iránt érdeklődő emberek legnagyobb részéhez.

Egy kvalitatív kutatás az intellektuel elit reputációjáról

2005-ben egy interjú kutatásban a politikai és kulturális elit határán mozgó, közéleti szerepet játszó intellektuel elit reputációját vizsgáltam. 12 igen ismert értelmiségi médiaszereplővel készítettem interjút (Kristóf 2005). A kutatás azt igyekezett feltárni, hogyan vélekednek az intellektuelek saját maguk és társaik külső, médiabeli reputációjáról. A kutatás eredményeit az alábbiakban részletesen bemutatom.

A közéleti értelmiségit tudományos vagy művészeti tevékenységével tekintélyt szerzett, a médiában gyakran megjelenő, közügyekről véleményt nyilvánító szereplőként azonosítottam. A magyar közéleti intellektuelek aranykorának a rendszerváltás időszaka számított, amikor a sajtó struktúrája még elég monolit volt, a közéleti orgánumok nem versenyeztek kereskedelmi televíziókkal, bulvárlapokkal, viszont a közügyekhez már szabadon hozzá lehetett szólni a médiában. A politikai lapok példányszáma, a közszolgálati tévé nézettsége azóta alaposan lecsökkent. Az elit intellektuelek ismertsége relatíve alacsony szinten állapodott meg, csökkenő tendenciáról azonban – nagyobb időtávot átfogó összehasonlítható adatok híján – nem beszélhetünk. A közéleti értelmiség elit tagjai az értelmiségi rétegénél azért jóval szélesebb körben ismertek.

Milyen kulturális és egyéb tökefajta szükségesek a közéleti értelmiségi számára az írott és/vagy elektronikus médiában való aktív szerepléshez? Az egyik fontos tényező, ami a közéleti elitbe való jutásban kulcsszerepet játszik, a személyes médiaspecifikus képességek birtoklása. Az interjúalanyok gyakran említették az íráskészséget, a napi eseményekre való gyors reagálás képességét. Ezek a rendszerváltás idején értékelődtek fel igazán, a „real time” típusú kommentár divatba jöttkor. Erre az időszakra tehető a közéleti intellektuelek körének első nagy kibővülése. A helyzet leginkább a közép-generációnak kedvezett: azoknak az embereknek, akik már rendelkeztek bizonyos szakmai-kapcsolati tőkével ahhoz, hogy a média odafigyeljen rájuk, de még kellően rugalmasak voltak az új viszonyokhoz való adaptálódásban.

A szélesebb körű ismertséget az értelmiségiek a gyakori médiaszerepléssel tudták elérni, ezen belül kitüntetett szerepe volt az elektronikus médiának, főként a kereskedelmi televíziónak. A különböző médiumok között hierarchia figyelhető meg (4.1. ábra). A tévé-szerepléshez jó belépő lehet a publicisztikai munkásság, bár az írott sajtóban sokkal többen megjelentek, mint a jóval nagyobb ismertséget biztosító elektronikusban.

Az elektronikus médián belül is felállítható hierarchia, nem csak abban az értelemben, hogy a tévé sokkal ismertebbé tesz, mint a rádió, hanem az is elmondható, hogy az igazán átütő ismertség eléréséhez a kereskedelmi tévében kell szerepelni, lehetőleg nem politikai, hanem szórakoztató műsorban. Ezt azonban a közéleti értelmiségiek közül kevesen teszik meg, hiszen az értelmiségi szerepkörrel nehezen összeegyeztethető, és az értelmiségi mezőből való kizárás kockázatát hordozza. Ez a médiaszemélyiséggé, médiasztárrá válás útja.

4.1. ábra. A hírnév piramisa: intellektuelek szereplése a médiában

Forrás: Kristóf 2005

A médiába jutás tehát a rendszerváltás időszakában volt a legkönnyebb, a későbbi elit nagy része akkor választódott ki, azóta szűkültek a bejutási csatornák. Az intellektuelek szerint a médiaszerepléshez egyrészt jó személyes adottságok szükségesek (írás-készség, gyors reagáló képesség, érthető fogalmazás), másrészt kapcsolati tőke, abban az értelemben is, hogy aki egyszer bevált, azt újra fogják hívni.

A médiában való gyakori szereplés a közvélemény szemében tekintélyt generáló hatású, ám a szakma szemében – legalábbis az intellektuel interjúalanyok szerint – inkább negatív reputációt kölcsönöz. A nézők/olvasók azt a közszereplőt tartják hitelesnek, aki gyakran megjelenik az általuk fogyasztott sajtóorgánumban, a közéleti értelmiségiek pedig azt, aki független, politikailag nem elkötelezett, és nem törekszik hatalomra.

A nyílt politikai állásfoglalás, bár az ismertséget növelheti, az értelmiségi hitelességre nincs jó hatással. Amennyiben feltűnik a közönségnek, az objektivitás látszatának elvesztésével jár, ami végzetes az illető egyetemes hitelességére, azonban generálhat egy más típusú, politikai alapú elfogadottságot. Az ilyen úton járó értelmiségi igen nagy hírnévre és befolyásra tehet szert saját táborában, ezért cserébe viszont elveszti a táboron kívüliekre való hatás lehetőségét, sőt a szakmai elismertsége is komoly veszélybe kerülhet. A közéleti értelmiségiek legtöbbször mégis besorolható politikai irányultság szerint, még ha természetesen vannak is különbségek abban, hogy kit mennyire tartanak egy adott párt holdudvarába tartozónak. Egy részük nem tesz nyílt politikai állásfoglalást, hiszen ezzel szakmai-értelmiségi tekintélyét kockáztatná. Az értelmiségi reputációja ugyanis elvileg éppen abból származik, hogy személyes preferenciáit félretéve, elfogulatlanul képes kommentálni a társadalmi folyamatokat.

Az ismertség és a politikán kívüliség pozitív hatása a kereskedelmi médiumok szórakoztató műsoraiban szereplő közéleti értelmiségiek esetében összeadódik. A kereskedelmi média szórakoztató műsoraiban való megjelenés különösen jó hatással van a hitelességre, hiszen ebben az esetben az ismertség jótékony hatása összeadódott azzal, hogy az értelmiségi a politikai mezőn mintegy kívül szerepel. Ezt alátámasztja az a média-hatás vizsgálat is (Csigó 2004), mely szerint a mindennapi közéleti okoskodást imitáló Heti Hetes éppen azért válhatott a 2002-es választások előtt a baloldali mobilizáció legfontosabb médiafórumává, mert szereplőivel a nézők nem, mint a baloldali értelmiségi elit tagjaival azonosultak, hanem mint a kisembereket képviselő függetlenekkel. A nem-politikai identifikáció és az elittel szembeni gyanú így a nézőknek a baloldali politikai tartalommal való azonosulását segítette elő, csakúgy, mint az a tény, hogy a résztvevők a baloldal politikusait is kritizálták.

A jobb- és a baloldali értelmiségiek eltérően határozták meg saját szerepüket a nyilvánosságban. A baloldali értelmiségiek a tudományos teljesítmény és a független gondolkodás kategóriáit használták, és a politikai állásfoglalást nem tartották saját közéleti értelmiségi munkásságuk lényeges elemének. A jobbol-

daliak a közéleti értelmiségiek szinte egyetlen, de mindenképpen legfontosabb feladatának a politikai küzdelemben való részvételt tekintették, mindkét oldalon. Részben ez a két eltérő narratíva okozta a két értelmiségi oldal szerveződésének és vitáinak különbségeit. Fontos különbségnek tartottam azt is, hogy a jobboldali *értelmiségi nyilvánosságnak* az interjúk tanúsága szerint a jobboldali politikusok meghatározó és igen nagy presztízsű szereplői, míg a baloldal esetében a legtekintélyesebb kulcsfigurák politikai funkciót nem viselő értelmiségiek.

Az eltérő logika alapján szerveződő tudományos és a média mező közötti átjárás a tudományos foglalkozású intellektuelek körében számos problémát felvet. A tudóstársak sokszor a mező autonómiáját féltik a médiától, úgy érvelve, hogy a közvélemény szemében az ismertség látszik tudományos teljesítménynek, míg a szigorúan szaktudományos területen mozgók kevesebb elismeréshez – és ez által erőforráshoz – jutnak. Intellektuel interjúalanyaim, bár elismerték az ismertség előnyeit, visszautasították azt a bírálatot, mely szerint a közszereplés önmagában csökkentené a szakmai teljesítményt, annak ellenére, hogy a szakmán belüli tekintélyt csökkenti.

Az ismertség addicionális erőforrásokat is biztosít. Sokkal inkább eladhatók az olyan szerzők által írt könyvek, akik sokat szerepelnek a televízióban – természetesen leginkább akkor, ha nem szaktudományos könyvekről van szó. Előadásokra, beszélgetésekre is leginkább a médiából ismert intellektueleket hívják. Így a médiaszereplés nagy tekintélybeli és ismertségi hozadéka az intellektuelek szerint minimum ellensúlyozni képes a szakma averzióit.

Az intellektuel értelmiség befolyásáról interjúalanyaim véleménye megoszlott. Egy részük úgy gondolja, hogy szereplésének nem sok hatása van, legalábbis közvetlenül. Nagyobb részük azonban tudatosan törekszik arra, hogy a számára fontos olvasóréteget megszólítsa, véleményét alakítsa. Változó, hogy milyen réteg befolyásolását tartják céljuknak. Ha a közéleti értelmiségi a „nép barátjának” tekinti magát, akkor nem csak értelmiségieknek ír. Ha a közéleti értelmiségi a „király tanácsadójának” szerepét játssza, akkor a döntéshozó elitre kíván hatni. Ez utóbbi esetben a tudatos befolyásolni akarás a médiaterep tudatos korlátozásával járhat együtt (csak a mérvadó lapokban és műsorokban való szereplés).

Az intellektuelek befolyása a közvéleményre sokuk szerint már csak azért is marginális, mert fő terepük mégis csak az írott sajtó. Az írásbeliség szerepe pedig csökken a nyilvánosság kultúrájában, és az intellektuel jelensége kezd anakronisztikussá válni. A szórakoztatóipari vagy akár politikai termékként való megjelenést a médiában pedig az intellektuelek nagyobb része a vállalható értelmiségi magatartástól való túlzott eltérésnek tekinti.

Ez a kvalitatív kutatás sikerrel mutatta be azt a kettős helyzetet, melyben az intellektuel elit működik. Láthattuk, hogy a külső és belső reputáció több szempontból is egymás rovására mehet, ellentétbe keveredhet. A túlságosan a külső hírnévre koncentráló intellektuel könnyen keveredhet médiabohóc hírébe, a száraz szakembernek viszont egy szűk kör elismerésével kell beérnie. Az intel-

lektuel elit különböző reputációmaximalizáló stratégiái segítségével óvatosan egyensúlyozik a média és az értelmiségi mező elvárásai között.

Alkalmazott módszerek

A magyar empirikus kutatási előzmények ismertetése után bemutatom kutatásom empirikus részének elkészítéséhez felhasznált módszereket.

Könyvem 5. és 6. fejezetének elemzéseire az MTA Politikatudományi Intézetében (2011-től Társadalomtudományi Kutatóközpont) folytatott kvantitatív elitvizsgálat-adatait használom. Az elitkutatás a Tudományos Akadémia intézeteiben Kovách Imre vezetésével csaknem húsz éve folyik. Az elit különböző csoportjainak kérdőíves vizsgálata az alábbi időpontokban történt meg:

1988: nómenklatúra elit

1993: politikai elit, gazdasági elit, kulturális elit

1997: gazdasági elit

2001: politikai elit, gazdasági elit, kulturális elit

2009: politikai elit, gazdasági elit, kulturális elit

2010: nemzetiségi elitek, határon túli magyar kulturális és gazdasági elit (Románia és Szlovákia)

Kutatásom alapvetően a 2009-es kulturális elitfelvétel adatait dogozza fel. A kulturális elit időbeli változásainak vizsgálatához a korábbi, 1993-as és 2001-es kulturális elit adatokat vontam be az elemzésbe. A kulturális elit adatainak más elitcsoportokkal való összehasonlítását szolgálta a 2009-es politikai és gazdasági elit néhány adatának elemzése. Az elitkutatások esetében az alapsokaság operacionalizálása és a mintavétel különösen fontos, a kutatási eredményekre is kiható módszertani fázis. Ezért az alábbiakban a kutatásom alapjául szolgáló mindegyik elitfelvétel mintavételi eljárását részletesen ismertetem.

A kulturális elitminta létrehozása 1993-ban

Az 1993-as elitminta a *Social Stratification in Eastern Europe After 1989* című nemzetközi összehasonlító rétegződésvizsgálatból származik. A Donald Treiman és Szelényi Iván vezette kutatás hat országban (Bulgária, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország és Oroszország) zajlott. Az egyes országokból vett minta 5000 főt tartalmazott a teljes populációból, és 2000 főt az elitből. Az elittel kapcsolatban a fő kutatási fókusz a cserélődés, a cirkuláció vs. reprodukció hipotézisének tesztelése jelentette. Ezért az elitminta összetétele a következőképpen alakult (4.1. táblázat):

4.1. táblázat. Az 1993-as elitfelvétel mintája

1988-as nómenklátúra-elit	1000 fő
1993-as gazdasági elit	600 fő
1993-as politikai és kulturális elit	400 fő

A kulturális elitmintában a tömegmédia, a tudomány, a kulturális szervezetek és kiadók formális döntéshozói pozícióban lévő vezetői szerepeltek.

A kulturális elitminta létrehozása 2001-ben

A 2001-ben végzett kérdőíves adatfelvétel esetében az MTA PTI kutatói, Kovách Imre és Csíste András olyan kulturális elit meghatározást alkalmaztak, amely lehetővé tette, hogy pontosan összehasonlítsák a 2001-es és az 1993-as adatokat. Az ezredfordulón készített felvétel mintájából ki lehet választani azt az almintát, amely mintavételi elveit illetően megegyezik az 1993-as kulturális elitmintával.

A 2001-es vizsgálat azonban a kulturális elitet szélesebb, nem csupán a pozícionális, döntéshozói kritérium alapján definiálta. A kulturális elitet a kultúraformáló személyiségekkel azonosították a kutatók, akik alkotó vagy szervező tevékenységükkel meghatározó hatással vannak a kultúra termelésére. A korábbi felvétel mintájához képest ezért néhány alcsoporttal kibővítették a mintát. A vizsgálati populációba igyekeztek az újságírók, tudósok és művészek elitjének minél szélesebb rétegét felvenni. A minta pozícionális része a 93-ashoz hasonlóan akadémikusokból, tömegtájékoztatási intézmények vezetőiből, az országos és megyei napilapok, valamint a hetilapok és folyóiratok vezetőiből, a tudományos és kulturális intézetek, illetve az egyetemek és főiskolák vezetőiből állt.

Az alkotó tevékenységet folytató kulturális szereplők esetében a vezető pozíció sokszor nem megfelelő indikátora a szakmai hierarchiának. Az MTA PTI kutatói ezért a kulturális élet belső hierarchiáját jobban leképező rangos tudományos és művészeti díjak (Kossuth-díj, Széchenyi-díj, Ybl-díj, József Attila-díj, stb.) kitüntetettjeiből hozták létre a második mintavételi csoportot. Ezeket a díjakat ugyan az állam adja, de alapvetően szakmai grémiumok döntésére támaszkodva, még ha időnként a politika bele is szól az odaítélésükbe.

A rendszerváltozás után a kulturális élet bizonyos szegmenseiben a piaci folyamatok térnyerése volt tapasztalható. A szórakoztató irodalom és a könnyűzene nagy hatású kultúraformáló műfajok, ám e szegmensek elitje nem pozíciók, vagy a magas kultúrát elismerő állami kitüntetések alapján határozható meg. A kutatók döntése szerint a tömeges kulturális termelés műfajainak elitje a piaci logika alapján, az eladási listák vezetőiből konstruálódott.

A 2001-es mintavétel legnagyobb koncepcionális újítása a reputációs almintá

létrehozása volt. A reputációs almintát a kulturális elit előbbi csoportjainak megkérdezése alapján kreálták a kutatók. A reputációs rangsor alapját a következő kérdések képezték: „Megnevezné, hogy Ön szerint mely értelmiségieknek/alkotóknak van ma Magyarországon a legnagyobb befolyása a közvélemény formálásában?”, valamint: „Nevezze meg azt az 5 élő magyar értelmiségit/alkotót, aki az Ön szellemi fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolta!” A két kérdés alapján készített névlistából történt aztán az újabb mintavétel, a felvétel újabb hullámában hozzáadva a reputációs almintá tagjait a teljes kulturális elit mintához.

Az MTA PTI kutatóit a reputációs szempont bevonásakor két cél vezérelte. Egyrészt szerették volna a kutatásba bevonni az elitnek azon tagjait, akik formális kritériumok alapján nem kerültek a vizsgálat fókuszába, mégis nagy szerepet játszanak a magyar kulturális mező formálásában. Ugyanakkor a reputációs almintá nem csak egyféle kiegészítés a kutatók által meghatározható elitbe-kerülési kritériumok hiányosságainak pótlására. A kulturális elit szavazatai ugyanis nagyon nagy mértékben estek olyan személyekre, akik már egy előző kritérium – pozíció vagy szakmai díj – alapján is az elitfelvétel alapsokaságának részét képezték. Amennyiben egy-egy ilyen nagytekintélyű szereplő több mintavételi szempont szerint is a mintába került, a kutatók többszörösen számításba vették (technikailag ez egyazon kérdőíves interjú adatainak megduplázását, esetleg triplázását jelentette). Ez a döntés azon a hipotézisen alapult, hogy ez ilyen elittagok a valóságban is a kulturális elit legjelentősebb, legtekintélyesebb szereplői, kitüntetett szerepük jelenjen meg hát a mintában is az átlagosnál nagyobb súlyuk révén.⁴⁴

A kulturális elitmintá létrehozása 2009-ben

A 2009-es kulturális elit mintavétele legfontosabb elvként az időbeli összehasonlíthatóságot tartotta szem előtt, így a 2001-es felvétel összetételéhez képest nem sokat változott (4.2. táblázat). Az egyetlen jelentős változás a reputációs elitet érintette. E csoport arányának növelése a teljes minta 450-ről 500 főre való bővítése miatt nem járt a többi elitszámok csökkenésével. A reputációs almintá 42 főről 100 főre való növelése ugyanakkor jobban lehetővé teszi ezen elitszámok statisztikai módszerekkel való vizsgálatát.

⁴⁴ Ez az elv nem csak a reputációs elit tagjaira, hanem például a Széchenyi-díjas intézményvezetőkre, vagy a bestseller-szerző akademikusokra is érvényesült, amennyiben voltak ilyenek a mintában.

4.2. táblázat. A kulturális elitfelvetelek mintáinak összetétele, 2001 és 2009⁴⁵

Kvóta	2001		2009	
	N	%	N	%
Akadémikusok	49	11%	50	10%
Tudományos, kulturális intézetek vezetői	63	14%	52	10%
Tájékoztatási intézmények vezetői	27	6%	27	5%
Egyetemek, főiskolák vezetői	14	3%	15	3%
Napilapok vezetői	8	2%	8	2%
Heti- és havilapok vezetői	52	12%	52	10%
Művészeti és tudományos díjazottak	150	33%	150	30%
Könnyűzenészek	24	5%	25	5%
Könyveladási toplisták	20	5%	22	4%
Reputációs elit	42	9%	100	20%
Összesen	449	100%	501	100%

A reputációs elit mintavétele 2009-ben

2009-ben a reputációs elit névsorát az alábbi kérdésre adott válaszok alapján hoztuk létre: „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”

A reputációs almintát létrehozó kérdést az elitfelveétel előző hullámának tanulságai alapján változtattuk meg. A 2001-es „Nevezze meg azt az 5 élő magyar értelmiségit/alkotót, aki az Ön szellemi fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolta!” kérdésre adott válaszok ugyanis, mivel az egyénekre tett hatásra irányultak, rendkívül szóródtak. A reputáció fogalmában pedig fontos szerepet játszik, hogy a tekintélyes személy egy csoport vagy közösség elismerését élvezi. A „Megnevezné, hogy Ön szerint mely értelmiségieknek/alkotóknak van ma Magyarországon a legnagyobb befolyása a közvélemény formálásában?” kérdés ilyen szempontból jól méri a reputációt, hiszen a közvélemény szemében élvezett tekintélyre kérdez rá, viszont ebből pedig pontosan a megkérdezett egyén által adott pozitív értékelés

⁴⁵ A 2001-es adatfelvételt az MTA PTI kérdezői készítették személyes interjúk segítségével, a 2009-es adatfelvételt a Medián Közvélemény-és Piackutatási Intézet kérdezőbiztosai végezték, személyes és online interjúk módszer kombinációjával. Személyes interjú: 320, online önkitöltés: 161.

hiányzik, ami a reputációnak szintén fontos eleme. Ebben a kutatásban ugyanis arra voltunk kíváncsiak, hogy a kulturális elit körében kinek nagy a tekintélye, ami nem feltétlenül esik egybe a „közvélemény” ítéletével.⁴⁶

2001-ben ezt a problémát a kutatók a fenti két kérdésre adott válaszok összegzésével oldották meg. Az összevont rangsor sztárjai, a legtöbb szavazatot kapó elittagok névsora (lásd az 6. fejezetben) egyértelműen jól jeleníti meg a magyar kultúra legnagyobb tekintélyeit. A szavazatok erőteljes szóródása miatt azonban a reputációs almintába bekerülhettek olyanok, akik valójában csak közvéleményformálók, vagy ellenkezőleg, az elittagok egyéni kedvencei. 2009-ben a reputációs almintát 100 főre emelésével a nagy szórás problémája fokozottan jelentkezett volna, ezért változtattunk a reputációs elit kiválasztásához alapot adó kérdésen.

„Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?” kérdés a megkérdezett és a magyar kulturális élet, tehát a „többiek” véleményét egyszerre volt hivatva megjeleníteni. A kutatói döntés helyességét a szavazatok jelentősen kisebb szóródása igazolta: 2001-ben a reputációs rangsor első tíz helyezettje összesen 185 szavazatot kapott, 2009-ben ugyanez a szám 668 volt.⁴⁷ Tehát a 2009-es kérdéssel jobban sikerült megragadni azt a konszenzust, mely a magyar kultúra legnagyobb alakjainak reputációját övezi.

A közvélemény-formálásra vonatkozó kérdést is megváltoztattuk 2009-ben: „Kik azok a nem politikus véleményformálók, értelmiségiek vagy más alkotók, akik Ön szerint a legnagyobb hatással vannak a közvélemény formálására?” Ezt a kérdést a 2001-esztől a “nem politikus” jelző beszúrása különbözteti meg. Erre azért volt szükség, mert 2001-ben a válaszadók, figyelmen kívül hagyva, vagy másként értelmezve a kutatók „értelmiségi” fogalmát, a legnagyobb szavazati arányban politikusokat jelöltek meg a közvélemény formálóiként. A politikusok természetesen formálják a közvéleményt, és vita tárgyát képezhetné az is, hogy vajon értelmiségieknek tekinthetők-e (például azért, mert diplomások). A kutatók elemzésükben reflektáltak is erre az értelmezésbeli eltérésre (Csurgó et al. 2002). Ugyanakkor, mivel a kutatók itt a nem hivatásos politikus, közéleti szereplők közvélemény-formálására voltak kíváncsiak, a nem a kulturális elit részének tekintett hivatásos politikusokat kihagyták a reputációs almintából. A politikusokra leadott szavazatok a kutatási koncepció szempontjából „elveszett szavazatok” lettek. A kérdés 2009-es pontosításával jobban megragadhatóvá vált a véleményformáló értelmiség csoportja. A szavazatok szóródása itt ellenkező irányba változott: míg 2001-ben a véleményformáló rangsor első tíz helyezettje 463 szavazatot, 2009-ben csak 263 szavazatot kapott.

A 2009-es reputációs almintát kialakításának elve követte a kulturális reputáció

⁴⁶ Ez a probléma meg is jelent a válaszok egy részében, pl.: „A valóságshow-k sztárjai formálják a közvéleményt, és ez nagyon nagy baj!”

⁴⁷ A legtöbb szavazatot kapó személy (mindkét időpontban Esterházy Péter) 2001-ben 50, 2009-ben 172 szavazatot gyűjtött. A reputációs listákat lásd a Függelékben.

90 és a közvélemény-formáló erő elméleti elkülönítését, és tisztán a „mai magyar kulturális élet legnagyobb alakjait” tartalmazza, a kulturális elit percepciója szerint, a közvélemény-formáló elit nélkül. Ez az elvi distinkció erősen hatott a reputációs elit összetételére (több művész, kevesebb tudós), melynek következményeire az adatelemzés során ki fogok térni

A 2009-es gazdasági és politikai elit mintavétele

Az MTA PTI gazdasági és politikai adatfelvételei közül a 2009-es adatbázisokat használok, melyek – azonos kérdőívstruktúrájuk segítségével – lehetővé teszik a három magyar elitcsoport: a kulturális, a gazdasági és a politikai elit véleményének összehasonlítását.

A 2009-es gazdasági elitminta alapsokaságát a Hoppenstedt-Bonnier cég-adatbázis 2 milliárdos árbevétel feletti cégeinek vezetői alkotják. A mintavétel tevékenységtípus és területi elhelyezkedés szerint történt (4.3. táblázat).

4.3. táblázat. A 2009-es gazdasági elitminta

Kvóta	N	%
Kereskedelem	160	36 %
Szolgáltatás, logisztika	129	30 %
Pénzüstézetek	29	7 %
Termelő cégek	120	27 %
Összes	438	100 %

A politikai elitfelvétel alapsokaságát a Magyar Közélet Kézikönyve aktuális kiadásában szereplők alkották, az alábbi szempontok szerint (4.4. táblázat):

4.4. táblázat. A 2009-es politikai elitminta

Kvóta	N	%
Magyar köztársaság	7	2%
Országgyűlési képviselők	27	6%
Kormány: kormány, miniszterelnöki hivatal, minisztériumok	20	5%
Önálló állami szervezetek	27	7%
EU (Magyarország és az Európai Unió)	4	1%
Önkormányzatok	55	14%
Pártok	7	2%
Társadalmi szervezetek	51	13%
Nemzeti etnikai szervezetek	9	2%
Sportszervezetek	18	4%
Szakszervezetek	71	18%
Gazdasági szövetségek	47	12%
Pénzügyi szervezetek	12	3%
Kamarák	14	3%
Egyházak, felekezetek	31	8%
Összesen	400	100%

A reputációs rangsorok

A reputációs rangsorok az MTA PTI elitfelvételeiben a „mai magyar kultúra egyik legnagyobb alakjaként” legalább 3 szavazatot kapott személyek névsorát tartalmazzák, a kapott szavazatok sorrendjében (ld. Függelék). A reputációs rangsorokban szereplő intellektuelek médiabeli hírnevének elemzéséhez (6. fejezet) az Országgyűlési Könyvtár PRESSDOK sajtófigyelő adatbázisát használtam fel.

„A bibliográfiai adatbázis a hazai politikai, gazdasági és részben jogi sajtóban (mintegy 150 napi- és hetilapban, folyóiratban) megjelent cikkek szelektív feltárásával épül. Segítségével naprakészen nyomon követhetjük a belpolitikai és gazdasági folyamatokat, vezető politikai, gazdasági, kulturális személyiségek nyilatkozatait, valamint a pártok, a politi-

kai, gazdasági és érdekvédelmi szervezetek állásfoglalásait, értékeléseit.”⁴⁸ Az adatbázis közel 700 000 tételből áll; a kezdő éve 1989. Az adatelemzés során a 2009.1-es verziót használtam, amely 1989 és 2008 közötti adatokat tartalmaz. Az adatbázis az alábbi sajtótermékeket szemlézi: *Napilapok*: Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Mai Nap, Napi Gazdaság, Népszabadság, Népszava, Kurír, Napi Magyarország, Világgazdaság. *Hetilapok*: A Szabadság, Bank és Tőzsde, Beszélő, Élet és Irodalom, Élet és Tudomány, Evangélikus Élet, Figyelő, Hetek, Heti Világgazdaság, Kis Újság, Köznevelés, Magyar Demokrata, Magyar Fórum, Magyar Narancs, Reform, Reformátusok Lapja, Szabad Föld, Tallózó, Új Ember, Vasárnapi Hírek, 168 Óra 4x4. Valamint körülbelül száz folyóiratot.

A reputációs rangsorokban szereplő intellektuelek médiaemlékeit az adatbázis keresőjébe tárgyszóként beírt nevükkel számoltam össze. Publikációikat pedig a szerzőként való keresésükkel, ugyancsak az 1989-2008 közötti időszakban.

Az intellektuel elitcsoport operacionalizálása

A következő fejezetek empirikus adatelemzése azt a célt szolgálja, hogy bemutassam a reputáció termelődését a magyar elitértelmiség körében. Elemzésem alapja az 2009-es adatbázis, mely a magyar kulturális elit fent bemutatott módon kiválasztott tagjainak adatait tartalmazza. Világos, hogy a magyar kulturális elit nem egyenlő az elitértelmiséggel. Az intellektuel elitnek disszertációm első fejezetében leírt definíciója⁴⁹ tartalmazza a közügyekről való nyilvános véleményformálás kívánalmát, amelynek a kulturális elit számos tagja nem felel meg. A kérdőív alapján azonban operacionalizálható a kulturális eliten belül az intellektuel elit csoportja. A kulturális elit tagjainak intellektuel szerepvállalását az alábbi kérdéssel mértük: *Szokott-e Ön közéleti (napi, heti vagy havi) lapokban publikálni, nyilatkozni, nem az ön szűk szakterületét érintő, jelentősebb társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről?* A kulturális elitminta 46%-a, 230 fő válaszolt igennel erre a kérdésre, őket tekintetem a kulturális elit intellektuel elitcsoportjának. Az operacionalizált intellektuel elit definíció természetesen vitatható, hiszen a kulturális eliten kívül is lehetnek, és nyilván vannak is olyan személyek, akik intellektuelként megnyilvánulva nagy ismertséggel és befolyással rendelkeznek. A kulturális elit mintavétele azonban igen sokrétű volt, a kulturális élet szinte összes területét igyekezett felölelni. Különösen a reputációs mintavételi elv volt az, mely behozta a vizsgálatba a formális pozícióval nem, értelmiségi befolyással viszont rendelkező személyeket. Ezért úgy vélem, a kulturális elitminta, mint

48 <http://www.ogyk.hu/konyvt/allomany/pressdok.html>

49 Intellektuelnek neveztem az eszméket termelő és/vagy terjesztő értelmiségnek azt a csoportját, mely a széles nyilvánosságban (a médiában) a közügyekről való véleményformálás képességével és befolyásával rendelkezik.

alapsokaság megfelelő az elitértelmiség elemzéséhez, illetve technikailag nem lett volna megoldható jobb alapsokaság találása.

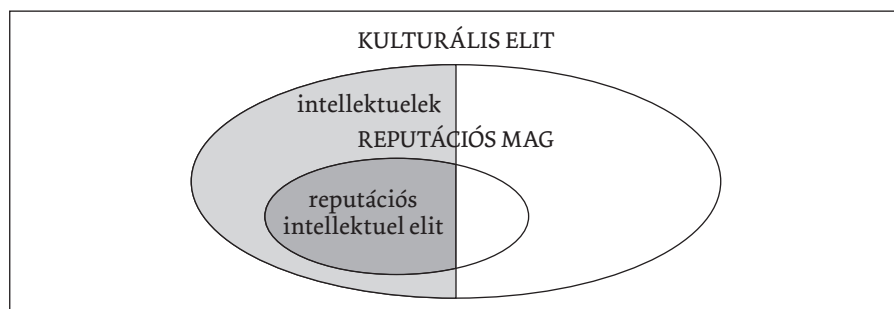
Az intellektuel eliten belüli reputáció mérésére „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?” kérdés szolgált. A kulturális elitnek erre a kérdésre adott válaszaiból alakult ki a reputációs almintá (100 fő).⁵⁰ Ennek az almintának azonban nem minden tagja volt egyúttal az intellektuel elitcsoport tagja is, sokan közülük nem formáltak nyilvánosan véleményt a közügyekről.

A kulturális elitnek azok a tagjai, akik társaiktól legalább 3 szavazatot kaptak, mint a magyar kultúra legnagyobb alakjai, és egyúttal definícióm szerint intellektuelnek is számítottak, 65-en voltak. Őket tekintettem a legtekintélyesebb értelmiségieknek. Az elemzés során *reputációs intellektuel* elitcsoportként hivatkozom rájuk.

Az intellektuel mezőn belüli reputáció mérése precízebb lett volna, ha a reputációs almintát csak a kulturális elit intellektuel szerepet vállaló tagjainak szavazatai generálták volna. A kérdezési folyamat azonban, mivel a felvétel a magyar kulturális elit leírására, és nem egyedül jelen értekezés céljaira készült, ezt nem tette lehetővé. A 6. fejezetben, ahol nem a reputációs intellektuelektől lekérdezett kérdőíves adatokat, csak magukat a reputációs rangsorokat (a szavazatok számát) elemzem, csak az intellektuel elit szavazatait veszem figyelembe. Ám éppen a rangsorok elemzése mutatta meg, hogy az intellektuel elit ítélete a magyar kulturális élet legnagyobb alakjairól mennyire egybeesik a teljes kulturális elitével. Így az, hogy a reputációs intellektuel almintá kiválasztása a teljes kulturális elit ítéletén alapult, nem csökkenti az elemzés érvényességét.

Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit kulturális eliten belüli elhelyezkedését a 4.2. ábra szemlélteti. Lényeges felhívni rá a figyelmet, hogy a legtekintélyesebb kulturális elittagoknak, a reputációs elitmagnak nagyobb része (65%-a) tartozik az intellektuelek közé, mint a teljes mintának (46%).

4.2. ábra. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elitcsoport a kulturális eliten

⁵⁰ A 100 fős reputációs almintá nem egyezik meg a 100 legtöbb szavazatot kapott kulturális elittag listájával, mivel közülük sokakat nem sikerült elérni, válaszadásra bírni. A reputációs almintá ezért valamivel kevésbé tekintélyes, mint ideális esetben lehetne.

5. A kulturális elit és a reputációs intellektuel elitcsoport

Ebben a fejezetben bemutatom a magyar kulturális elit elitértelmiségi csoportját a 2009-es kulturális elitfelvétel adatai alapján. A fejezet két részre oszlik. Az első részben a harmadik fejezetben felvázolt reputációtermelődési séma alapján vizsgálom a magyar elitértelmiség belső reputációjának termelődsét. A kulturális elitből a módszertani fejezetben leírtak szerint kiválasztott intellektuel elitet, és annak legtekintélyesebb tagjait, a reputációs intellektuel elitcsoportot hasonlítom össze, a reputáció megszerzéséhez szükséges tőkéik birtoklásának szempontjából.

A fejezet második részében az intellektuel elit politikai nézeteit vizsgálom meg. Az értelmiségi elitekre általában jellemző az erős ideológiai elkötelezettség, hiszen társadalmi szerepük szerint eszmékkel foglalkoznak, és sokszor részt vevői a napi politikai harcoknak is. A magyar elitértelmiségnek is egyik legtöbbet emlegetett jellemzője a megosztottsága. A közügyekről nyilvánosan véleményt formáló értelmiségiek megítélésében fontos szerepet játszik ideológiai beállítottságuk. Így a politikai nézetek a reputáció termelődsével is összefüggésben lehetnek.

Könyvem empirikus részének bevezetőjében fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az alábbi adatelemzések esetében – az elitkutatás természetéből következően – az elemszám időnként a többváltozós elemzésektől konvencionálisan elvárt szint alá süllyed. Úgy vélem, ez általánosságban nem befolyásolja eredményeim validitását, mivel következtetéseimet a lehetőség szerint igyekszem többféle módon is alátámasztani. Ahol ez nem lehetséges, külön is felhívom a figyelmet az adatok interpretálásának elemszámból adódó korlátaira.

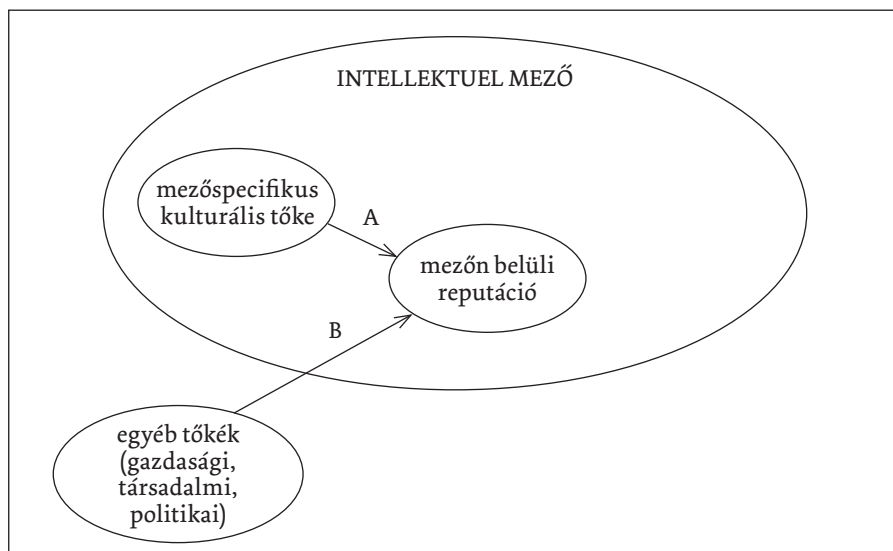
Kulturális, társadalmi és gazdasági tőke az értelmiségi elitben

A reputációról szóló elméleti fejezet végén felvázoltam a kulturális mezőkben termelődő reputáció sémáját (3.1. ábra). A reputáció két fajtáját különböztettem meg: a *mezőn belüli reputációt*, mely a mező szereplői által elismert teljesítményt jelzi, és a *mezőn kívüli reputációt*, mely a belsőtől nem független, de elsősorban a szélesebb nyilvánosságbeli hírnévben testesül meg. Az ebben a fejezetben használt reputáció-fogalom a kulturális elit tagjainak a „magyar kulturális élet legnagyobb alakjaira” leadott szavazatok alapján képződött, azaz a mező szereplői

által kinyilvánított elismerést, a belső reputációt jelenti. A mezőn kívüli reputáció összefüggéseit itt most nem vizsgálom.

Az 5.1. ábra a korábban bemutatott reputációtermelődési sémának csak a belső reputációt érintő összefüggéseit mutatja be újra.

5.1. ábra. Az intellektuel mezőn belüli reputáció termelődése

A mezőn belüli reputáció termelődésében a mezőspecifikus kulturális tőkéjé a főszerep (5.1. ábra A hatás), de hatnak rá egyéb, a mező működési logikájához képest külső tőkék is (5.1. ábra B hatás) (Bourdieu 1983, Anheier et al. 1995). A továbbiakban erre a két összefüggésre fogalmazok meg hipotéziseket.

Hipotézisek

A mezőspecifikus tőke hipotézise

Ha elfogadjuk a fent hivatkozott szerzők megállapításait a kulturális tőke dominálta mezőkről, fel kell tételeznünk, hogy a nagyobb reputáció, mint a kulturális mezőben elfoglalt kedvezőbb pozíció indikátora, magasabb kulturális tőkével jár együtt. Kérdés, hogy ez a különbség csak elit és periféria viszonyában, vagy magán az intellektuel eliten belül a nagyobb reputációval bíró csoport vonatkozásában is érvényesül-e. Azaz: tekinthető-e a reputációs elit tőkeellátottság szempontjából az „elit elitjének”?

Bourdieu a kulturális tőke három formáját különböztette meg. Az inkorporált

96 (bensővé tett) tőke a szocializáció során elsajátított tudást, készségeket, diszpozíciókat jelenti, a tárgyiasult tőke a birtokolható kulturális javakat, az intézményesült állapotú kulturális tőke pedig az iskolai végzettségben, tudományos címekben-rangokban ölt testet (Bourdieu 1997). Ez utóbbi tőkefajta mérhető leginkább kérdőíves módszerrel.

H1: A *reputációs intellektuel elit helyzete az életút során szerzett kulturális tőke szempontjából kedvezőbb, mint az intellektuel elit egészéé*. A kulturális tőke indikátorai: iskolai végzettség (diploma típusa, diplomaszerezés helye, tudományos fokozat, külföldi tanulmányok), karrierút, szakmai díjak, nyelvtudás.

A külső tőkék hipotézise

A kulturális mezőben a kulturális tőke dominanciája mellett más, a mező belső logikája szempontjából „külső” tőkék: a gazdasági és a társadalmi tőke is szerepet játszanak. Az elitstátusz konstrukciójának általában igen fontos alkotóeleme a magas státuszú családokból való származás és a csoporthoz tartozás. A reputációs intellektuel elit származási státuszát és társadalmi tőkéjét ezért a többi elittagénál magasabbnak várom. A társadalmi tőke gyűjtőfogalma alatt a szakirodalom több különböző meghatározást is ért. Elemzésemben alapvetően a társadalmi tőke elitkutatásokban használatos, szimbolikusan nevezett megközelítését alkalmazom (Angelusz – Tardos 2001).⁵¹ E megközelítéshez tartozik Bourdieu társadalmi tőke fogalma is, mely nem annyira az interperszonális kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, mint inkább az egyénnek valamely csoporthoz való tartozásból nyert erőforrásaira (Bourdieu 1998). Így értelmezésemben a társadalmi tőke azokat az erőforrásokat jelenti, melyeket az egyén mozgósítani tud társadalmi kapcsolatai és intézményi tagságai segítségével. Ugyanakkor a kulturális elit tagjainak társadalmi aktivitását és közéleti szerepvállalását is társadalmi tőkeként értelmezem. Ez a megközelítés Angelusz és Tardos besorolásában inkább már a társadalom integrációját középpontba állító, elsősorban Putnam nevéhez köthető elméleti vonulatba tartozik, ahol a társadalmi tőke a közösségi aktivitások (mellék)termékeként keletkezik (Putnam 2000).

Mivel a mintabeli kulturális elittagok túlnyomó többsége a korlátozott kulturális termelési mód szegmensében tevékenykedik, a gazdasági tőke szempontja esetükben feltehetően kevésbé érvényesül. Így a reputációs intellektuel elit jóvedelmét, vagyonát nem várom magasabbnak a többi intellektuelénél.

H2a: A *reputációs intellektuel elit helyzete a születési családban felhalmozott tőkék szempontjából a többi intellektuelénél kedvezőbb*.

Indikátorok: szülők végzettsége, foglalkozása, nagyapák foglalkozása, az elittag születési helye.

⁵¹ A társadalmi tőke kutatásának másik nagy irányát, a hálózati megközelítést adataim jellegéből fakadóan nem is tudnám alkalmazni.

H2b: A reputációs intellektuel elit helyzete az életút során szerzett **társadalmi tőkék** szempontjából is kedvezőbb.

Indikátorok: informális (baráti, rokoni) kapcsolatok, formális szervezeti tagságok, társadalmi és közéleti aktivitás.

H2c: A reputációs intellektuel elit helyzete az életút során szerzett **gazdasági tőke** szempontjából a többi intellektuel helyzeténél nem kedvezőbb.

Indikátorok: jövedelem, vagyon.

Az elitidentitás hipotézise

Feltételezem, hogy a jobb tőkeellátottság a reputációs intellektuel elit önképére is hatással lehet: azt várom, hogy a mezőben elfoglalt magasabb pozíció a reputációs elittagok identitásában is megjelenik. Az elitidentitás szubjektív kategóriája közvetve megerősítheti az „elit elitje” hipotézist.

H3: A reputációs intellektuel elit erősebb **elitidentitással** rendelkezik, mint a többi intellektuel. Indikátorok: elitbe tartozónak tartja-e magát, mióta tartozik az elithez.

Az adatok elemzése⁵²

Szocio-demográfiai összetétel

A nemzeti elitek általános jellemzői mindenütt a népesség átlagánál magasabb iskolázottság, jövedelem és életkor (Putnam 1976). Ezen kívül az elitek körében erősen felülreprezentáltak a férfiak. Az elitcsoportok általános kedvező helyzetét szemléltető alapvető változók ilyen eloszlása a magyar kulturális elitre is érvényes.

1993-ban a kulturális elit 94%-a férfiakból állt. 2001-re ez az arány valamelyest csökkent (84%). A 2009-es elit nemi összetétele a 2001-eséhez hasonlóan alakult (81%), a reputációs intellektuel elitcsoportban viszont némileg több a férfi (86%). Bár az arányok változása nem jelentős, a trend alapján feltételezhető, hogy a kulturális elit az eltelt húsz évben a nők számára némileg nyitottabbá vált.

Az elittagok életkora ezzel szemben nem sokat változott. 1993-ban 87%-uk, 2001-ben 84, 2009-ben 87%-uk 45 év feletti volt. Az intellektuel elitcsoport, és különösen annak reputációs csoportja a kulturális elit egészénél jóval idősebb, a 2001-es időmetszetben 100%, 2009-ben 89% körükben a 45 évnél idősebbek aránya,

⁵² Az elemzés során a mért adatokat Kulturális elit/Intellektuel elit/Reputációs intellektuel elit bontásban adom meg. A különbségek szignifikanciáját a kulturális elit intellektuel/nem-intellektuel tagjai, illetve az intellektuel elit reputációs/nem reputációs tagjai között Chi² próbával, 0.05-os szignifikanciaszinten mértem.

98 64%-uk 60 év feletti. Így míg egy átlagos kulturális elittag 2009-ben 58 éves,⁵³ az intellektuel elit átlagos tagja 59 és fél, a reputációs intellektuel elit átlagos tagja pedig már 61esztendő (5.1. táblázat).

5.1. táblázat. A három kulturális elitminta megoszlása nem és életkor szerint⁵⁴ (%)

	1993	2001	2009		
	Kulturális elit (N=200)	Kulturális elit (N=449)	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
férfi	94	84	81	85	86
nő	6	16	19	15	14
45 évesnél idősebb	87	84	83	85	89

A teljes kulturális elit, az intellektuel elit és a reputációs intellektuel elit életkori megoszlásának különbsége a reputáció kumulálódásához szükséges idő szerepét mutatja. Mindhárom csoport derékhadát a hatvanas éveikben járók adják, a reputációs intellektuel elitben azonban az ennél fiatalabb korcsoportok alacsonyabb arányban vannak jelen, mint az intellektuel elitben. Minél idősebb egy elittag, annál több ideje volt már tekintélyt gyűjteni, a mégoly tehetséges fiatalabbak koruknál fogva jóval kevesebb eséllyel indulnak a reputációs szavazási versenyben.

A származási család

Vizsgáljuk meg, mennyire érvényesül az az ismert törvényszerűség, hogy magasabb társadalmi státuszú családból könnyebb bekerülni az elitbe. A kulturális elittagok szüleinek iskolai végzettsége magas (5.2. táblázat). A diplomás apák aránya 1993-ban 47%, 2001-ben 45%, 2009-ben 53%. A különböző csoportok közül a formális tudományos elit, tehát az akadémikusok illetve az egyetemi vezetők apai iskolázottsága a legmagasabb, a médiában dolgozó elittagoké pedig az átlagosnál alacsonyabb.

Az intellektuel elit körében a diplomás apák aránya 2009-ben 52%, a reputációs intellektuel elitben 57%, de a különbség a minta nem intellektuel részéhez

⁵³ A kulturális elit különböző csoportjainak korstruktúrája igen eltérő. A két szélsőséget a mintában az átlagnál jóval idősebb akadémikusok, illetve az átlagnál jóval fiatalabb könnyűzenei díjazottak képviselik.

⁵⁴ Az ugyancsak 2009-ben megkérdezett politikai és gazdasági elit nemi összetétele a kulturális elitéhez igen hasonló. A politikai elitben a 45 év felettiek aránya 80%. A gazdasági elit a másik két elitnél érzékelhetően fiatalabb: körükben ugyanez az arány csak 65%.

képest nem szignifikáns. A 2009-es időmetszetben az anyák iskolai végzettségét is megkérdeztük, a diplomás anyák aránya mindegyik csoport körében magas, egyharmad körüli volt.

5.2. táblázat. A 2009-es kulturális elit szüleinek iskolázottsága (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
Anya diplomás	35	29	34
Apa diplomás	53	52	57

Az apák foglalkozása (5.3. táblázat) iskolázottságukhoz hasonlóan magas társadalmi státuszt jelez: 75%-uk szellemi munkát végzett, ezen belül egyötödük vezető beosztásban is volt.

5.3. táblázat. Az apa foglalkozása (az elittag 14 éves korában), 2009-es elit (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
Szellemi	75	77	80
vezető	24	27	26
értelmiségi	41	39	45
középszintű szellemi	10	10	9
irodai		1	
Fizikai	25	23	20
szakképzett fizikai vagy szolgáltató	20	18	16
szakképzetlen fizikai	1		0
mezőgazdasági fizikai	4	5	4
Összes	100	100	100

Az elittagok nagyapáinak foglalkozása tovább erősíti az eddigi képet. Az apai nagyapák 44%-a, az anyai nagyapák 41%-a szellemi munkát végzett. Az intellek-

100 tuel és a reputációs intellektuel elit felmenői a többi elittagnál még magasabb arányban voltak szellemi foglalkozásúak, de a különbség statisztikailag nem szignifikáns.

A kulturális elit közel fele (2001-ben 46%, 2009-ben 47%) budapesti születésű, további 35%-uk más városokból való. Az intellektuelek a nem intellektueleknél még inkább pestinek mondhatók – az intellektuel és a reputációs intellektuel elit szignifikánsan több tagja, 52 illetve 60% született a fővárosban. A budapesti születés magasabb státusszal jár együtt: a teljes mintában a pestiek között nagyobb volt a diplomás apával rendelkezők aránya (64%), mint a vidékiek között (46%). Ez az összefüggés még inkább igaz az intellektuelekre: az intellektuel elitben a pestiek közül 65% apja diplomás, míg a vidékiek közül csak 37%-é. A reputációs intellektuel elit körében ugyanez az arány 72 és 35%. Hasonló összefüggés mutatkozott az apák és nagyapák foglalkozásával is: a fővárosi születésű elittagok között több volt a szellemi foglalkozású felmenőkkel rendelkező.

Iskolai végzettség

A kulturális elit legfontosabb tőkefajtája, elitstátuszának záloga a kulturális tőke. Kérdőíves módszerrel legjobban az intézményesült kulturális tőkét, azaz az iskolai végzettséget lehet mérni. Az elit 1993-ban, 2001-ben és 2009-ben is 90% feletti arányban felsőfokú végzettségű volt, körülbelül egyötödük több diplomával is rendelkezett. Ezekről az arányokról az intellektuel és a reputációs intellektuel elit sem tért el (5.4. táblázat).

5.4. táblázat. A kulturális elittagok iskolai végzettsége (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
diplomás	93	90	90
ebből 2 diplomás	20	22	23

A kulturális elit körében tehát a diploma alapfeltétel, a másoddiploma viszont csak lehetséges plusz. A kulturális elit azon tagjai, akik tudományos területen dolgoznak (intézményvezetők, egyetemi vezetők, tudományos díjazottak) tudományos fokozattal is rendelkeznek, legtöbbször ez feltétele is annak, hogy pozíciójukat betölthessék. A két intellektuel elitcsoport a tudományos fokozattal rendelkezés arányában (28%) sem tér el a nem intellektuel elittagoktól. Elmondható tehát, hogy a formális iskolai végzettség nem kritériuma a reputációs

intellektuel elitbe kerülésnek, illetve nem jobban, mint magába a kulturális elitbe való bejutásnak.

A kulturális elit tagjai közül az egyetem ideje alatt 18% tanult külföldön, a posztgraduális tanulmányok során viszont már több mint egyharmaduk. A legelterjedtebb idegen nyelv az angol, az elittagok háromnegyede beszéli (német nyelv 36, francia 18%). Az intellektuel elitek a külföldi tanulmányok és a nyelvtudás tekintetében nem tértek el szignifikánsan a minta nem intellektuel részétől.

A kulturális elit tagjait érdemes a diplomák típusa szerint is elkülöníteni, hiszen például a művész-elit egészen más jellegű csoport, mint a természettudományos (5.5. táblázat).

5.5. táblázat. Az elit megoszlása az első diploma típusa szerint (%)

Diploma típusa	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Intellektuel elit (N=65)
bölcsész	31	35	40
jogi, közgazdasági	14	15	13
műszaki	18	20	16
művészeti	17	15	18
természet- tudományos	14	9	9
egyéb	5	6	4
Összes diplomás	100	100	100

A kulturális elit legnagyobb csoportját, közel egyharmadát a bölcsész végzettségűek adják. A második legnépesebb csoport (18%) a műszaki végzettségűeké. Művészeti diplomások 17%-nyian vannak. A természettudományos végzettségűek aránya 14%, ugyanennyien vannak az egy csoportba sorolt jogászok és közgazdászok is. Az intellektuel és a reputációs intellektuel eliten belüli arányok hasonlóak, de körükben még meghatározóbb a bölcsészek csoportja (35 illetve 40%), és valamivel kevesebb közöttük a természettudós (9-9%), mint a nem intellektuelek között. Magában a reputációs elitben, tehát azok között, akiket a megkérdezettek a magyar kulturális élet legnagyobb alakjainak tartottak, sok volt a művész (28%). Az intellektuel szerep kritériuma (a nem a szakterületen való publikálás) kiostálta a művészek egy részét. Így a reputációs intellektuel elitben már csak annyi művész-értelmiségi maradt, mint a teljes mintában (18%). Az intellektuelek

102 körében a bölcsészek felülreprezentáltsága jelzi, hogy a klasszikus intellektuel szerep elsősorban az „írástudóké”.⁵⁵

Nézzük meg azonban kissé alaposabban a kulturális elit iskoláit. Az elitszociológia fontos kérdésként kezeli az elitek institucionális életútját. Az esetleges közös iskolák a közös szocializáció és a korai kapcsolatépítés terei, melyek befolyással lehetnek az elit későbbi működésére és ethoszára (Bourdieu 1989, Kadushin 1995). Léteznek-e olyan intézmények, melyeket a magyar kulturális elit kibocsátóhelyeinek tekinthetünk?

5.6. táblázat. A kulturális elit felsőfokú iskolái (%)

Első diploma megszerzésének helye	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
ELTE	34	40	45
ELTE, BME, Corvinus együtt	52	62	66

Az 5.6. táblázatban azt láthatjuk, hogy igen magas (34%) az olyan elittagok aránya, akik az ELTE-n szereztek meg első diplomájukat (2001-ben ez az arány 37% volt). A budapesti elitegyetemek közül három: az ELTE, a BME, és a Corvinus (illetve ennek névelődei) együtt a kulturális elit több mint felének alma máterei. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit még inkább koncentráliódik az elitegyetemekre. A három elitegyetem a reputációs intellektuel elit 66%-ának kibocsátója. Ha ehhez még hozzávesszük a két legnépszerűbb művészeti egyetemet, a Zeneakadémiát és a Színművészetit is, az arány 78%-ra kúszik fel.

Feltűnő, hogy az összes említett felsőoktatási intézmény Budapesten található. Ez nem meglepő, tekintve, hogy már tudjuk, az elittagok fele eleve budapesti születésű. Rajtuk kívül azonban a vidéken születettek legnagyobb része is a fővárosba jött tanulni. Megvizsgálva a szülői ház hatását arra, hogy elitegyetemre járt-e az elittag, azt találtuk, hogy bár a diplomás és szellemi foglalkozású szülők gyermekei nagyobb arányban mentek az elitegyetemekre tanulni, ez a hatás a születési hely hatása mellett elenyészett. Mindez megerősíti intuitív tudásunkat a kulturális elit főváros-központúságáról.

Az elittagok iskolai végzettségéről kapott adatok nagyban megerősítik a 2001-es adatok elemzésének (Csurgó – Kovách 2003) azt a megállapítását, mely szerint

⁵⁵ A nők a kulturális elitben felülreprezentáltak a bölcsészek és a művészek között, alulreprezentáltak a műszaki és természettudományos végzettségűek között. A reputációs intellektuel elit körében, ahol igen kevés nő található, azok egy kivétellel mindnyájan bölcsész diplomával rendelkeznek.

a reputációs elit, de az egész kulturális elit kiválasztódása szempontjából az elitegyetemek megkülönböztetett szereppel bírnak.

Foglalkozás, szakmai életút

A kulturális elit túlnyomó többsége (76%) szakmai karrierjét értelmiségi munkakörben kezdte. A pályakezdés utáni következő vizsgált időmetszetre (1980) szinte teljesen eltűntek az alacsonyabb presztízsű foglalkozások. A foglalkozástörténetekből nyomon követhető a vezető pozíciók elérése is: kiugró növekedés tapasztalható a vezetők arányában a rendszerváltás körüli években, ami valószínűleg az elitváltással hozható összefüggésbe: az újonnan vezetővé vált elittagok egy része a szocializmus lecserélődő elitjének helyére kerülhetett. A 2009-es adatfelvétel idejére a dolgozó elittagok több mint fele (52%) főállásban vezető beosztású volt.

Az intellektuel elit, és különösen a reputációs intellektuel elit körében a vezetők aránya alacsonyabb (44 és 38%). Ebből arra következtethetünk, hogy az intellektuel elit körében kétféle karrierút jellemző. Az egyik típusú elittag kapaszkodik felfelé a szakmai ranglétrán – jellemzően ők azok, akik a kilencvenes évek elejére eléri a vezető pozíciót – majd a kulturális elit tagjává válva és a szakmai reputációt megszerezve intellektuel szerepet kezd játszani. A másik típus eleve nem pozíciójából, hanem reputációjából adódóan tagja az elitnek – például mert híres író –, számára a karrier nem a hierarchiában való előrelépése, hanem személyes hírnevének és tekintélyének növekedése jelenti. Bourdieu ezt a különbséget az *intézményi* illetve a *személyes* reputáció fogalmaival írja le (Bourdieu 2009b). A második típusú intellektuel karrierút főként a humán értelmiségiekre jellemző. A vezetők között a teljes mintában és az intellektuel elitben is alulreprezentáltak a művészek, az intellektuel elitnek ezen kívül a jellegadó bölcsész csoportja is sokkal inkább értelmiségiként, mint vezetőként dolgozik.

A kulturális elittagok szakmai életútjával kapcsolatban feltettünk néhány olyan kérdést, mely kapcsolatban áll a szakmai presztízzsel: *Alkotómunkája során kapott-e valamilyen díjat, kitüntetést, elismerést? Szakmai pályafutása részeként töltött-e egy hónapnál hosszabb időt külföldön? Tanít, vagy tanított-e Ön egyetemen vagy főiskolán?* (5.7. táblázat)

104 5.7. táblázat. A kulturális elittagok szakmai presztízst jelző változók (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
Díjat kapott	89	97	97
Tanít vagy tanított a felsőoktatásban	73	67	73
Szakmai pályája során volt külföldön	66	73	72

A kulturális elittagok karrierjének általában része a szakmai díj elnyerése, a felsőoktatásban való részvétel és a külföldi szakmai tartózkodás is. Ezek nem speciálisan intellektuel karrierállomások, az intellektuelek egyedül a kapott elismerések arányában emelkednek ki: 97%-uk, azaz csaknem mindannyian rendelkeztek ilyennel.⁵⁶

Médiaszereplés

A kulturális elit elitstátuszához egyértelműen hozzátartozik a médiaszereplés. Az elittagok 83%-a szerepelt az országos sajtóban, tévében vagy rádióban a kérdés előtt eltelt egy évben. Kiváltképpen igaz ez az intellektuel és a reputációs intellektuel elitre, melynek gyakorlatilag az összes tagja (94 illetve 95%) szerepelt a médiában.

A nyilvánosság ugyanakkor az intellektuel szerepvállalás fő terepe is. Kutatásunk szempontjából fontos kérdés volt, hogy az elit tagjai vajon saját szakterületükön kívül is megjelennek-e a médiában, azaz mennyire töltik be a klasszikus intellektuel-szerepet.

A kulturális elit tagjainak intellektuel szerepvállalását az alábbi kérdéssel operacionalizáltuk: *Szokott-e Ön közéleti (napi, heti vagy havi) lapokban publikálni, nyilatkozni, nem az ön szűk szakterületét érintő, jelentősebb társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről?*

2001-ben a kulturális elitminta 30%-a válaszolt igennel erre a kérdésre, 2009-ben 46%-uk. A legtekintélyesebbek körének, tehát akiket a többi elittag a magyar kulturális elit legnagyobbjai közé szavazott, mintegy kétharmada publikál szakmáján kívül közéleti kérdésekről is, azaz intellektuelként is megnyilvánul.

⁵⁶ A legfontosabb különbség a mintában egyébként a nemek között érzékelhető: a női elittagok mindhárom szakmai presztízst jelző kérdésre szignifikánsan alacsonyabb arányban válaszoltak igennel.

A teljes kulturális elit körében a közéleti publikálók jellemzően inkább férfiak, vezető beosztásúak, az életkor viszont nincs összefüggésben az intellektuel szerep felvállalásával. Érdekes összefüggést mutat a közéletben való intellektuel részvétel az iskolai végzettséggel. Az összefüggés nem lineáris: az elit körében alacsonynak számító iskolai végzettség (érettségiig bezárólag) éppúgy hajlamosít a közéleti részvételre, mint az egyetemi diploma és a tudományos fokozat, a főiskolai diploma viszont ellene hat, mind a teljes minta, mind a reputációs elit körében. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a főiskolai diplomás elittagok közül a legtöbben művészek. Diplomájuk típusát tekintve ugyanis a teljes mintában a művészek és a természettudósok a többiekénél kevésbé publikálnak (38 és 28%). Viszont azok közül a természettudósok közül, akiket a kulturális elit tagjai beszavaztak a kulturális élet legnagyobb alakjai közé, igen sokan (63%) publikálnak intellektuelként (a legtekintélyesebb művészeknek csak 42%-a). Ez arra enged következtetni, hogy a természettudósok jó része éppen közéleti szerepvállalása által került a legtekintélyesebbek közé. A természettudományos eredmények ugyanis a szűkebb szakmai közegen kívül jóval kevésbé ismertek, mint a művészi teljesítmények, így szélesebb ismertségre, reputációra is nehezebb velük szert tenni. A közéleti szerepet vállaló, szakmájában korábban már sikeres természettudós viszont könnyen ismertté válhat. A legtekintélyesebb művészek közül viszont sokan nem a mi definíciónk értelmében vett intellektuelek, egyszerűen csak nagyon híresek és elismertek.

Elitbekerülés

A 2001-es kulturális elit még csaknem fele (45%) a rendszerváltás előtt került az elitbe. Fokozottan érvényes ez az akkori reputációs intellektuel elite: 55%-uk 1989 előtt lett elittag. 2009-re ez az arány az összes csoport körében körülbelül egyharmadra (kulturális elit 32%, intellektuel elit 34%, reputációs intellektuel elit 38%) csökkent. A kilencvenes években került az elitbe a megkérdezettek további egyharmada, a harmadik harmad pedig az ezredforduló után. Az elitbekerülés időben tehát viszonylag egyenletesnek mondható (5.8. táblázat).

5.8. táblázat. A kulturális elittagok elitbekerülésének ideje, 2009 (%)

Az elit tagjává vált	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
1989 előtt	32	34	38
1989-2000 között	33	31	25
2001-2009 között	35	35	38
Összes	100	100	100

Az elitbekerülés időszaka természetesen jórészt, bár korántsem determinisztikusan, az elittag életkorával van összefüggésben. A 70 év felettiek több mint fele a rendszerváltás előtt került az elitbe, míg az 50 év alatti korcsoportok legnagyobb része az ezredforduló után. Az ötvenes és hatvanas kohorszok eloszlása már egyenletesebb, sokan 89 előtt, mások a kilencvenes években, de sokan csak 2001 után kerültek az elitbe. A reputációs intellektuel elitnek a többi elittagtól szignifikánsan különböző elitbekerülési rátája részben az eltérő korstruktúrájából adódhat. Az idősök nagyobb aránya magyarázhatja ugyanis a rendszerváltás előtt bekerültek magasabb arányát. Másrészt pedig lehetséges, hogy az elit legtekintélyesebb tagjait kevésbé érintette a rendszerváltás elitcseréje.

A kulturális elit személyi összetételének változását az elmúlt húsz évben plasztikusan mutatja a volt MSZMP-tagok arányának csökkenése (5.9. táblázat).

5.9. táblázat. Volt MSZMP tagok aránya a kulturális elitben, 1993-2009 (%)

	Kulturális elit	Intellektuel elit	Reputációs intellektuel elit
1993	44	n.a.	n.a.
2001	26	33	44
2009	20	22	16

Az elitben a volt párttagok aránya az 1993-as 44%-ról 2009-re 20%-ra csökkent. Az intellektuel elitben is generációváltás történt e téren. 2001-ben a reputációs intellektuel elit a többi elitagnál még szignifikánsan magasabb arányban (44%) tartalmazott volt MSZMP-tagokat, ám 2009-re arányuk (16%) nem tért el szignifikánsan a többiekétől.⁵⁷

Jövedelem

Az éves nettó kereset nagyságrendjét tekintve nem volt szignifikáns különbség a minta nem intellektuel része és a két intellektuel elitcsoport között (5.10. táblázat).

⁵⁷ A különböző elitcsoportok közül főként a pozicionális tudományos elit tagjai, az akadémikusok, rektorok, intézményvezetők között magasabb a korábbi MSZMP tagok aránya. Közülük is főként azok körében, akik már a rendszerváltás előtt is vezető pozíciót töltöttek be.

5.10. táblázat. A kulturális elit éves nettó jövedelme (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
4 millió Ft alatt	37	37	40
4–10 millió Ft	39	38	31
10 millió Ft fölött	24	25	29
Összes	100	100	100

Diplomatípusok szerint elkülönítve a megkérdezetteket kiderült, hogy a bölcsészek és művészek kevesebbet keresnek a többieknel, a 10 millió felett keresők között alul vannak reprezentálva. A művészek alacsonyabb jövedelme nem vonatkozik azonban a reputációs elitre – és így a reputációs intellektuel csoportra sem. A leghíresebb művészek reputációja a jövedelmükben is megmutatkozik.⁵⁸ Jövedelem szempontjából a kulturális elit számára a 60–69 éves életkor tűnik a legkedvezőbbnek, anyagilag is ekkorra érik el az elittagok karrierjük csúcsát. Hetven év felett a jövedelem értelemszerűen egy kissé visszaesik, ám nem számottevően: a kulturális elit legidősebbjei a második legmagasabb jövedelmű kohorszot alkotják.

A kulturális elittagok vagyonának vizsgált elemei: az ingatlanok becsült összértéke és a különböző megtakarítási formák (állampapír, értékpapír, részvény, bankbetét, műtárgy, ingatlan, nyugdíjszámla, életbiztosítás) tekintetében a nem intellektuel és az intellektuel csoportok között a jövedelemhez hasonlóan nem volt különbség.

Informális kapcsolati tőke: prominens barátok és ismerősök

Az elit tagjainak kapcsolati tőkéjét egy olyan kérdésblokkal mértük, melyben a válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy az alább felsorolt 8 fajta magas presztízssú kapcsolattípus közül az adott vonatkozásban (szülők baráti köre, középiskolai osztálytárs, egyetemi/főiskolai évfolyamtárs, baráti kör, tanítványok) melyikkel rendelkeznek:

- országosan neves politikus vagy ismert közéleti vezető;
- jómódú magánvállalkozó;
- nagyvállalat menedzsere;
- híres sportoló;

⁵⁸ Azt átlagnál jobban keresnek a híres művészekon kívül a magas állami fizetést kapó rektorok és akadémikusok is, valamint a mintában szereplő könnyűzenei elit, mely a piacról szerzi jövedelmét.

híres művész, előadóművész;
 kiemelkedő tudós;
 sajtónál, a TV-nél vagy a rádiónál dolgozik.
 országos intézmény vezetője

Tehát minden egyes vonatkozásban egy megkérdezettnek legfeljebb 8 kapcsolata lehetett, hiszen azt nem kérdeztük, hogy az adott kapcsolattípus hány embert jelent a kérdezett networkjében. A lehetséges 40 kapcsolatból 32 a legtöbb, amivel egy elittag rendelkezett, a teljes átlag 12,8. Az intellektuel elit a kapcsolati indexek átlaga (5.11. táblázat) tekintetében a nem intellektueleknél kedvezőbb helyzetben van: az egyetemi kapcsolatok, a jelenlegi baráti kapcsolatok és a teljes kapcsolatháló indexe szignifikánsan magasabb értéket mutat. A reputációs intellektuel elit érdekes módon csak a jelenlegi kapcsolatok tekintetében különbözött szignifikánsan a többi elittagtól.

5.11. táblázat. A kulturális elit kapcsolati index átlagai

Kapcsolati indexek átlagai	Kulturális elit	Intellektuel elit	Reputációs intellektuel elit
szülők kapcsolatai	1,9	2,1	1,9
Középiskolai kapcsolatok	2,3	2,5	2,3
főiskolai/egyetemi kapcsolatok	2,6	3	2,8
jelenlegi baráti kapcsolatok	4,2	4,9	4,8
teljes kapcsolatháló	12,8	14,1	13,4

A kapcsolati index magyarázatára lineáris regressziós modellt készítettem (5. 12. táblázat).

5.12. táblázat. A teljes kapcsolati index lineáris regressziós modellje, kulturális elit.
Függő változó: teljes kapcsolatháló

	Kulturális elit	Intellektuel elit
	Beta	
apa foglalkozása	,218**	,230**
MSZMP tag volt-e	,160**	,149*
nem	-,147**	-,262**
jogász, közgazdász	,018	-,080
művész	,029	,130
műszaki	-,129**	-,142
természettudományos	-,217**	-,157*
kora 40 alatt	,052	,044
kora 40-49	,005	-,002
kora 70 felett	-,052	-,197**
kora 60-69	-,025	-,082
vezető-e	,091	,089
apa diplomás-e	,032	,032
Budapesten született-e	,052	,361**
elitegyetemre járt-e	,162**	,255**
R ²	0,12	0,18

. * szignifikáns a 0.1-es szinten

** szignifikáns a 0.05-ös szinten

A teljes kulturális elitben az apa foglalkozásának, a nemnek, a természettudományos és műszaki diplomának, az egykori MSZMP-tagságnak, valamint az elitegyetemnek a hatása érvényesül a kapcsolatháló-indexre: a férfiaknak, a szellemi foglalkozású apák gyerkeinek, az ELTE, a Corvinus és a BME végzettjeinek, és a volt párttagoknak több a prominens kapcsolatuk, a természettudományos vagy műszaki diplomásoknak viszont kevesebb.

Az intellektuel elit körében részben ugyanezek a változók hatnak, kisebb különbség, hogy nem érvényesül a műszaki végzettség negatív hatása, érvényesül

110 viszont a hetven feletti életkoré. Ennél lényegesebb azonban, hogy az intellektuel elit esetében a születés helye erős hatást gyakorol a teljes kapcsolati indexre.⁵⁹ Az összefüggés iránya konstraintív: a vidéken születetteknek több prominens kapcsolatuk volt. Ez azért különös, mert a fővárosi születés általában a pozitívabb státuszjellemzőkkel (pl. magasabb apai iskolázottság és foglalkozáspresztíz) kapcsolódik össze, így a pestiek esetében várnánk a magasabb kapcsolatháló-indexet. Ha elemeire bontjuk az intellektuel elit teljes kapcsolatháló indexét, azt láthatjuk, hogy a szülői kapcsolatháló esetében még a „normál irányú” összefüggés érvényesült a pesti születésűek javára. A középiskolai kapcsolatháló nagysága nem függött össze a születési hellyel. A vidékiek prominens kapcsolatainak számát az egyetemi barátok, a jelenlegi barátok és a tanítványok fokozták.

A teljes kapcsolati index együtt mutatja a származási és az életút egyes állomásain megszerzett kapcsolati tőkét. Ezzel szemben a jelenlegi barátokkal kapcsolatban feltett kérdés már az elitstátuszhoz kapcsolódó network-öt méri (bár természetesen az egyes baráti kapcsolatok származhatnak az elitbekerülés előtti időből) (5.13. táblázat).

59 A reputációs intellektuel elitcsoportnál az összefüggés még inkább látványos: egy ugyanezen magyarázó változók segítségével felépített regressziós modellben csak a születési hely hatása bizonyult szignifikánsnak. Ennek a csoportnak az elemszáma azonban a többváltozós elemzéshez túl alacsony.

5.13. táblázat. A jelenlegi baráti kapcsolatok indexének lineáris regressziós modellje
Függő változó: jelenlegi kapcsolatháló

	Kulturális elit	Intellektuel elit
	Beta	
apa foglalkozása	,251**	,215**
MSZMP tag volt-e	,008	,033
nem	-,080	-,129*
jogász, közgazdász	,030	,074
művész	-,007	,109
műszaki	-,061	-,038
természettudományos	-,116**	,034
kora 40 alatt	,042	,082
kora 40-49	-,111**	-,138
kora 70 felett	-,169**	-,299**
kora 60-69	-,050	-,095
vezető-e	,119**	,092
apa diplomás-e	-,152**	-,027
Budapesten született-e	-,042	,268**
elitegyetemre járt-e	,059	,156
R ²	,357**	,291**

* szignifikáns a 0.1-es szinten

** szignifikáns a 0.05-ös szinten

Az idős életkor és a természettudományos végzettség negatívan, a munkahelyi vezető pozíció pozitívan hat a prominens baráti kapcsolatok számára. Az elitegyetemi végzettségnek itt már nincs hatása, mivel az csak a híressé vált egyetemi barátok és tanítványok számát növelte. Erőteljes viszont a szülői hatás: nem csak az apa foglalkozása és végzettsége, de a szülők prominens baráti kapcsolatainak száma is befolyásolja az elittagok jelenlegi baráti kapcsolatait. Úgy tűnik tehát, a kulturális elitben a „veleszületett” tőkék hatnak a későbbi kapcsolati tőkére is.

Az intellektuel elit esetében részben ugyanezek a változók hatottak. Ahogyan az előre látható volt, a budapesti születés az intellektuelek jelenlegi baráti kapcsolataival is negatív kapcsolatban van.⁶⁰

Formális kapcsolati tőke: szervezeti tagságok és pozíciók

A társadalmi tőke egy másik, a személyes baráti kapcsolatokhoz hasonlóan fontos aspektusa a különböző szervezetekben betöltött pozíció. A kulturális elit tagjaitól megkérdeztük, tagjai-e az alábbi szervezettípusoknak:

1. hazai tudományos, ill. művészeti társaság;
2. nemzetközi tudományos, ill. művészeti társaság;
3. újságíró-szervezet;
4. más érdekvédelmi, kamarai szervezet;
5. önkéntes társadalmi egyesület, baráti kör, egyházi szervezet, non-profit kezdeményezés;
6. szakértői, szaktanácsadói tevékenységet folytató szervezet;
7. gazdasági tevékenységet folytató szervezet elnöksége, igazgatósága, felügyelő-bizottsága;
8. magán- vagy köztámogatások odaítéléséről döntő alapítvány/alap kuratóriuma.

Az összesen nyolc szervezettípusból az elittagok átlagosan 2,3-nak tagjai. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit tagjai (átlag: 2,5) nem töltenek be szignifikánsan több pozíciót, mint a nem intellektuelek.

Az elittagok társadalmi tőkéjét néhány magas presztízsű társasági eseményen való részvétellel is megvizsgáltuk. Az Operabálba, mely inkább a gazdagok és a sztárvilág tagjainak részvételével zajlik, nem járnak a kulturális elit tagjai (4%). Országos jelentőségű értelmiségi találkozón a megkérdezés előtti egy év során 39%-uk vett részt, olyan fogadáson, ahol megjelent a miniszterelnök, 36%-uk.⁶¹ Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit az utóbbi két eseményen valamivel nagyobb arányban volt jelen, de a különbség statisztikailag nem jelentős.

⁶⁰ A reputációs intellektuel elit körében a jelenlegi baráti kapcsolatok indexe a teljes kapcsolatháló-indexhez hasonlóan csupán a születési hellyel áll összefüggésben: a vidéken születetteknek több prominens baráti kapcsolatuk van. A reputációs intellektuel elit alacsony esetszáma miatt azonban a többváltozós elemzésnek ebből az eredményéből sem érdemes különösebb következtetést levonni.

⁶¹ Ez utóbbi típusú eseményen való részvétel erősen összefügg a kérdezett ideológiai önbesorolásával: a magukat baloldalinak mondók jóval gyakrabban jártak ilyen fogadásokra (a kérdezett időszak baloldali kormányok idejére esett).

A társadalmi tőkét a különböző társadalmi tevékenységekben mutatott aktivitással összefüggésbe hozó megközelítés (Putnam 2000) a tőkét olyan koordinált cselekvésekben való részvételként értelmezi, melyek növelik a társadalmi hatékonyságot. A társadalmi aktivitás skálája a mikroközösségek életében való részvételtől a politikai szerepvállalásig terjedően fogja át a kulturális elit közösségi részvételének különböző lehetséges formáit (5.14. táblázat).

5.14. táblázat. A kulturális elit tagjainak társadalmi aktivitása (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
Tisztségvállalás társadalmi szervezetben, klubban	47	56	54
Részvétel iskolai vagy települési közösségi rendezvényen	35	40	34
Testületi tagság helyi szervezetben	16	20	17
Petíció aláírása	31	39	40
Részvétel politikai gyűlésen	15	21	22
Pártmunka, párttevékenység	3	4	2
Politikai tisztségvállalás vagy pályázás politikai tisztségre	1	3	2

A politikamentes társadalmi tevékenységekben, melyek civil szervezetekhez vagy a helyi közösséghez kapcsolódnak, intellektuelek és nem intellektuelek hasonló arányban vettek részt. Ez a fajta társadalmi aktivitás a kulturális elit körében viszonylag magas volt. A konkrét politikai részvétel – párttevékenység, politikai tisztségvállalás – viszont az elit minden csoportja körében igen alacsony aktivitást mutatott. Volt azonban néhány tevékenység, melyben az intellektuel elitcsoportok nagyobb arányban vettek részt. A petíció aláírása az egyik legjellegzetesebb intellektuel közéleti cselekvés, mellyel a hivatásos politikai osztályon kívül álló közéleti szereplők a politikai elitet és a közvéleményt megszólítják. Ennek előfordulása a teljes kulturális elitmintában is viszonylag magas (31%), az intellektuel és a reputációs intellektuel elit körében pedig még magasabb (39 illetve 40%). A politikai gyűlésen való részvétel már közelebb áll a nyíltan politikai cselekvéshez, de még belefér a politizáló értelmiségi tevékenységek

- 114 közé. Az intellektuel elitcsoportok ebben is nagyobb aktivitást mutatnak a többi elitagnál (21 és 22% vs. 15%).

Az elit önképe

Érdemes megvizsgálni a kutatók által a kulturális elit tagjainak tételezett válaszadók reflexióját saját elitstátuszukkal kapcsolatban (5.15. táblázat).

5.15. táblázat. Ön a magyar kulturális elithez tartozónak érzi magát? (%)

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
igen	65	75	76
nem	23	15	11
nem tudja	12	10	13
összes	100	100	100

A kulturális elittagok kétharmad része saját szubjektív önbesorolása szerint is az elithez tartozik. Úgy tűnik tehát, hogy az elit önképe koherens. Kevésbé van jelen az a kérdőíves felmérésekben meglehetősen gyakori eredmény, mely szerint a megkérdezettek saját státuszukat szubjektíve alacsonyabbnak érzékelik (vagy vallják be a kérdezőnek). Érzékelhető azonban némi különbség a kulturális elit különböző csoportjai között a tekintetben, hogy mennyire tartják magukat az elithez tartozónak.⁶² Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit a nem intellektueleknél nagyobb mértékben (76%) sorolja magát az elitbe.⁶³

62 Diplomájuk típusa szerint a jogász-közgazdász csoport kevésbé, a művészek és a természettudósok viszont magasabb arányban érzik magukat a kulturális elit tagjainak. Ha a különböző mintavételi szempontok alapján képzünk csoportokat, azt láthatjuk, hogy a médiában betöltött vezető pozíció alapján a mintába kerültek, és a könnyűzenészek kevésbé sorolják magukat az elitbe, mint a többi csoport (pl. az akadémikusok, tudományos intézményvezetők, kiemelkedő díjak díjazottjai). Természetes, hogy egy magas presztízsű formális pozíció, mint az akadémiai tagság vagy egy egyetem vezetői székének birtoklása erősíti az elithez tartozás érzését (bár még az akadémikusok között is akadt 10 fő, aki saját véleménye szerint nem tagja a kulturális elitnek). Az is látható azonban, hogy a kiemelkedő szakmai díjak birtokosai nem pozíció alapján kerültek a mintába, ennek ellenére az egyik legöntudatosabb csoportot alkotják. A magaskultúra kánonja – melybe a média és a könnyűzene nem tartozik bele – tehát erős hatással van a kulturális elit önképére.

63 A reputációs elit a minta legöntudatosabb csoportja, ami nem meglepő, mivel mások szerint is ők a legtekintélyesebbek. Gondolhatnánk, hogy a reputációs intellektuális elit önértékelése szempontjából az is számított az interjúszituációban, hogy nekik a kérdezők már eleve megemlítették, hogy a kulturális elit tagjai őket szavazták meg a legtekintélyesebbeknek. Ennek a feltételezésnek azonban ellentmond az, hogy a többi, nem reputációs intellektuel is ugyanilyen magas arányban sorolta magát az elithez.

Az elithez tartozás érzésének kezdeti időpontja is erősíti a kulturális elit koherens önképéről elmondottakat. A kutatók által megállapított elitbekerülési évszámot érdemes egybevetni az elittagok szubjektív érzésével (5.16. táblázat). Feltettük nekik ugyanis azt a kérdést, hogy mióta tartoznak a magyar kulturális elithez (amennyiben odatartozónak érzik magukat).

A három időszak-kategória, melyeket az elitbetartozás kutatói besorolásánál állítottunk fel, ebben az esetben ugyan megkérdőjelezhető, hiszen a szubjektív retrospekció természetéből adódóan az elittagok válaszai a kerek évszámok köré csoportosultak. Feltűnően sokan jelölték meg ugyanakkor az 1985-1989 közötti, tehát a rendszerváltást megelőző éveket, valamint, kevésbé evidens módon az 1998-2000 közötti időszakot is.⁶⁴

5.16. táblázat Mikor került az elitbe – a kutatók és a megkérdezettek (ön)besorolásának egybevetése (%)

	Kulturális elit		Intellektuel elit		Rep. Intellektuel elit	
	Kutatók szerint	Ön-besorolás szerint	Kutatók szerint	Ön-besorolás szerint	Kutatók szerint	Ön-besorolás szerint
1989 előtt	32	48	34	51	38	54
1989–2000	33	40	31	40	25	40

A táblázatból látható, hogy a kulturális elit tagjainak „eredetnarratívája” nem egyezik a kutatói besorolással. Az elittagok szisztematikusan korábbra teszik elitstátuszuk elnyerésének időpontját: 48%-uk a rendszerváltás előttre, 40%-uk a kilencvenes, és csak 12%-uk a kétezres évekre (a kutatói besorolás szerint a három időszakban nagyjából ugyanannyian kerültek az elitbe). Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit tagjai még „öntudatosabbak”: több mint felük teszi 1989 előttre, és csak 10%-nál kevesebben datálják 2000 utánra az elitbekerülést.

A hipotézisek tesztelése

Az adatok leíró statisztikai elemzése után térjünk vissza a fejezet elején tárgyalt, a reputációs intellektuel elit tőkéivel kapcsolatos hipotézisek tesztelésére.

⁶⁴ Ennek az lehet az oka, hogy a foglalkozástörténeti kérdések tanúsága szerint ezekben az években a vezető beosztású elittagok aránya nagyot nőtt (8%-kal). 2001-után a vezetők aránya már nem sokat változott. Aki addigra nem lett vezető, az már később sem, feltehetően más típusú karrierutat járt be.

*H1: A reputációs intellektuel elit helyzete az életút során szerzett **kulturális tőke szempontjából kedvezőbb.*** Indikátorok: iskolai végzettség (diploma típusa, diplomaszerezés helye, tudományos fokozat, külföldi tanulmányok), karrierút, szakmai díjak, nyelvtudás.

A kulturális tőke a kulturális elit elitstátuszának legfontosabb összetevője. A kulturális elitbe kerülés gyakorlatilag elengedhetetlen kritériuma a felsőfokú végzettség. A kulturális elit és még inkább az intellektuel elit körében a bölcsészdiploma a legjellemzőbb. Különösen fontos szerepet játszanak a kulturális elit kitermelésében a budapesti elitegyetemek (ELTE, BME, Corvinus), melyek az elit több mint felének kibocsátóhelyei. Az elitegyetem-hatás az elittagok házastársainak és gyermekeinek körében is érvényesül, jól illusztrálva a homofiliának és a státuszátörökítésnek az elitkutatásokban oly gyakran tapasztalt jelenségét.

A reputációs intellektuel elit a formális iskolai végzettség számos aspektusában nem különbözik a minta többi részétől. Nem nagyobb körében a diplomával, több diplomával, tudományos fokozattal rendelkezők aránya. Van azonban egy fontos különbség: a képzési hely. Az elitegyetemekről kikerült elittagok nagyobb aránya nem csak a reputációs intellektuel elitre, hanem, bár kisebb mértékben, a kulturális elit intellektuel szerepet vállaló tagjaira általában is jellemző. Maga a reputációs intellektuel elit, a legtekintélyesebb értelmiségiek különösen nagy arányban szerezték meg első diplomájukat az ELTÉ-n, illetve a két legnagyobb művészeti egyetemen: a Zeneakadémián és a Színművészetin. A mezőspecifikus tőkével kapcsolatos hipotézis tehát részben igazolódott.

A reputációs intellektuel elit karriermintái némiképp eltérnek a minta többi részétől. A foglalkozástörténetben láthatóvá vált, hogy a jelenleg vezető beosztású elittagok legnagyobb része a rendszerváltás idejére már eljutott első vezető pozíciójába. Markáns csoportot alkotnak viszont a reputációs intellektuel elitben azok az értelmiségiek, akik sosem voltak vezetők, reputációjuk nem formális vezető pozíciójuk, hanem egyéni alkotómunkájuk eredménye. Bourdieu megkülönböztetésében ez a kulturális mező normái szerint legitimebb *személyes reputáció* valamint az *intézményi reputáció* közötti különbség (Bourdieu 2009b).

Az elittagok elitbekerülésének időpontját megvizsgálva azt láthattuk, hogy a reputációs intellektuel elit tagjai szignifikánsan régebben kerültek az elitbe. A különbség itt kimondottan a legtekintélyesebbeket érinti. Az ő magasabb életkoruk és korábbi elitbekerülésük a reputáció kumulálódásához szükséges idő jelentőségét mutatja.

H2a: A reputációs intellektuel elit helyzete a születési családban felhalmozott tőkék szempontjából a többi intellektuelénél kedvezőbb. Indikátorok: szülők végzettsége, foglalkozása, nagyapák foglalkozása, az elittag születési helye.

Az elittagok családjában felhalmozott kulturális és társadalmi tőke fontos erőforrásként szolgál az elitbekerüléshez. A kulturális elit tagjai igen nagy arányban származnak magas társadalmi presztízsű családokból. A szülők iskolázottsága, foglalkozása, a nagyapák foglalkozása, a városi és kiemelten fővárosi születés mind a kedvező társadalmi helyzetet tanúsítja. Elmondható tehát, hogy a kulturális elitek általános jellemzőjének megfelelően vizsgált elitünk a bekerülés szempontjából meglehetősen zárt csoportot alkot.

Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit azonban, családi státusz és kapcsolati tőke – szülők, nagyszülők foglalkozása, szülők végzettsége, szülők prominens baráti kapcsolatai – tekintetében nem tér el jelentősen a nem intellektuel elitcsoporttól. Az egyetlen különbség az intellektuel elit markánsabban pesti karaktere, mely azonban nem csak a reputációs csoportra, hanem az összes, intellektuel szerepet vállaló kulturális elittagra vonatkozik. A fővárosi születés előnye a budapesti elitegyetemekre való magasabb arányú bejutásban is érzékelhető.

A származási családot érintő hipotézis tehát nem igazolódott, valószínűsíthető, hogy a szülői ház megfelelő státusza eleve az elitbe kerüléshez szükséges szelekciós tényező, az elitbekerülés után, a reputáció kialakulásában már kevésbé játszik szerepet. A származási család hatása legfeljebb közvetve, az életút során gyűjtött erőforrásokhoz való hozzáféréshez nyújtott segítségként érvényesülhet.

*H2b: A reputációs intellektuel elit helyzete az életút során szerzett **társadalmi tőkék** szempontjából is kedvezőbb.*

Indikátorok: informális (baráti, rokoni) kapcsolatok, formális szervezeti tagságok, társadalmi és közéleti aktivitás

A társadalmi tőkefajták közül a prominens baráti kapcsolatok indexe a reputációs intellektuel elit körében a többi elittagénál magasabb. Ez a különbség azonban egy újabb azok közül, melyek nem a reputáció, hanem az intellektuel szerepvállalás mentén képeződnek le. Valójában a teljes intellektuel elit még jobban is áll informális kapcsolati tőke tekintetében, mint reputációs alcsoportja.

Az elitpozícióban lévő barátok számára az egész kulturális elitben erősen hatott az elittagok szüleinek társadalmi státusza: a végzettség, a foglalkozás és a szülők prominens barátainak száma. A szülői ház hatása, bár valamivel gyengébben, de az intellektuel elit körében is érvényesül. Itt érhető tehát tetten a származási család erőforrásainak szerepe a társadalmi tőke megszerzésében.

Az informális elitkapcsolatokkal ellentétben a társadalmi tőke formális aspektusa – a különféle szervezeti tagságok és pozíciók – szerint sem az intellektuel elit, sem a reputációs intellektuel elit nincs a nem intellektueleknél kedvezőbb

118 helyzetben. Ezeket a formális pozíciókat életkor és vezetői státusz szerint „osztják”, a személyes reputációhoz láthatóan kevesebb közülük van.

A reputációs intellektuel elit társadalmi aktivitása a többi elittagétól némileg eltérő képet mutat. Ennek alapján a közéletben való részvétel különböző formái közül a petíció aláírása és a politikai gyűlésen való részvétel jellegzetes értelmiségi tevékenységekként azonosíthatók: nem csak a reputációs, hanem a teljes intellektuel elitre fokozottan jellemzők. Az intellektuel elitcsoportok legjellemzőbb közéleti tevékenysége azonban a médiaszereplés.

A társadalmi tőkék hipotézise tehát részben igazolódott: e tőkék közül kiemelendő a baráti kapcsolatokhoz kötődő informális társadalmi tőke szerepe, illetve a közéleti értelmiségi aktivitás.

H2c: A reputációs intellektuel elit helyzete az életút során szerzett **gazdasági tőke** szempontjából a többi intellektuelnél nem kedvezőbb.

Indikátorok: jövedelem, vagyon.

A reputációs intellektuel elit jövedelme és vagyonának mérhető elemei valóban nem különböztek szignifikánsan a többi elittagétól. Érdekes azonban megjegyezni egy, a reputációval kapcsolatos összefüggést: a teljes kulturális elitben a művészeti (és a bölcsész) diplomások a többi diplomatípus birtokosainál rosszabbul keresnek. Az intellektuel elit reputációs csoportjában azonban a művészek átlagnál alacsonyabb jövedelme kiegyenlítődik: a legtekintélyesebb művészek reputációja kompenzálja a különben foglalkozásukból adódóan alacsonyabb jövedelmet.

Az elitidentitás hipotézise

H3: A reputációs intellektuel elit erősebb **elitidentitással** rendelkezik, mint a többi intellektuel. Indikátorok: elitbe tartozónak tartja-e magát, mióta tartozik az elithez.

A reputációs intellektuel elit nagyobb arányban, és régebb óta tartja magát a kulturális elit tagjának, mint nem intellektuelek. Konstraintuitív módon azonban ugyanez az összefüggés a teljes intellektuel elitre is éppígy igaz a nem intellektuelekhez képest, tehát ez a hipotézis nem igazolódott.

Politikai nézetek az értelmiségi elitben

119

Az értelmiségi elit tőkéinek vizsgálata után a fejezet második felében a politikai nézetek és a reputáció összefüggéseire felállított hipotéziseket tesztelem.

A politikai nézetek hipotézise

H₁: Az intellektuel elit politikai nézetei a többi elittagénál baloldalisabbak.

Orientációját tekintve az értelmiségi elitet nagyobb részben baloldalinak várom. A szocializációs elmélet (Brym 1980) szerint az értelmiség attól lesz jobb vagy bal oldali, hogy kötődik a társadalom alapvető osztályaihoz: családja társadalmi pozíciója, neveltetésének karaktere, valamint azon foglalkozási és politikai lehetőségek határozzák meg beállítottságát, melyekkel kora felnőttkorában szembenéz. A szocializmus rendszerében szocializálódott elittagok nagy részét ezek a tényezők feltehetően baloldaliságra hajlamosítják.

Az intellektuelek baloldali gondolkodásának még lényegesebb összetevője lehet azonban az értelmiség közös kultúrájának hatása. Shils elképzelése szerint az intellektueleknek az a gyakran megfigyelt vonása, hogy ellenségesek saját társadalmukkal szemben, sajátos, a „laikusoktól” eltérő kultúrájukból, a kritikai diskurzus kultúrájából ered (Shils 1972). Az intellektuelek speciális gondolkodása ugyanis teoretizálásra hajló, kevésbé szituáció- és kontextusfüggő, viszont az alternatívákra igen érzékeny, ezért kritikus a hagyománnyal és a tekintéllyel szemben. Az értelmiségi kultúrában a legfőbb érték az autonómia, ami erősen hozzájárul a tradíció és az autoritás elutasításához. Ezek a tényezők a szocializációs hatástól függetlenül is az intellektuelek baloldaliságát erősítik.

Az adatok elemzése

Az 5.17. és 5.18. táblázat a kulturális elit és az intellektuel elitcsoporthoz tartozók ideológiai önbesorolását mutatja a 2001-es illetve a 2009-es felmérés során.

120 5.17. táblázat. A kulturális elit tagjainak politikai önbesorolása, ⁶⁵ 2001 (%)

Politikai önbesorolás 1–9	Kulturális elit (N=449)	Intellektuel elit (N=124)	Reputációs intellektuel elit (N=19)
bal (1–4)	39	45	66
közép (5)	37	33	17
jobb (6–9)	24	22	17
összes	100	100	100

2001-ben a kulturális és a reputációs intellektuel elit elég jelentős eltérést mutatott. A reputációs intellektuel elitből majd kétszer annyian (66%) vallották magukat baloldalinak, mint a teljes mintából (39%), a jobboldaliak aránya ugyanakkor nem volt sokkal alacsonyabb (24 vs. 17%).

5.18. A kulturális elit tagjainak politikai önbesorolása, 2009 (%)

Politikai önbesorolás 1–9	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
bal (1–4)	47	52	53
közép (5)	24	20	19
jobb (6–9)	29	28	28
összes	100	100	100

2009-ben már a reputációs intellektuel elit sem tért el markánsan a kulturális elit egészétől: a megkérdezettek kicsivel több, mint a fele vallotta magát baloldalinak, 28% jobboldalinak, 19%-uk pedig középre helyezte magát.

Az 5.22. táblázatból kiviláglik, hogy a 2001-es jelentős különbséget a kulturális és az intellektuel elit között főként az okozta, hogy az intellektuelek sokkal határozottabban felvállalták politikai nézeteiket. Az akkori kulturális elitminta 37%-a saját bevallása szerint nem hajlott egyik ideológiai oldal felé sem, ami egy ilyen magasan kvalifikált és a közélet iránt érdeklődő csoport esetében elég valószínűtlen. Inkább arról lehet szó, hogy – legalábbis egy részük – általunk nem ismert

⁶⁵ A kérdés minden esetben a következő volt: *Hol helyezné el saját politikai nézeteit egy baloldaltól jobboldalig terjedő kilencfokú skálán?*

okból elrejtette politikai nézeteit.⁶⁶ 2009-re a középre húzás némileg csökkent, a magukat inkább jobboldalinak vallók aránya kismértékben növekedett, ám a kulturális elit továbbra is dominánsan baloldali maradt.

Hasonlítsuk össze a kulturális elit ideológiai önbesorolását a politikai és gazdasági elitcsoporthoz (5.19. táblázat). A politikai elit önbesorolása nyilvánvalóan nagyrészt az aktuális politikai erőviszonyok függvénye, a felvétel idején (2009 vége) némi baloldali túlsúly mutatkozott. Ebben az időben baloldali kormányzat működött, lehetséges azonban, hogy egy év elteltével – különösen az önkormányzati választások után – már többségbe kerültek volna a jobboldali önmeghatározású válaszolók. A gazdasági elit viszont pozícióját tekintve jóval kevésbé függ a négyévenkénti választások eredményétől, ami ideológiai összetételén is meglátszik. Az 5.19. táblázatban látszik, hogy az elitnek ez a csoportja a baloldali túlsúlyú kulturális elithez képest meglepő kiegyensúlyozottságot mutat: közel egyenlően oszlik meg a három kategória (bal, közép, jobb) között.

5.19. táblázat. A gazdasági és a politikai elit politikai önbesorolása, 2009 (%)

Politikai önbesorolás 1–9	Gazdasági elit (N=438)	Politikai elit (N=400)
bal (1–4)	34	43
közép (5)	31	22
jobb (6–9)	35	35
összes	100	100

A lakossági közvélemény-kutatások eredményei szerint az életkor és a vallásosság az a két meghatározó tényező, mely hat a politikai önbesorolásra (Karácsony 2006). A kulturális elit körében regressziós modellel vizsgálva ezt a kérdést (5.20. táblázat), az életkor nem volt szignifikáns hatással, talán, mert az elit a teljes népességnél életkorilag jóval homogénebb csoport. A vallásosság viszont az elit körében is összefüggést mutatott a politikai nézetekkel. A baloldaliak 60%-a egyáltalán nem jár templomba, ez az arány a jobboldaliak körében csak 18% (magukat középre sorolóknál 33%). A rendszeres vallásgyakorlók aránya a baloldaliak körében mindössze 5%, míg a jobboldaliak egyharmada hetente legalább egyszer elmegy templomba. A magukat ideológiailag középre sorolók itt is köztes csoportot alkotnak (13%-uk rendszeres templomba jár). A mintában szereplő

⁶⁶ A nem válaszolók aránya is magas volt. Esetleg az is befolyásolhatta a válaszokat, hogy 2001-ben jobboldali, 2009-ben baloldali kormány volt hatalmon. Ez azt sejtetné, hogy 2001-ben a balra húzók egy része pozícionálta magát középre, ennek a feltételezésnek viszont ellentmond, hogy a magukat középre helyezőik körében a jobboldali pártok szavazóinak aránya a legmagasabb (41%).

- 122** nők szignifikánsan baloldaliabbak voltak a férfiaknál, a műszaki diplomások és a hetven év felettiek viszont a más típusú diplomásokhoz, illetve a fiatalabbakhoz képest jobboldaliabbak. Az egykori MSZMP-tagság is szignifikáns összefüggést mutatott a politikai önbesorolással. A magukat baloldalra sorolók 36%-a párttag volt, szemben a magukat középre sorolók 11 és a jobboldaliak 12%-ával

5.20. táblázat. A politikai önbesorolás lineáris regressziós modellje
Függő változó: bal-jobb skála

	Kulturális elit	Intellektuel elit
	Beta	
Budapesten született-e	-,039	-,041
nem jár templomba	-,233**	-,313**
rendszeres templomba járó	,275**	,159*
jogász, közgazdász	-,032	,060
művész	,053	,148*
műszaki	,116*	,103
természettudományos	-,045	-,111
kora 40-49	,150	,451*
kora 50-59	,279*	,350
kora 60-69	,234	,508*
kora 70 felett	,274**	,597**
apa foglalkozása	,022	-,109
MSZMP tag volt-e	-,142**	-,150*
neme	-,160**	-,170**
jelenlegi kapcsolatháló	,143**	,272**
intellektuel-e	-,190**	-,042
R ²	0,28	0,19

* szignifikáns a 0.1-es szinten

** szignifikáns a 0.05-ös szinten

Mint később részletesebben is látni fogjuk, a prominens barátok száma is összefügg a politikai önbesorolással. Fontos eredmény, hogy a regressziós modellben az intellektuel csoporttagság is szignifikáns összefüggést mutatott a politikai önbesorolással (az intellektuelek baloldaliságak).

Az intellektuel csoporton belüli politikai hovatartozás magyarázatára létrehozott modell a teljes mintához hasonló hatásokat tartalmazott. A két modell között a legfontosabb különbség, hogy az intellektuel eliten belül a reputációs csoporthoz tartozás már nem hajlamosít még inkább baloldaliságra.

A konzervatív-liberális skála

A kulturális elitnek a konzervatív-liberális skálán kifejezett nézetei a bal-jobb skálához meglehetősen hasonló arányokat mutattak (5.21. táblázat).

5.21. táblázat. Konzervatív-liberális önbesorolás⁶⁷ (%), 2009

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
Konzervatív (1–4)	30	28	24
Közép (5)	23	24	25
Liberális (6–9)	47	48	51

A megkérdezettek körülbelül fele liberálisnak sorolta be magát, a másik fele megoszlott a konzervatív és a közép között. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elitcsoport nem tért el jelentősen a minta nem intellektuel részétől.

A konzervatív-liberális önbesorolásra a bal-jobb skálával ellentétben hatott az életkor, a konzervatívok átlagosan 62 évesek, míg a liberálisok átlagéletkora 57 év. A megkérdezettek neme nem volt hatással a függő változóra, születési helyük viszont igen: a fővárosiak liberálisabbak. Ezeken a változókon kívül a konzervatív-liberális skála természetesen összefüggött a bal-jobb önbesorolással is, ám nem szimmetrikusan: a baloldaliak nagyobb arányban kötötték magukat a liberalizmushoz, mint a jobboldaliak a konzervativizmushoz. A volt párttagság a konzervatív-liberális önbesorolásra nem hatott, a vallásosság viszont ebben a tekintetben is erős hatást gyakorolt (a templomba nem járó elittagok liberálisabbak voltak).

67 Hol helyezné el saját politikai nézeteit egy konzervatívtól liberálisig terjedő kilencfokú skálán?

Ahogy a fenti regressziós modellben láttuk, a kulturális elittagok prominens baráti kapcsolatainak száma összefüggött politikai önbesorolásukkal is. A magukat jobboldalinak vallóknak a teljes minta és az intellektuel alcsoportok esetében is az átlagosnál több kapcsolatuk volt (5.22. táblázat).⁶⁸

5.22. táblázat. Jelenlegi baráti kapcsolatok átlagai bal-jobb önbesorolás szerint mérve

	Kulturális elit (N=501)	Intellektuel elit (N=230)	Reputációs intellektuel elit (N=65)
Baloldali	4,2	4,6	4,6
Közép	4	4,5	4,6
Jobboldali	4,9	6,2	6,1
összes átlaga	4,2	5	4,8

A jobboldaliak kiemelkedően magas kapcsolati index-eredményei magyarázatra szorulnak. A teljes kulturális elitminta esetében megmutatkozik a jobboldaliság pozitív és – bár gyengébb szignifikanciával – a budapesti születés negatív hatása a jelenlegi kapcsolathálóra. Az intellektuel elitcsoport esetében azonban a születési hely már nem volt hatással (5.23. táblázat).

5.23. táblázat. A jelenlegi baráti kapcsolatok indexének összefüggése a politikai önbesorolással, lineáris regressziós modell
Függő változó: jelenlegi baráti kapcsolatok indexe

	Kulturális elit	Intellektuel elit
	Beta	
Budapesten született-e	-,084*	,097
baloldali-e (dummy)	,034	,026
jobboldali-e (dummy)	,169**	,303**
R ²	0,21	0,1

* szignifikáns a 0.1-es szinten

** szignifikáns a 0.05-ös szinten

68 A kapcsolati indexek és a konzervatív-liberális önbesorolás viszont függetlennek mutatkoztak.

Talán jobban megérthetjük ezt az eredményt, ha összetevőire bontjuk, és egyenként vizsgáljuk meg a kapcsolati index alkotóelemeit. A következő személyekkel való rokoni, baráti kapcsolatra kérdeztünk rá: országosan ismert politikus, jómódú magánvállalkozó, banki, nagyvállalati menedzser, ismert művész, kiemelkedő tudós, híres sportoló, médiában dolgozó, országos intézmény vezetője. A teljes kulturális elitben a vállalkozó és a menedzser, tehát a gazdasági elittagok esetében nem volt különbség jobb és baloldali kulturális elittagok között, mindkét kategóriában viszonylag kevesen említették őket. Nem volt különbség a tipikus kulturális elittagok említési gyakorisága tekintetében sem; a bal- és a jobboldaliak nagy része is (70%) barátai közt tudhat egy-egy híres tudóst illetve művészt. A magukat jobboldalra soroló elittagok közül viszont szignifikánsan többen barátkoznak politikusokkal, híres sportolókkal, médiában dolgozókkal és országos intézmények vezetőivel, mint a baloldaliak, illetve a magukat középre sorolók. Az intellektuel elit esetében a jobboldaliaknak a fentiekén kívül nagyvállalkozókkal és menedzserekkel is nagyobb arányban volt baráti kapcsolata, mint a baloldaliaknak. A reputációs intellektuel elit kapcsolatai már kiegyensúlyozottabb képet mutattak: csak a sportolókkal és a politikusokkal volt több kapcsolata a jobboldali elittagoknak.

Ezekből az eredményekből arra a következtetésre juthatunk, hogy – amellett az intuitív, bár nehezen bizonyítható tudás mellett, hogy a híres sportolók között számos jobboldali elkötelezettségűt találhatunk – az intellektuel elit magát jobboldalinak tartó része szorosabb személyes kapcsolatban van a jobboldali politikusokkal, mint a baloldaliak a politikai elit számukra rokonszenvesebb részével. Ezt a feltevést alátámasztandó, a politikai önbesorolás szempontjából elemeztem a megkérdezetteknek a különböző elitcsoportoktól érzett távolságát (5.24 és 5.25. táblázat).

5.24. táblázat. Mennyire érzi magát közel vagy távol a politikai elitől? átlagok (1-nagyon közel, 7-nagyon távol)

	Kulturális elit	Intellektuel elit	Reputációs intellektuel elit
Baloldali	5,6	5,6	5,9
Közép	5,9	5,8	5,7
Jobboldali	5,1	4,2	4,6
összes átlaga	5,5	5,3	5,5

Az 5.24. táblázatból látható, hogy a jobboldaliak mind a teljes minta, mind az intellektuel elitcsoportok körében szignifikánsan közelebb érzik magukat a politikai elithez, mint a baloldaliak.

5.25. táblázat. Mennyire érzi magát közel vagy távol a gazdasági elitől? átlagok (1-nagyon közel, 7-nagyon távol)

	Kulturális elit	Intellektuel elit	Reputációs intellektuel elit
Baloldali	5,8	5,8	6,2
Közép	5,8	5,9	6,2
Jobboldali	5,5	4,8	4,9
összes átlaga	5,7	5,6	5,8

A teljes kulturális elitben a gazdasági elitől tartott távolság nem különbözik politikai oldalak szerint. Az intellektuel és a reputációs intellektuel elit körében azonban a gazdasági elithez való távolság is szignifikáns különbséget mutat: a baloldaliak – és a magukat középre sorolók – átlagos távolsága jóval nagyobb, mint a jobboldaliaké (5.25. táblázat).

A hipotézis tesztelése

Az elemzés után térjünk vissza a kiinduló hipotézisünkhöz:

H1: A reputációs intellektuel elit politikai nézetei a többi elittagénál baloldalibbak.

A magyar kulturális elit dominánsan baloldali. Az elittagok csaknem fele sorolja magát balra, a másik fele megoszlik a jobboldal és a politikai közép között. A baloldali nézetek népszerűsége a gazdasági és politikai elitel összevetve is nagyobb. Bár az intellektuel elit a nem intellektueleknél némileg baloldalibbnak bizonyult, már nem olyan mértékben, mint 2001-ben. Fontos észrevenni, hogy a politikai nézetekben meglévő különbség intellektuelek és nem intellektuelek között húzódik, az intellektuel csoporton belül a reputációs körhöz való tartozás már nem jelent különbséget: a legtekintélyesebbek nem baloldalibbak, mint általában az intellektuelek.

Az intellektuelek tulajdonképpen ugyanolyan arányban sorolják magukat a politikai jobboldalra, mint a többi elittag, a baloldaliak nagyobb aránya körükben abból adódik, hogy a politikai közép opcióját kevesebben választották közülük. Az intellektuelek és a nem intellektuelek közötti különbség tehát az előbbi csoport markánsabb, felvállaltabb politikai nézeteiből adódik.

A kulturális elit politikai önbesorolására a vallásosság (a rendszeresen templomba járók jobboldalibbak) és az egykori MSZMP-tagság (volt párttagok baloldalibbak) is hatott. Ezek a változók a családi orientáció és a kora felnőttkori foglalkozási és politikai lehetőségek, azaz a szocializációs hipotézishez kapcsolódó tényezők hatását jelzik.

A domináns baloldali nézetek mellett az adatokból egy karakteresen jobboldali intellektuel csoport képe is kirajzolódik. Figyelmet érdemelnek ennek a jobboldali elitcsoportnak a magasabb kapcsolatháló-index értékei, valamint a jobb- és baloldali elittagoknak a gazdasági és politikai elittől tartott eltérő távolsága. Ezek az eredmények megerősítik a korábbi kutatások megállapításait, melyek szerint a baloldali értelmiség önmeghatározásának, a jobboldalival szemben, hagyományosan része a gazdasági és politikai elittől való elhatárolódás. A jobboldali intellektuel nyilvánosságnak ellenben a jobboldali politikusok is legitim szereplői (Kristóf 2005, Csurgó et al. 2002). A jobboldali elitértelmiség a többi elitszegmenssel (politika, gazdaság), feltehetően annak jobboldali tagjaival szoros kapcsolatot ápol.

A reputációs intellektuel elitcsoportba tartozást magyarázó modell

Miután számba vettem a reputációs intellektuel elit jellemzőit, megkísérlek választ találni arra, hogy a kulturális elit tagjai milyen erőforrások segítségével válhatnak nagy tekintélyű intellektuellé.⁶⁹

A reputációs intellektuel elitcsoportba való tartozást magyarázó modellt két lépésben építettem fel. Első lépésben az intellektuel szerepvállalás bináris változójára készítettem magyarázó modellt. A magyarázó változók közé számos szocio-demográfiai változót (nem, kor, végzettség, származási család paraméterei), valamint számos társadalmi tőke-változót (volt párttagság, kapcsolatháló, pozícionális, társadalmi aktivitás), néhány attitűd-változót (politikai önbesorolás) és magát a reputáció változóját is bevontam.⁷⁰ Az eredetileg bevont változók legnagyobb része nem mutatott összefüggést az intellektuel szerepvállalással. A végül felépített logisztikus regressziós modellben (5.26. táblázat) a társadalmi tőkék néhány fajtája: a prominens baráti kapcsolatok száma, az elit tag által betöltött szervezeti tagságok és pozíciók, a vezető beosztás, valamint a politikai önbesorolás és az elit tag diplomájának típusa függött össze az intellektuel szerepvállalással. A legerősebb összefüggést a reputációs változó mutatta.

69 Emlékeztetőül: az elitértelmiségi csoport definiálásához két kritériumot alkalmaztam: 1. intellektuel-e az elit tag (operacionalizálva: hozzászól-e a nyilvánosságban nem a szűk szakterületét érintő társadalmi-gazdasági kérdésekhez), 2. van-e reputációja az elit körében (operacionalizálva: szavaztak-e rá, mint a magyar kulturális élet egyik legnagyobb alakjára).

70 Terjedelmi okból az ábrán nem közlöm az összes, függetlennek mutatózó változót sem ebben, sem a következő regressziós modellben.

128

5.26. táblázat. Az intellektuel szerepvállalás logisztikus regressziós modellje
Függő változó: Szokott-e Ön közéleti (napi, heti vagy havi) lapokban publikálni, nyilatkozni, nem az ön szűk szakterületét érintő, jelentősebb társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről? Nagelkerke $R^2 = 0,218$

Magyarázó változók	B
Szülői kapcsolatháló	,000
egyetemi kapcsolatháló	,059
jelenlegi kapcsolatháló	,205**
diploma típusa (referencia kategória: egyéb)	
bölcsész	-,258
jogász, közgazdász	-,526
műszaki	-,442
művészeti	-,861
természettudományos	-1,368**
szervezeti pozíciók	,181**
vezető-e	-,649**
elitegyetemre járt-e	,266
Budapesten született-e	-,123
politikai önbesorolás (referencia kategória: jobboldali)	
baloldali	,636**
közép	-,337
életkor	,011
reputáció	,890**
Constant	-1,073

** szignifikáns a 0.05-ös szinten

A modellépítés második lépéseként újabb logisztikus regresszióelemzést készítettem, függő változóként ezúttal az elitértelmség második kritériumával,

a reputációval.⁷¹ Magyarázó változóként ezúttal is az adatbázisban fellelhető és erőforrásként konceptualizálható összes változócsoporthoz kipróbáltam. A reputációs elitbe kerüléssel leginkább az életkor, az intellektuel szerepvállalás, és az elittag diplomájának típusa függött össze (5.27. táblázat). 0,1-es szinten szignifikánsnak bizonyult még, s így a modellben helyet kapott az, hogy az elit-tag a három budapesti elitegyetem (ELTE, BME, Corvinus) valamelyikére járt-e.

5.27. táblázat. A reputáció logisztikus regressziós modellje
Függő változó: reputációs elit tagja-e. Nagelkerke $R^2 = 0,144$

Magyarázó változók	B
szülői kapcsolatháló	,027
egyetemi kapcsolatháló	-,036
jelenlegi kapcsolatháló	,071
diploma típusa (referencia kategória: egyéb)	
bölcész	1,007
jogász, közgazdász	,879
műszaki	,634
művészeti	2,422**
természettudományos	,864
szervezeti pozíciók	-,068
vezető-e	-,149
elitegyetemre járt-e	,816*
Budapesten született-e	-,108
politikai önbesorolás (referencia kategória: jobboldali)	
baloldali	,350
közép	,533
életkor	,031**

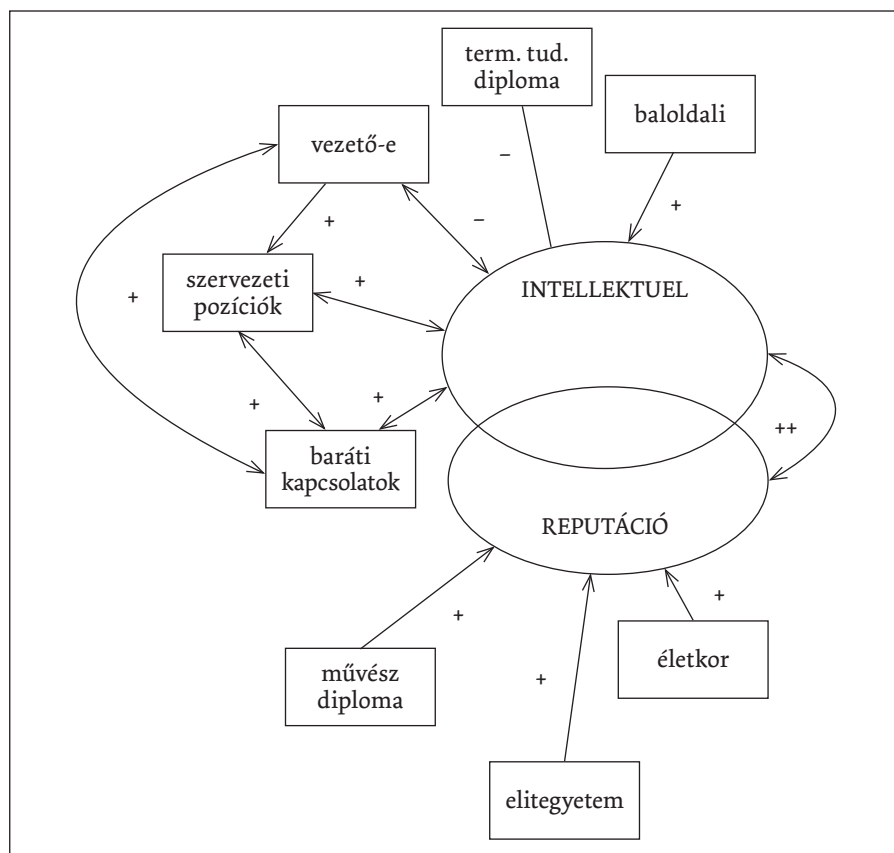
* szignifikáns a 0,1-es szinten

** szignifikáns a 0,05-ös szinten

⁷¹ Az intellektuel elit homogenitása és a reputációs intellektuel elit alacsony esetszáma nem tette lehetővé, hogy bináris logisztikus elemzést végezzek arra, hogy az intellektuel eliten belül reputációs vagy nem reputációs elittag valaki. Ezért választottam egy olyan modellt, mely általánosan közelít a reputációhoz.

A regresszioelemzések alapján vázoltam fel a reputációs intellektuel elit modelljét (5.2. ábra). A választott módszer kauzális összefüggések kimutatására nem képes, így az ábra nyilainak iránya pusztán a kutatói feltevést tükrözik. Számos esetben elméletileg sem volt eldönthető egy kapcsolatról, mely változó a magyarázó, és mely a magyarázott, ezt a dilemmát a kétirányú nyilak jelzik.

5.2. ábra. A reputációs intellektuel elitbe tartozásra ható változók

Az intellektuel szerepvállalással korreláló tényezők tehát a következők:

Baloldali politikai nézetek – az intellektuel szerep megvalósításának alapvető, definíciószerű feltétele a határozott vélemény társadalom, gazdaság és politika kérdéseiről. Ezt a véleményt a magyar kulturális elit intellektuel szerepet vállaló része más intellektuel elitekhez hasonlóan inkább baloldali ideológiák vonzásában képviseli.

Az intellektuel szerep elsősorban – bár nem kevés kivétellel – az írástudók, azaz a humán és társadalomtudományos értelmiségek terepe. A természettudó-

sok, akik munkájának kevésbé lényeges része az írás, kevesebben képviseltetik magukat az intellektuelek között.

A diplomatípus esetében, az időbeli megelőzés miatt valószínűsíthető az intellektuel szereppel való kapcsolat ok-okozati iránya. Ám a három, egymással erősen összefüggő erőforrás, a *vezető beosztás*, a *baráti kapcsolatok* és a *szervezeti pozíciók* indexe esetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Biztosan annyit állíthatunk csak, az intellektuelek között kevesebb a vezető, viszont több híres barátjuk és szervezeti pozíciójuk van. Feltevésem szerint az utóbbi két esetben a kapcsolat iránya inkább az intellektuelségtől a kapcsolati tőkék irányába mutat. Az intellektuelek jellemzője ugyanis, hogy nem csak saját szűk szakmai közegükben mozognak, hanem átlépik a határt más kulturális almezők, például a média vagy a politika irányába. Az ilyen határátlépések – bár a kutatás nem az úgynevezett gyenge kötések mérte – nagy eséllyel növelik a kapcsolati tőke megszerzésének esélyét, legyen szó híres barátokról vagy multipozícionálisról. Az már nézőpont kérdése, hogy ezt a típusú erőforrásgyűjtést Bourdieu-val tartva az egyes mezők autonómiáját romboló heteronóm tőkének, vagy esetleg a különböző kapcsolati körök összekötésével az elitek integrációját pozitívan erősítő szerepnek fogjuk fel. Talán a határátlépés ára, hogy az intellektuelek között kevesebb a vezető, vagy inkább csak arról van szó, hogy az egyik jellegzetes intellektuel karrierút, a „szabad értelmiségi” is erősen képviselteti magát az elitértelmiségben.

A fenti kapcsolatok általam vélelmezett irányát alátámasztja az a negatív összefüggés, mely a prominens barátok száma és a természettudományos diploma között mutatkozik: a természettudósok – amennyiben nem vállalnak intellektuel szerepet, márpedig kevésbé vállalnak – kevésbé lépnek ki saját szakmai közegükből, így nehezebben tesznek szert más szférákból híres barátokra.

A reputáció magyarázatára a többváltozós elemzés segítségével négy hatást sikerült elkülöníteni. Ezek közül kettő nem igényel hosszabb magyarázatot. Nyilvánvaló, hogy a reputáció termelődéséhez idő kell, hiszen először fel kell halmozni a szakmai tőkét, előnyben vannak hát az *idősebb elittagok*. Különösen igaz lehet ez egy olyan csoport esetében, mint a kulturális elit, mely maga is idősekből áll, így aztán kevésbé szavaz fiatalokra (a fiatalok hiánya egyébként minden elitpercepciót jellemez, ők az idősebbek felől nézve egyszerűen nem látszanak).

A második hatás a *művészeti diplomáé*: a kulturális elittagok azokat szavazták be a magyar kultúra nagyjai közé, akiknek tevékenységét ismerik, ezek pedig érthetően a művészek. Ez a hatás talán csak azért nem erősebb, mert az irodalmi élet nagyjai, akik szintén igen ismertek, és nagyon sok szavazatot is kaptak, végzettségük szerint a bölcsészek kategóriájába kerültek.

A művészekon kívül a hírnév elérésében előnyben vannak azok az elittagok is, akik a *három budapesti elitegyetem* egyikére jártak. Az elitegyetemek hatása a reputáció termelődésére elgondolkodtató. Az adatok nem támasztják alá azt, hogy az egyetemeken szerzett kapcsolati tőke szerepet játszana a reputációs elitbe kerülésben. Feltevésem szerint az elitegyetem bináris változója lehet az a változó

132 a modellben, mely bármely elnagyoltan is, de összefügg az adataimmal kevésbé mérhető, de a reputáció megszerzésében nyilván kulcsszerepet játszó egyéni tehetséggel. Magyarán: a legjobb egyetemekre a legjobbak járnak.⁷² Természetesen ez a megközelítés nem zárja ki, hogy maga az elitegyetem is erőforrásként működjön – például hozzásegítheti az elittagokat olyan jó állások elnyeréséhez, amelyek lehetőséget adnak a meglévő tehetségük kibontakoztatására.

A negyedik – erős – összefüggés maga a két magyarázni kívánt változó, az *intellektuel szerep* és a reputáció között mutatkozott. Az intellektuelek tekintélyesek, a tekintélyek intellektuelként viselkednek. Azt azonban a modell alapján nem tudjuk megítélni, vajon előbb volt a (szakmai) hírnév, aztán az intellektuel szerepvállalás, vagy fordítva, netán egyszerre.

Összegzés

Összegzésképpen tekintsük át újból, milyen különbségeket találtunk az intellektuelek, és a többi kulturális elittag között, és mik azok a jellemzők, amelyek szerint kifejezetten az intellektuel körön belüli tekintélyek különböznek a többi intellektueltől (5.28. táblázat).

72 Ebben az esetben, mint azt az elemzés során láttuk is, kevésbé kell számolnunk az iskolarendszernek az alacsonyabb társadalmi státusszű egyéneket sújtó szelekciós mechanizmusaival, hiszen az alacsonyabb státuszú családok gyermekei eleve be sem jutnak a kulturális elitbe.

5.28. táblázat. Különbségek az intellektuel és a nem intellektuel elitcsoportok között

	Intellektuelek a nem intellektuelekhez képest	Reputációs intellektuelek a többi intellektuelhez képest
Születési hely	inkább budapesti	
Életkor		magasabb
Elitegyetemek látogatása	magasabb arányban	még magasabb arányban
Művészeti egyetemek látogatása		magasabb arányban
Karrierutak	vezető pozíciók alacsonyabb aránya	vezető pozíciók még alacsonyabb aránya
Elitbekerülés ideje		korábbra tehető
Informális társadalmi tőke	magasabb	
Közéleti szereplés (petíció, politikai gyűlés, médiaszereplés)	nagyobb aktivitás	
Politikai nézetek	baloldaliabbak	
Elitidentitás	magasabb arányban	

Számos olyan változót találtunk, melyek szerint intellektuelek és nem-intellektuelek között húzódozott a különbség a mintában, és néhány olyat is, ahol a különbség az intellektuel eliten belül, reputációs és nem reputációs elitcsoportok között érvényesült.

A kulturális elit intellektuel szerepet vállaló tagjai magasabb arányban születtek Budapesten, mint a nem intellektuelek. Valószínűleg ezzel összefüggésben többen jártak közülük a három pesti elitegyetem, az ELTE, a BME és a Corvinus valamelyikére. Az intellektuel elitet a nem intellektuelekhez képest a vezető pozíciók alacsonyabb, és így a szabad értelmiségi pályák magasabb aránya jellemzi.

Az intellektuel elit informális társadalmi tőkéje, azaz a prominens barátok számából létrehozott indexe magasabb, mint a kulturális elit nem intellektuel tagjaié. Az intellektuelek közéleti szerepvállalása nem csak abban a dimenzióban magasabb, mely alapján definiáltuk őket (nem szakmai publikáció), hanem a közéleti aktivitás más aspektusai (petíció aláírása, politikai gyűlésen való részvétel) is hozzátartoznak az intellektuel szerephez.

Az intellektuel elit attitűdjei két ponton is különböznek a nem intellektuelekétől: politikai önbesorolásuk szerint nagyobb közöttük a baloldaliak aránya

134 (a jobboldaliaké ugyanakkora, míg a magukat középre sorolóké kisebb), illetve nagyobb arányban tartják magukat a kulturális elit tagjának.

A tipikus elitértelmiségi tehát pesti születésű, elitegyetemet végzett, alkotó foglalkozású férfi, akinek sok híres barátja van, közéletileg aktív, baloldali és erős az elitidentitása.

Az intellektuel elit legtekintélyesebb tagjai – a reputációs intellektuel elit – ezeken a karakterjegyeken kívül tipikusan hatvan körüli, az elitbe már évtizedekkel ezelőtt bekerült művész-értelmiségiek.

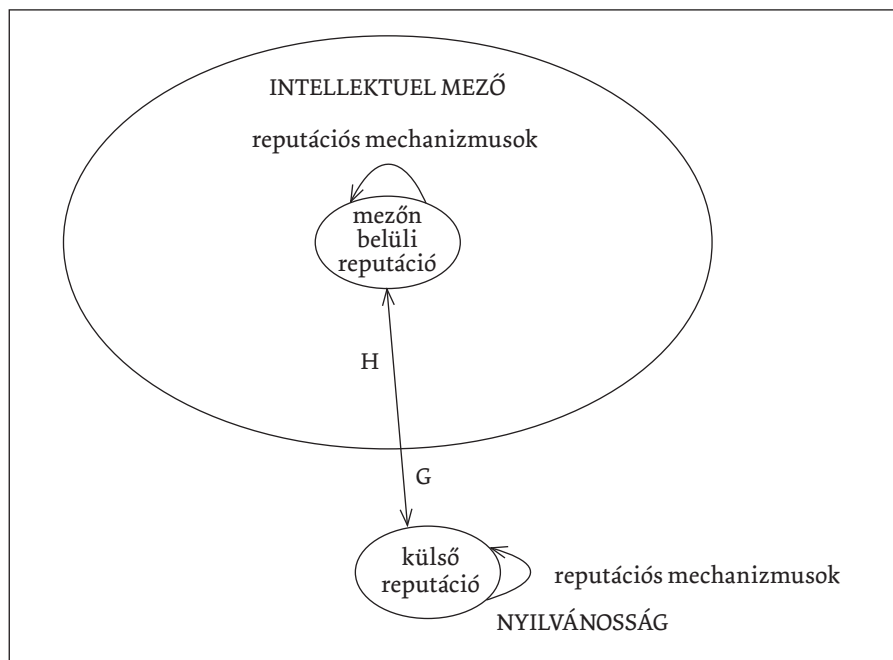
6. A reputációs rangsorok

Az előző fejezetben feltártam néhány tényezőt, mely a kulturális elit körében élvezett reputációra hatott. Ezek egyike volt az idősebb életkor, a második a művészeti, a harmadik az elitegyetemi diploma. Legerősebben maga az intellektuel szerepvállalás, azaz a médiában való, közéleti kérdésekkel kapcsolatos publikálás, nyilatkozás hatott a reputációra. Az előző fejezetben azonban – a használható módszer tekintetében adataim jellegéhez alkalmazkodva – a reputációt bináris változóként kezeltem (a reputációs al minta tagja-e az illető, azaz kapott-e szavazatot a kulturális elit tagjaitól). Ebben a fejezetben a reputációs rangsorok elemzésével megkísérek választ adni arra is, hogy mitől függ a reputáció *nagysága* az intellektuel elit körében (azaz, hogy *hány* szavazatot kapott az elittagoktól az adott személy).

Az előző fejezetben alapvetően a különböző tőkéknek az intellektuelek mézön belüli reputációjára tett hatását elemeztem. A továbbiakban megkísérek bevonni az elemzésbe a reputáció termelődésének a harmadik fejezetben leírt strukturális mechanizmusait is, melyek az egyéni teljesítménytől függetlenül alakítják a kulturális élet szereplőinek reputációs rangsorát.

Mint tudjuk, az intellektuel elit tagjainak ismertsége és reputációja túlterjed az értelmiségi méző határain. Az elitértelmiség médiabeli jelenléte hozza létre azt az értelmiségi mézön kívüli, szélesebb körű reputációt, melyet külső reputációnak neveztem. A mézön belüli és kívüli reputáció, bár összefügg, korántsem ugyanaz. Vannak olyan intellektuelek, akik a mézön belül kevésbé tekintélyesek, a mézön kívüli hírnevük azonban igen nagy, és ugyanez fordítva is elképzelhető. Felidézve a reputációtermelődés általános elméleti sémáját, ebben a fejezetben arra is kísérletet teszek, hogy megvizsgáljam az intellektuelek külső és belső reputációjának összefüggéseit. Vizsgálatom tárgya azonban továbbra is alapvetően – adataim jellegéből adódóan is – az intellektuelek mézön belüli reputációja. Mivel a belső reputációból indulok ki, a külső reputációt most úgy vizsgálom, mint a mézön belül tekintéllyel rendelkező intellektuelek külső ismertségét. A 6.1. ábra a reputációtermelődés elméleti sémájának csak a külső reputációval és a reputációs mechanizmusokkal kapcsolatos összefüggéseit mutatja be újra.

136 6.1. ábra. A mezőn belüli és a mezőn kívüli reputáció az intellektuel mezőben

A mezőn belüli és kívüli reputáció mérése

A mezőn belüli reputáció a kulturális mezőben elfoglalt pozíció mutatója, és a mező szereplői számára a tájékozódás fontos eszköze. A belső reputáció az intellektuel mező értékelési viszonyait tükrözi: a mező belső normarendszere határozza meg, hogy a szereplői kit tartanak nagy értelmiséginek. Ezt a megközelítést használta az amerikai elitértelmiségről szóló idézett kutatásában Kadushin (1974), amikor úgy fogalmazott: ki más mondhatná meg, ki az elitértelmiségi, mint a többi elitértelmiségi.

Az intellektuelek belső reputációjának mérésére tehát a 2009-es kulturális elitminta intellektuel elitjének reputációs szavazataiból felálló rangsort használok. Az igazi körön belüli reputáció definíciója ugyanis az egyenrangúak, azaz a többi intellektuel általi értékelés.

Így teoretikusan precízebb a kulturális elitből csak azoknak a szavazatait figyelembe venni, akik maguk is intellektuelek.⁷³ Intellektuelnek a 2009-es kulturális elitminta 46%-a, azaz 230 személy tekinthető.⁷⁴ Azoknak a személyeknek a listája, akik a kulturális elit intellektuel tagjaitól legalább három reputációs szavazatot kaptak, 61 főből áll, ebből 22 fő tekinthető intellektuelnek.⁷⁵ Ez a 22 személy alkotja az intellektuel mezőn belüli reputációs toplistát.

Az intellektuelek mezőn kívüli reputációjának meghatározása elméletileg nehezebb feladat. Az intellektuel mező szereplőinek köre véges, elvileg tehát meg lehetne határozni az abban elérhető tekintély maximumát. De meddig terjed vajon a külső reputáció? Egy híres értelmiségi ismertsége nyilván nem hasonlítható össze egy híres politikuséval vagy sportolóéval. A napilapok és a közéleti hetilapok publicisztikai rovataiban igen sok közéleti értelmiségi megfordul mint szerző, kérdéses azonban, hogy ez önmagában elég-e egy széleskörű ismertség eléréséhez. Az írott sajtóban publikáló értelmiségiek egy része – ismertség szempontjából mindenképpen ez az elit – rendszeresen feltűnik a rádióban és a tévében is. Kérdés, hogy mivel éppen a leghallgatottabb és legnézettebb adókban, a kereskedelmi rádiókban és televíziókban alig-alig jelenik meg ez a réteg, mekkora külső reputá-

73 A kulturális elit intellektuel tagjainak szavazataiból létrejövő intellektuel toplista nem tér el túlságosan a kulturális elit egészének szavazatai nyomán kialakuló intellektuel toplistától:

Kulturális elit szavazatai		Intellektuel elit szavazatai	
Esterházy Péter	172	Esterházy Péter	77
Nádas Péter	71	Nádas Péter	33
Kertész Imre	51	Kertész Imre	25
Makovecz Imre	43	Makovecz Imre	16
Csoóri Sándor	28	Csoóri Sándor	15
Spiró György	26	Jókai Anna	8
Hankiss Elemér	21	Spiró György	8
Pálinkás József	17	Jancsó Miklós	7
Konrád György	15	Konrád György	7
Jancsó Miklós	12	Pálinkás József	7

Mint látható, 10-ből 9 személy ugyanaz, az első öt helyezettnek pedig még a sorrendje is azonos. A két reputációs rangsor egésze is csupán minimális eltérést mutat. Elmondhatjuk tehát, hogy a kulturális elit intellektuel tagjai az egész kulturális elithez nagyon hasonló értékítélettel bírnak a legnagyobb értelmiségiekről.

74 Emlékeztetőül: akik igennel feleltek az alábbi kérdésre: *Szokott-e Ön közéleti (napi, heti vagy havi) lapokban publikálni, nyilatkozni, nem az ön szűk szakterületét érintő, jelentősebb társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről?*

75 A listán szereplők közül az intellektuelek definiálása az eddig is használt, a nem a saját szűk szakterületét érintő közéleti témákban is publikál, nyilatkozik a médiában kritériummal történt. A publikációs adatok a PRESSDOK adatbázisból származnak, az adatbázis leírását lásd a módszertani fejezetben.

138 cióról beszélhetünk, nem marad-e a közéleti értelmiség reputációja az értelmiségi mező magánügye? A politikai napi- és hetilapok olvasótáborra természetesen az intellektueleknél jóval szélesebb réteg. Azt azonban nem tudjuk, hogy az „átlagos” olvasó figyelmét mennyire keltik fel az értelmiségi publicisztikák, és amennyiben elolvassa őket, érdekli-e, hogy ki a szerzőjük.

A magyar intellektuel elit néhány tagjának ismertségéről vannak adatok. Egy korábbi lakossági felmérésben (Kristóf 2005) a legismertebb értelmiségit, Hankiss Elemért, a kérdezettek 53%-a ismerte. Az ebben a felmérésben megemlített intellektuelek ismertség szerint két csoportra oszlottak: 10-15%-os eredmény (Elek István, Gerő András, Szalai Erzsébet, Tőkéczi László), valamint egy 30% feletti ismertségű csoport (Hankiss Elemér, Kéri László, Lengyel László, Makovecz Imre, Tamás Gáspár Miklós). Bár a leghíresebb politikusok ismertsége a felmérésekben 95% feletti, egy adott társadalomban az emberek harmada által ismertnek lenni feltehetően akármilyen kritérium szerint hírnevet jelent.⁷⁶

Az intellektuelek külső, médiabeli reputációjának operacionalizálására a PRESSDOK adatbázist választottam, amely a politikai és gazdasági napi- és hetilapokat, valamint a legnagyobb intellektuális folyóiratokat tartalmazza.⁷⁷ Ez az egyetlen olyan magyar médiaadatbázis, mely tárgyszavas keresésre alkalmas, és az internetes keresőprogramokkal ellentétben nem becsült adatokat közöl. A PRESSDOK adatbázis a Google-nél azért is alkalmasabb a külső reputáció mérésére, mert a vizsgált intellektuelek legnagyobb része kevésbé jelenik meg az internetes médiában. A PRESSDOK adatbázisban szerepel minden olyan lap, melyekben az intellektuel elit a 2009-es adatfelvétel tanúsága szerint leginkább publikál. A belső reputációs rangsorban szereplő személyek médiahírnevét tehát ezen adatbázis tárgyszavas keresőjének 1989 és 2008 közötti találati számaival azonosítottam.⁷⁸

Reputációs rangsorok a kulturális elit szavazatai és a médiaemlések alapján

A reputációs rangsorokkal kapcsolatos hipotézisek felállítása előtt tekintsük át magukat a rangsorokat, ahogyan azok a 2001-es és 2009-es kulturális elitfelvétellel megkérdezettjeinek szavazataiból, valamint a PRESSDOK sajtóadatbázisból kialakultak.⁷⁹

A 2001-es kutatás kérdőívében a reputációs rangsor alapjául szolgáló kérdés a következő volt: „Nevezze meg azt az 5 élő magyar értelmiségit/alkotót, aki az Ön szellemi

⁷⁶ Óvatosságra inthet viszont minket az a tény, hogy egy sztárságról szóló kutatásban (Munk 2009) a megkérdezettek negyede vélte „valamilyen szinten” ismerni a kutatók által kreált ál sztárt.

⁷⁷ Az adatbázis pontos leírását lásd a módszertani fejezetben.

⁷⁸ Az eljárás során ki kellett szűrni a politikus-értelmiségieket (Göncz Árpádot és Sólyom Lászlót), mert a politikai sajtóban kirívóan magas említésükkel torzították volna az eredményt.

⁷⁹ A teljes listákat a Függelék tartalmazza.

fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolta!” A 2009-es kérdés pedig így szólt: „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”⁸⁰

A reputációs rangsorba azok a személyek kerültek bele, akikre legalább három elittag szavazott. 2001-ben ez 87 embert jelentett, akik összesen 558 szavazatot kaptak, 2009-ben pedig 91 embert, több mint kétszer annyit, összesen 1297 szavazattal. Látható tehát, hogy a 2009-es, kulturális életre vonatkozó kérdés sokkal inkább koncentrált a szavazatokat. Ezen kívül maga a kulturális élet kifejezés sokkal több művész nevének említését hozta fel. A 6.1. táblázat a reputációs rangsorok első tíz helyezettjét mutatja 2001-ben és 2009-ben.

6.1. táblázat. Reputációs toplista 2001 és 2009

2001	Szavazat	2009	Szavazat
Esterházy Péter	50	Esterházy Péter	172
Jancsó Miklós	25	Kocsis Zoltán	133
Konrád György	22	Nádas Péter	71
Hankiss Elemér	18	Kertész Imre	51
Makovecz Imre	16	Kurtág György	51
Nádas Péter	16	Fischer Iván	44
Heller Ágnes	13	Makovecz Imre	43
Kosáry Domokos	13	Szabó István	43
Kurtág György	12	Törőcsik Mari	38
Tamás Gáspár Miklós	12	Csoóri Sándor	28

A reputációs rangsor élén nyolc év alatt nem történt változás: mindkét vizsgált időpontban Esterházy Péter volt a magyar kulturális élet legnagyobb reputációval bíró alakja a kulturális elit szemében. A 2009-es top tízes listát nézve látható, hogy kulturális élet címszó alatt elsősorban a művészetek jutottak eszükbe a megkérdezetteknek. Az első tíz helyezett között 2001-hez képest egy zenész helyett négy, négy tudós helyett egy sem szerepel. Természetesen 2009-ben is kaptak szavazatokat tudósok, de a művészek mögött kissé hátrébb szorultak a reputációs listán. Közülük az első a lista 13. helyen Hankiss Elemér, aki ezzel megtartotta a tudósok közötti 2001-es vezető pozícióját.

A reputációs rangsorok sztárjai közül értelemszerűen nem mindenki intellek-

⁸⁰ A módszertani fejezetben részletesen kifejtettem a kérdés megváltoztatásának okait (a közösség véleményének megjelenítése az egyéni vélemény mellett).

140 tuel. Már az előző fejezetben is körbejártam azt a problémát, hogy a legnagyobb reputációjú elittagok közül sokan nagyon híres, de intellektuel szerepet nem vállaló művészek. Ez főként a zenészekre és a színészekre vonatkozik, a híres írók legtöbbje nagyon is véleményformáló értelmiségi szereplője a nyilvánosságnak.

A reputációs rangsorok fontos jellemzője, hogy a tetejükön több intellektuel található, mint az aljukon: a 10-nél több szavazatot kapott elittagok körében az intellektuelek felülreprezentáltak. Ez az adat is az intellektuel szerepvállalás és a reputáció már ismert összefüggését támasztja alá.

A 6.2. táblázat a 2001-es és 2009-es intellektuel toplistákat mutatja a nem intellektuel szereplők kiszűrése után, a körön belüli reputáció mérésének elve szerint itt már csak a kulturális elit intellektuel tagjainak szavazatait figyelembe véve.

6.2. táblázat. Reputációs intellektuel toplista 2001 és 2009

2001	Szavazat	2009	Szavazat
Esterházy Péter	21	Esterházy Péter	77
Jancsó Miklós	9	Nádas Péter	33
Hankiss Elemér	7	Kertész Imre	25
Gombár Csaba	7	Makovecz Imre	16
Tamás Gáspár Miklós	7	Csoóri Sándor	15
Nádas Péter	6	Jókai Anna	8
Heller Ágnes	5	Spiró György	8
Kosáry Domokos	5	Jancsó Miklós	7
Spiró György	5	Konrád György	7
Göncz Árpád	5	Pálinkás József	7

A 2001-es intellektuel toplistából négy helyezett: Esterházy Péter, Jancsó Miklós, Nádas Péter és Spiró György 2009-re is a top 10-ben maradt. Ezen kívül a 2001-ben a top 10-ből egy szavazattal lemaradt Makovecz Imre 2009-ben a lista 4. helyezettje lett. Hasonló, csak fordított Hankiss Elemér és Tamás Gáspár Miklós esete, akik 2009-ben megosztva kerültek a rangsor 11. helyére. Lényeges megjegyezni, hogy ők heten ezek szerint olyan robosztus és maradandó reputációval rendelkező értelmiségiek, akiket a máshogyan feltett kérdés ellenére is megemlégett a legtöbb intellektuel elittag. A 2001-es intellektuel sztárok közül Heller Ágnes is szerepel a 2009-es listán, immár kevesebb szavazattal. A már

idős, keveset szereplő Göncz Árpád a 2009-es kérdésre egyáltalán nem kapott szavazatot. Elenyészett Gombár Csaba 2001-ben még Hankiss Eleméréhez mérhető reputációja is.⁸¹ A 2009-es toplistás értelmiségiek közül Kertész Imre, Spiró György, Csoóri Sándor és Jókai Anna 2001-hez képest előbbre kerültek a rangsorban, különösen nagyot ugrott előre az időközben Nobel-díjat kapott Kertész. A 2009-es top 10-ből Pálincás József 2001-ben még egyetlen szavazatot sem kapott. Ekkor számos szavazatot kapott Glatz Ferenc, az MTA akkori elnöke. 2009-ben viszont már a későbbi elnökök, az elnökségük előtt szavazatot sem kapó Vizi E. Szilveszter és Pálincás József is feltűntek a listán. Úgy tűnik tehát, az intellektuel elit véleménye szerint az MTA elnökség egy olyan pozíció, mely helyet biztosít a magyar kulturális élet nagyjai között.

A 2001-es és 2009-es kulturális elitfelvételben az elittagokat megkérdezték arról is, szerintük kik azok az értelmiségiek, akik leginkább formálják a közvéleményt.⁸² Érdekes ezeket a listákat összehasonlítani a reputációs rangsorokkal. A reputációs kérdéshez hasonlóan a közvélemény-formáló kérdésre is legfeljebb öt személyt lehetett megnevezni, a rangsorba a legalább három szavazatot kapott nevek kerültek be. 2001-ben 67 ilyen személyre 255 szavazatot, 2009-ben 89 személyre 774 szavazatot adtak le az elittagok. A közvélemény-formáló toplistákat a 6.3. táblázat mutatja.

6.3. táblázat. Közvélemény-formáló toplista 2001 és 2009

2001	Szavazat	2009	Szavazat
Orbán Viktor	72	Hankiss Elemér	47
Esterházy Péter	69	Friderikusz Sándor	33
Csurka István	51	Tamás Gáspár Miklós	30
Glatz Ferenc	45	Baló György	29
Makovecz Imre	43	Lengyel László	26
Tamás Gáspár Miklós	40	Bolgár György	26
Lengyel László	40	Fábry Sándor	25
Konrád György	36	Esterházy Péter	24
Torgyán József	30	Debreczeni József	23
Göncz Árpád	27	Bayer Zsolt	23

⁸¹ Kosáry Domokos pedig időközben elhunyt.

⁸² A közvélemény-formáló rangsorokat 2001-ben a „Megnevezné, hogy Ön szerint mely értelmiségieknek/alkotóknak van ma Magyarországon a legnagyobb befolyása a közvélemény formálásában?” kérdésre adott szavazatok alapján állítottuk össze, 2009-ben a kérdésbe beszúrtuk a „nem politikus” kitételet is.

2009-re a pontosított kérdésfeltevésnek köszönhetően a politikusok nagyjából kikerültek a listáról (kapott azért néhány szavazatot például Orbán Viktor és Sólyom László). Érdekes újdonság viszont 2001-hez képest, hogy a kulturális elit tagjai a gazdasági elit néhány prominens képviselőjét (Demján Sándort, Csányi Sándort) is a közvélemény-formáló elithez sorolták. Az is érdekes, hogy a listán szereplő médiaszemélyiségek továbbra is főként a televízióban és a nyomtatott sajtóban dolgozók közül kerültek ki, internetes véleményformálók egyáltalán nem kaptak szavazatokat a kulturális elitől.

A közvélemény-formáló toplista az intellektuel szereppel kapcsolatban más problémákat vet fel, mint a reputációs lista, ahol éppen a közéleti szerepvállalás hiányzott a legnagyobb tekintélyek egy részénél. Ezen a toplistán mindenki véleményt formál a közügyekről, itt a problémát a nyilvánosság egyéb szereplőinek jelenléte jelentette: az intellektuelek toplistájának előállításához 2001-ben a politikusokat, 2009-ben pedig főként az ismert médiaszemélyiségeket kellett kiszűrni a listáról. Természetesen az elhatárolás politikus és intellektuel, újságíró és intellektuel között egyáltalán nem egyszerű. Bourdieu definícióját segítségül hívva (Bourdieu 2001) azt tekintettem intellektuelnek, aki a közélet szféráján kívül egy másik (tudományos, művészeti) mezőben is rendelkezik tőkével. A médiaszemélyiségek esetében ez viszonylag könnyen eldönthető: a szűk definíció értelmében nem közéleti intellektuel az, aki hivatásszerűen a médiából él: műsorvezető, újságíró, etc.

A közéleti intellektuel és a politikusi szerep közötti átjárás már nehezebb kérdés. Határesetet jelentenek például a volt köztársasági elnökök. Göncz Árpád és Mádl Ferenc a bal- illetve jobboldali értelmiségi nyilvánosság jelentős, sőt szimbolikus figurái, akiknek nagy a politikai mezőn kívüli reputációjuk is, íróként, illetve jogászprofesszorként. Ugyanez a helyzet a valaha politikai szerepet (miniszter, parlamenti képviselő) betöltő tudósokkal, akik később visszatértek a tudomány szférájába (Glatz Ferenc, Tamás Gáspár Miklós, Tölgyessy Péter, Pálinkás József, Stumpf István). Őket végső soron – éppen a közéleti szférán kívül felhalmozott tőkéjük miatt – intellektuelnek tekintettem.

A közvélemény-formáló intellektuelek toplistáját mutatja a 6.4. táblázat.

6.4. táblázat. Közvélemény-formáló intellektuel toplista 2001 és 2009

2001	Szavazat	2009	Szavazat
Esterházy Péter	69	Hankiss Elemér	47
Glatz Ferenc	45	Tamás Gáspár Miklós	30
Makovecz Imre	43	Lengyel László	26
Tamás Gáspár Miklós	40	Esterházy Péter	24
Lengyel László	40	Tölgyessy Péter	21
Konrád György	36	Pálinkás József	19
Göncz Árpád	27	Vizi E. Szilveszter	16
Jancsó Miklós	17	Makovecz Imre	15
Kéri László	15	Konrád György	12
Nemeskürty István	14	Kéri László	12
Hankiss Elemér	13	Stumpf István	12

A közvélemény-formáló toplista (az azonos szavazatszám miatt 11 személyt szerepeltetve) 2001 és 2009 között keveset változott: 7 személy ugyanaz (Hankiss Elemér, Tamás Gáspár Miklós, Lengyel László, Esterházy Péter, Konrád György, Makovecz Imre, Kéri László). Kikerült a toplistáról három nagyon idős, már keveset szereplő értelmiségi, Göncz Árpád, Jancsó Miklós és Nemeskürty István. Az akkori MTA elnök, Glatz Ferenc helyett pedig 2009-re bekerült a következő két elnök: Vizi E. Szilveszter és Pálinkás József.

A magyar kulturális élet legnagyobb alakjait tartalmazó lista és a közvélemény-formáló lista között önmagában nem volt túl nagy az átfedés. A nagy alakokat tartalmazó listán sok híres művész, a közvéleményformálók listáján újságírók, médiaszemélyiségek sorakoztak. Ám ha csak a két toplistán szereplő intellektueket nézzük (6.2. és 6.4. táblázat), több olyan nevet is láthatunk, mely mindkét listán szerepel: Esterházy Péter, Hankiss Elemér, Makovecz Imre, Pálinkás József, Konrád György. Ez nem is csoda, hiszen a nagy reputációjú intellektuel szinte definíciószerűen formálja a közvéleményt; éppen ettől az, ami.

A 6.5. táblázat a 2001-es és a 2009-es reputációs rangsoroknak az írott sajtóban legtöbbet említett tíz intellektueljét mutatja.

144 6.5. táblázat. A 2001-es és 2009-es reputációs rangsor médiaemléítések szerinti toplistája⁸³

2001	Említések száma 2001 előtt	2009	Említések száma 2009 előtt
Lengyel László	229	Kertész Imre	402
Tamás Gáspár Miklós	178	Tamás Gáspár Miklós	371
Hankiss Elemér	176	Hankiss Elemér	214
Glatz Ferenc	132	Glatz Ferenc	201
Csoóri Sándor	118	Konrád György	199
Konrád György	116	Pálinkás József	183
Petschnig Mária Zita	90	Csoóri Sándor	180
Gombár Csaba	87	Esterházy Péter	159
Makovecz Imre	64	Makovecz Imre	158
Kéri László	60	Heller Ágnes	133

A 2001-es toplista első felén a rendszerváltás körüli és utáni időszak legprominensebb közéleti szerepet vállaló értelmiségijeit találjuk. Közülük legtöbben (Hankiss, Csoóri, Konrád, Glatz) a 2009-es reputációs toplistán is megtalálhatók, annak ellenére, hogy a rendszerváltozás utáni második évtizedben már jóval kevesebbet szerepeltek. Erre a legjobb példa Hankiss Elemér: 2001 és 2008 között mindössze 29-szer említette nevét a PRESSDOK adatbázisban listázott sajtó, kulturális eliten belüli tekintélye azonban szinte csorbítatlanul fennmaradt. Ellenpéldaként említhetjük Lengyel Lászlót: az első évtized kiemelkedően gyakori médiaszereplései után nem csak sajtóemléítéseinek száma lett jóval kevesebb, de 2009-ben a kulturális elit tagjaitól már nem is kapott szavazatot a reputációs kérdésre. Néhány értelmiségit viszont, például Esterházy Pétert és Makovecz Imrét 2001 után kezdett gyakrabban említeni az írott sajtó. Ugyanez áll még nagyobb mértékben Pálinkás József és Kertész Imrére, akik 2001 előtt mindössze 11 illetve 33 médiaemléítéssel rendelkeztek. Kettejük esetében azonban nyilvánvaló, hogy nem intellektuel tevékenységük, hanem az MTA elnökség, illetve az irodalmi Nobel-díj áll a megnövekedett médiajelenlét mögött. Kertészt nyilván nem mint értelmiségit, hanem mint Nobel-díjas író említette ennyit a sajtó. A 2009-es

⁸³ Mivel a reputáció felhalmozása hosszú, évtizedekben mérhető folyamat, a médiaadatbázis emléítéseit a lehető legkorábbi, 1989-től számoltam össze.

médiatoplistán szereplő többi intellektuel viszont azok között van, akiket a kulturális elit is mint nagyhatású véleményformálót említett.

Hipotézisek

A média-hatás hipotézise

Idézzük fel azt a korábbi állításunkat, mely szerint a mezőn belüli és a mezőn kívüli reputáció termelődési mechanizmusa nem azonos, hiszen az egyik a mező belső normáit tükrözi, a szélesebb hírnév viszont a nyilvánosság eltérő törvényeinek engedelmeskedik. Mindazonáltal a belső reputáció erősen meghatározza a külső reputációt, az pedig visszahat a belsőre.

Az előző fejezetben láttuk, hogy a reputációs csoporthoz való tartozás és az intellektuel szerepvállalás egymással összefüggött. Az intellektuel elit médiamegjelenésében erősen eltért a teljes kulturális elitől. Az intellektuel elit volt az a csoport, melynek tagjai nagyobb arányban szerepeltek a médiában. Azt nem tudjuk megmondani, hogy a közéleti véleményformálás ismertté tevő hatása játszik-e szerepet a reputációs szavazatok elnyerésében, vagy ellenkezőleg, a nagyobb intellektuális tekintély generál több médiamegjelenést. A hipotézist ezért csak az összefüggés meglétére fogalmazzuk meg, irányára nem.

H1: Az intellektuelek külső és belső reputációja összefügg.

H1a: A médiaemlékek száma és az intellektuelek által leadott reputációs szavazatok toplistája korrelációt fog mutatni.

A mezőn kívüli reputáció megvizsgálására a médiamegjelenés elemzésén kívül még egy eszköz rendelkezésünkre áll. A kulturális elitfelvétellel azonos időben lefolytatott politikai és gazdasági elitfelvétel ugyanis szintén tartalmazta a reputációs rangsorok kialakítására alkalmazott kérdést („Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”)

A gazdasági és politikai elitcsoport tagjai általában nem az intellektuel mező szereplői (bár természetesen lehetnek és vannak is közöttük intellektuelek, ám nem a kulturális elithez hasonló arányban). Viszont szocio-demográfiai összetételükben (például életkor, nem, iskolázottság) sokban hasonlítanak a kulturális elitre, ezért a véleményük a kulturális élet legnagyobb alakjairól a kulturális elitével jól összehasonlítható. Az intellektuelek külső reputációjának mérésére azért is különösen alkalmas ez a két elitcsoport, mert iskolázottsága, közéleti érdeklődése, médiafogyasztási szokásai szempontjából megfelel a figyelő közönség kritériumainak.

H1b: A külső és belső reputáció összefüggésének értelmében azt várjuk, hogy a politikai és gazdasági elit válaszaiból kialakuló toplista sztárjai – a legláthatóbb elitértelmiségiek – többé-kevésbé ugyanazok lesznek, mint maguknak az intellektuelek szavazatai alapján.

Ahogy a reputációról szóló elméleti fejezetben már láttuk, a legtekintélyesebb intellektueleket a tömegkultúra sztárjaihoz hasonló kultusz veszi körül (Posner 2001). A hasonlóság nem a rajongótábor nagyságában, vagy a rajongás intenzitásában nyilvánul meg, hanem a sztárság kialakulásának mechanizmusában. A tömegkultúra sztár-kultuszában a rajongók az olyan markáns személyiségeket veszik körül, akik körül meg tud szerveződni egy hasonló ízlésű rajongói tábor (Cowen 2000). Ehhez hasonlóan a sztár-értelmiségi is egy-egy intellektuális közösség igazodási pontja. Az olvasó egy intellektuális közösségben való tagságát fejezi ki és erősíti meg azzal, hogy ugyanazokat az értelmiségieket értékeli nagyra, mint más hasonlóan gondolkodók. Így egy-egy értelmiségi egy csoport gondolkodásának megszemélyesítőjévé, igazodási pontjává válhat. Egy intellektuális közösség legfeljebb néhány értelmiségit tud ilyen fókuszpontnak használni, ezeknek a sztároknak a reputációja a többiek közül kiemelkedő.

H2: A hipotézis szerint a magyar intellektuális közéletben is vannak olyan sztárok, akik azonosulási, igazodási pontként szolgálnak.

Ezt alátámaszthatja az intellektuel elit szavazatainak egyenlőtlen eloszlása (ha az első n helyezett a szavazatok igen nagy százalékát birtokolja).

A politikai és gazdasági elit szavazataival kapcsolatban azt várom, hogy számukra, mint a kulturális mezőn kívüli szereplők számára racionális a reputáció alapján tájékozódni – az ő számukra a legnagyobb sztárok lesznek az igazán láthatóak. Így a sztárookra várhatóan a másik két elitcsoport körében még több szavazat fog jutni, mint a kulturális elit körében.

A politikai nézetek hatásának hipotézise

Az ideológiai (nem pártpolitikai) elkötelezettség az intellektuel szerepvállalás fontos eleme. A legtöbb intellektuel bizonyára tiltakozna az ellen, hogy az általa és társai által képviselt eszméket a durva és pontatlan jobb-bal dimenzióra egyszerűsítsük. Tény azonban, hogy bár a közvélemény a finom ideológiai árnyalatok megkülönböztetésére nem mindig képes, az intellektueleket mégis besorolja jobbra vagy balra politikai nézeteik szerint.

Kérdés, hogy az intellektuelek reputációját mennyiben befolyásolja politikai beállítottságuk.⁸⁴ Felidézve az intellektuelek vélemény-megerősítő szerepét (Posner 2001), azt feltételezhetjük, hogy az elittagok saját politikai beállítottságuknak megfelelően választanak azok közül az értelmiségiek közül, akik explicite besorolhatók valamelyik politikai oldalra. Mivel az elittagok (és az intellektuelek) között több a baloldali, a reputációs rangsorban várhatóan több baloldali értel-

⁸⁴ Emlékeztetőül: az előző fejezetben láttuk, hogy a baloldali önbesorolás hajlamosított az intellektuel szerepvállalásra.

miségi fog szerepelni. Ugyanakkor a baloldali értelmiségiek nem feltétlenül kapnak több szavazatot, hiszen ha jobboldali értelmiségiből kevesebb szerepel a reputációs listán, a nagy jobboldali sztárookra éppolyan sok szavazat juthat, mint a baloldaliakra.

Posner kutatásában az ismert amerikai elitértelmiségiek médiaemlétesek számával mért hírnevét nem befolyásolta a politikai beállítottságuk. Ez az eredmény megerősíti azt a hipotézist, hogy az intellektuelek írásainak célközönségét a velük egyetértők alkotják. Ugyanezen logika alapján lehetséges, hogy a nem expliciten besorolható elitértelmiségiek hatása nagyobb lesz, mivel balról és jobbról egyaránt kapnak szavazatokat.

H3: A bal és jobboldal csillagai ugyanolyan fényesek, bár a számuk nem egyenlő.

H3a: Az intellektuelek reputációs rangsorban elfoglalt helyét nem befolyásolja a politikai beállítottságuk.

H3b: az intellektuelek médiaemlétesének számát nem befolyásolja a politikai beállítottságuk.

A kulturális szférák közötti különbség hipotézise

A reputációs rangsorok egyaránt tartalmaznak tudósokat és művészeket. Nem magától értetődő azonban, hogy a tudósok és a művészek reputációja egyformán termelődik. Könyvem reputációról szóló fejezetében megkísértem bemutatni a tudományos illetve a művészeti mező reputáció-termelődésének sajátosságait. A tudományos – különösen a természettudományos – mezőben kidolgozott értékelési kritériumrendszer biztosítja a mező szereplői teljesítményének mérhetőségét. Amellett, hogy említést tettem a meritokratikus reputációtermelést torzító tényezőkről is, a tudományt alapvetően úgy jellemeztem, mint olyan rendszert, melyben a szereplők racionális önérdékkövető magatartása, mellyel egyéni reputációjukat maximalizálni igyekeznek, a tudományos mező hatékonyságát eredményezi.

A művészeti mezőben az egyéni teljesítmények megítélésére, összemérésére magából a művészi tevékenység jellegéből adódóan sokkal kevésbé vannak objektív kritériumok. A reputáció kialakításában így nagy szerepet játszik a teljesítményről folyó *diskurzus*, mely korántsem független a mező struktúrájától és hatalmi viszonyaitól.

A teljesítmény mérhetőségének problémája alapján azt feltételezhetnénk, hogy a művészek reputációjában a tudósokénál erőteljesebb szerepet játszanak a művészi tevékenységgel nem közvetlenül összefüggő, külső hatások, mint a médiajelenlét hatása a reputációra, a sztárság nagyfokú koncentrálódása, illetve a politikai nézetek szerint való besorolás hatása.

Korábban azonban azt is állítottuk, hogy a tudományos mező versenyalapú hatékonysága is csak akkor érvényesül, ha a rendszer zárt: külső, a tudomány

148 normáit felülíró kritériumok nem jelennek meg benne. Amennyiben a tudósok intellektuelként a tudományos mezőn kívüli reputációgyűjtésbe fognak, ott már más szempontok alapján esnek megítélés alá. Posner egyik idézett eredménye éppen az volt, hogy a tudományosan legeredményesebb intellektuelek korántsem ugyanazok, mint a médiában legismertebb intellektuelek.

Feltételezésem szerint a reputációs rangsorban jelenlévő tudósok közül többen lesznek intellektuelek, mint a művészek közül, mivel a tudósokat éppen intellektuel szerepvállalásuk teheti szélesebb körben is ismertté. Velük kapcsolatban ezért a művészekhez hasonlóan érvényesülni várom az intellektuelekre jellemző média-hatást és a politikai nézetek hatását. Úgy vélem azonban, hogy a sztár-hatás a tudósokra kevésbé lesz jellemző. Egy művész, tevékenysége jellegéből adódóan, jóval könnyebben szolgálhat egy rajongói tábor számára azonosulási pontként. Tudományos eszmefuttatások kevésbé rajongás, mint inkább tisztelet vagy egyetértés kiváltására képesek.

H4: A tudósok és a művészek reputációja részben másként termelődik: a művészek reputációjában nagyobb szerepet játszik a sztár-hatás. A média-hatás és a politikai hatás azonban minden intellektuelre egyformán érvényesül.

Az adatok elemzése

A média-hatás.

H1: Az intellektuelek külső és belső reputációja összefügg.

H1a: a médiaemlékések száma és az intellektuelek által leadott reputációs szavazatok toplistája korrelációt mutat.

Ennek a hipotézisnek a tesztelését nehezítette, hogy a reputációs rangsor vége felé nagyon sok volt az azonos (alacsony) szavazatszám. Ezért a reputációs szavazatokat két kategóriába kódoltam: magas reputáció (10 vagy annál több szavazat) illetve alacsony(abb) reputáció (10-nél kevesebb szavazat) (6.6. táblázat).

6.6. táblázat. Az intellektuelek médiaemlékesei és a rájuk leadott reputációs szavazatok összefüggése

Reputáció nagysága	N ⁸⁵	Médiaemlékések átlaga
10 vagy több szavazat	6	168,8
10-nél kevesebb szavazat	14	129,9
Összes	20	139,5

⁸⁵ A táblázatban nem vettem figyelembe a listán szereplő két volt köztársasági elnököt, torzítóan magas médiaemlékésük miatt.

A magasabb mézön belüli reputációjú intellektueket többször említette ugyan a média, de a különbség nem volt szignifikáns, így a hipotézis nem igazolódott.⁸⁶

Hib: a külső és belső reputáció összefüggésének értelmében azt várjuk, hogy a politikai és gazdasági elit válaszaiból kialakuló toplista sztárjai – a legláthatóbb elitértelmiségiek – többé-kevésbé ugyanazok lesznek, mint maguk az intellektuelek szavazatai alapján.

E hipotézis teszteléséhez tekintsük át először az általános reputációs rangsorokat, melyeken intellektuelek és nem intellektuelek együtt szerepelnek (6.7. táblázat).

6.7. táblázat. Elitszegmensek reputációs toplistái 2009

Gazdasági elit	Szavazat	Politikai elit	Szavazat	Kulturális elit	Szavazat
Esterházy Péter	65	Esterházy Péter	76	Esterházy Péter	172
Kocsis Zoltán	62	Kocsis Zoltán	76	Kocsis Zoltán	133
Törőcsik Mari	50	Törőcsik Mari	45	Nádas Péter	71
Alföldi Róbert	45	Jancsó Miklós	36	Kurtág György	51
Kertész Imre	37	Makovecz Imre	36	Kertész Imre	51
Konrád György	32	Kertész Imre	29	Fischer Iván	44
Fischer Iván	30	Csoóri Sándor	26	Makovecz Imre	43
Szabó István	26	Alföldi Róbert	22	Szabó István	43
Presser Gábor	22	Fischer Iván	20	Törőcsik Mari	38
Eszenyi Enikő	22	Jókai Anna	20	Csoóri Sándor	28

A három elitcsoport reputációs rangsorainak toplistái igen hasonlóak. A politikai elit listája különösen hasonlít a kulturális elitéhez, azok a személyek, akik a politikai elitnél a top10-ben szerepelnek, a kulturális elitnél is legalább a top 20-ban benne vannak. Mind a három elit tagjai között teljes a konszenzus Esterházy Péter és Kocsis Zoltán nagysága körül. Utóbbi reputációja a gazdasági és politikai elit körében eléri Esterházyét. Van azért a kulturális életnek egy-két olyan, „vájtfülűséget” igénylő szereplője, mint Kurtág György, vagy Nádas Péter,

⁸⁶ Lehetséges, hogy ennek oka az alacsony esetszám. Ha a teljes kulturális elit szavazatait figyelembe vesszük, az azon a listán szereplő 33 intellektuel esetében már kimutatható az összefüggés a kapott szavazatok és a médiaemlékek száma között. Viszont ez az eltérés abból is eredhet, hogy a kulturális elit nem-intellektuel tagjait, mint a körön kissé kijebb állókat esetleg jobban befolyásolja a média reputációt generáló hatása. Sajnos a rendelkezésemre álló adatok alapján ezt a kérdést nem lehet eldönteni.

150 akinek reputációja csak a kulturális mezőn belül igazán magas. Ezen kívül a teljes rangsorba (ld. Függelék) a politikai és gazdasági elit többeket beszavazott a tömeges kulturális termelés szférájából, míg a kulturális elit listáján egyedül Presser Gábor a tömegkultúra képviselője. A tömegkultúra reprezentánsai a gazdasági és a politikai elit listáján jószerivel ugyanazok: például Müller Péter, Moldova György, vagy Zorán. De ezen a két listán tipikusak a magaskultúrát népszerűsítő művészek is, mint például Varnus Xavér, Mága Zoltán, Szentpéteri Csilla.

Ezekről a kisebb eltérésektől eltekintve a reputáció megoszlása a három elit-csoport körében igen hasonló. Legerősebben a két külső lista, a politikai és a gazdasági elité korrelál (Pearson-féle korr. 0,85). A kulturális elit szavazatai a politikai elit szavazataival 0,77, a gazdasági elit szavazataival 0,67 arányban korrelálnak.

Nézzük a gazdasági és politikai elitnek csak az intellektueleket tartalmazó reputációs rangsorait, immár a kulturális elit intellektuel tagjainak szavazataival összehasonlítva (6.8. táblázat)! A gazdasági elit reputációs listáján 29, a politikai elitén 18 intellektuel található.

6.8. táblázat. Elitszegmensek intellektuel toplistái 2009

Gazdasági elit	Szavazat	Politikai elit	Szavazat	Intellektuel elit	Szavazat
Esterházy Péter	65	Esterházy Péter	76	Esterházy Péter	77
Kertész Imre	37	Jancsó Miklós	36	Nádas Péter	33
Konrád György	32	Makovecz Imre	36	Kertész Imre	25
Jancsó Miklós	16	Kertész Imre	29	Csoóri Sándor	16
Glatz Ferenc	13	Csoóri Sándor	26	Makovecz Imre	15
Spiró György	12	Jókai Anna	20	Jókai Anna	8
Jordán Tamás	12	Spiró György	18	Spiró György	8
Makovecz Imre	11	Melocco Miklós	15	Jancsó Miklós	7
Csoóri Sándor	11	Glatz Ferenc	12	Konrád György	7
Pálinkás József	10	Vizi E. Szilveszter	10	Pálinkás József	7
Moldova György	10				

Az intellektuelek rangsorai mutatnak némi eltérést – például Moldova Györgyre, aki a gazdasági elit szavazatai szerint belefért a top tízbe, a kulturális elit intellektuel tagjai egyáltalán nem szavaztak. A gazdasági és a politikai elit körében

a legtekintélyesebb tudós Glatz Ferenc – itt még fokozottabban megfigyelhetjük a jelenlegi és volt MTA elnökök láthatóságát.

Mindazonáltal a korrelációk az intellektuelek reputációjában is igen erősek: a kulturális elit intellektuel tagjainak szavazatai a politikai elitével 0,81, a gazdasági elitével 0,8 szinten korrelálnak. A politikai és a gazdasági elit listái közötti összefüggés 0,78.

Ha tehát a különböző elitszegmensek szavazatai alapján mérjük az elitértelmiség reputációját, azt láthatjuk, hogy nincs túl nagy különbség a mezőn kívüli és belüli elismertségükben. Az elitcsoportok értékelése az intellektuelekről hasonló, ebben a tekintetben tehát igazolódott a hipotézis a kétféle reputációtípus összefüggéséről. A médiaemlétesek számából is az tűnik ki, hogy a médiabeli hírnév intenzitása ugyanazon személyek esetében erős, akik az intellektuel eliten belül is a legnagyobb tekintéllyel rendelkeznek. Az adatokból sejthetően a sajtó gyakori említésekkel honorálja az intellektuelek politikai, közéleti szereplését. Úgy tűnik, ez a tevékenységük körön belüli reputációjuk termelődésében is szerepet játszik.

A sztár-hatás

H2: A magyar intellektuális közéletben is vannak olyan személyek, akik azonosulási, igazodási pontként szolgálnak.

A hipotézist alátámasztja a kulturális elit szavazatainak egyenlőtlen eloszlása: a helyezettek első 10%-a a szavazatok igen nagy arányát birtokolja.⁸⁷

Nézzük a reputációs rangsor intellektueljeire leadott szavazatok eloszlását. A fenti, 61 fős rangsorban 22 intellektuel található, akik összesen 250 szavazatot kaptak. Első 10%-uk (Esterházy és Nádas) 100 szavazatot, azaz éppen a szavazatok 40%-át birtokolta. Az intellektuelek reputációja tehát éppen olyan koncentrált, mint a kulturális élet nagyjaié általában.

A sztár-hatás értelmében a politikai és gazdasági elit körében a szavazatok kisebb szóródását vártuk.

Ez az alhipotézis teljesen megcáfolódott, a szavazatok jóval inkább szóródtak a politikai és a gazdasági elit esetében. A gazdasági elitnél (N = 438) csak 77 olyan személy volt, aki legalább 3 szavazatot kapott, összesen 817-et. A politikai elitnél (N = 400) hasonlóan: 74-en kaptak 805 szavazatot. Mindkét elitcsoport körében igen sok volt az 1-2 szavazatot kapott személy. Ezért aztán a toplisták első helyezettjei

⁸⁷ A teljes kulturális elitminta összesen 1297 szavazatot adott le 91 személyre. A legtekintélyesebb 10%-ra, azaz a rangsor első 9 helyezettjére 522 szavazatot, azaz az összes szavazat 40%-a jutott. A reputáció tehát igen koncentrált.

A kulturális elit intellektuel tagjai 544 szavazatot adtak le 61 személyre. Ennek a rangsornak (mely az előbbinek részhalmazát képezi) az első 10%-ára, azaz az első 6 helyezettre 259 szavazatot esett. Ez még nagyobb mértékű, 48%-os koncentrációt jelent.

152 is jóval kevesebb szavazatot kaptak, mint a kulturális elitben (az első helyezett Esterházy például 65-öt a gazdasági, 77-et a politikai és 172-t a kulturális elitben).

A reputációs listákon szereplő intellektuelek esetében a politikai elit 22 emberre 327 szavazatot adott le. Ebből az első 2 helyezetté lett 112 szavazat, azaz 34%. A gazdasági elit 25 intellektuele 299 szavazatot adott le, ebből az első 2 helyezett 102-t kapott, ami szintén 34%. Ez az arány a politikai és gazdasági elit szavazatainak a kulturális eliténél (40%) alacsonyabb koncentrációját jelenti.

Az eredmény arra mutat, hogy a sztár-hatás helyett jobban érvényesül az az ellentétes irányú hatás, hogy a kulturálishoz képest külső mezők elitjei valamivel kevésbé ismerik a kulturális kánont, kevesebben tudják közülük, hogy a kulturális mező normái szerint kiket kell nagyra tartani. Ez a „külsősség” azonban mindössze abban nyilvánul meg, hogy a gazdasági és politikai elit a kulturális elitéhez igen hasonló reputációs rangsorainak szavazatai valamivel jobban szóródnak.

A politikai nézetek hatása

H3: A bal és jobboldal csillagai ugyanolyan fényesek, bár a számuk nem egyenlő.

H3a: az intellektuelek reputációs rangsorban elfoglalt helyét nem befolyásolja a politikai beállítottságuk.

H3b: az intellektuelek médiaemlékeinek számát nem befolyásolja a politikai beállítottságuk.

A kulturális elit intellektuel tagjai szavazatainak alapján összeállított reputációs rangsorban szereplő legtöbb személy nem sorolható be egyértelműen politikai nézetei szerint. Azonban, ha csak az intellektueleket tekintjük a listáról, nagy többségük (82%) besorolható (6.9. táblázat).⁸⁸

6.9. táblázat. A reputációs rangsorban szereplő intellektuelek politikai nézetei

Politikai nézetek	N	%
nem besorolható	4	18
baloldali	11	50
jobboldali	7	32
összes	22	100

⁸⁸ A kategorizálás szubjektív voltával kapcsolatban kritikával lehet élni, azonban az tagadhatatlan, hogy a közvélemény ráüti a pecsétet az intellektuelekre politikai hovatartozás szerint. Amennyiben megítélesem szerint az intellektuel beállítottsága nem volt „köztudott”, a nem besorolható kategóriába helyeztem.

A H₃ hipotézis tesztelésére megvizsgáltam az intellektuelek médiaemléítései-nek és a rájuk leadott szavazatoknak átlagos számát a különböző politikai nézetek kategóriáiban (6.10. táblázat).⁸⁹

6.10. táblázat. Az intellektuelek médiaemléítései és kapott szavazatai a politikai nézetek kategóriái szerint

Politikai nézetek	Médiaemléítések átlaga*	Reputációs szavazatok átlaga
nem besorolható	50,3	4,8
baloldali	187,7	23,2
jobboldali	118,7	8,1
összes	139,5	11,9

* a különbség szignifikáns a $p < 0.1$ szinten

A baloldali intellektuelek több szavazatot kaptak a reputációs listán, mint a jobboldaliak és a nem besorolhatók, ám a különbség nem szignifikáns. Ugyanez az eredmény, ha nem csak az intellektueleket, hanem a reputációs listán szereplő összes személyt vizsgáljuk. Arra is visszaemlékezhetünk, hogy a top10-es intellektuel listán körülbelül azonos számban szerepeltek baloldalinak és jobboldalinak tartott elittagok.

A médiaemléítések számát tekintve viszont a baloldali intellektuelek előnye egyértelmű: 1989 és 2008 között átlagosan 187,7 említést tett róluk a PRESSDOK adatbázisban listázott írott sajtó, szemben a jobboldaliak 118,7 és a néhány nem besorolható értelmiségi átlagosan 50,3 említésével. Hasonló eredményt kapunk, ha a reputációs rangsorban szereplő mind a 61 személy médiaemléítéseit megvizsgáljuk.

A baloldal csillagai tehát a magyar médiában fényesebben ragyognak. Milyen magyarázatot adhatunk erre az eredményre? A PRESSDOK adatbázisban többségben vannak az inkább baloldalra húzó lapok. Ez önmagában még nem adna magyarázatot, hiszen ettől még érvényesülhetne a kevesebb jobboldali lap, kevesebb, de ugyanolyan fényes jobboldali csillag elve. A reputációs rangsorba bekerült intellektuelek között azonban nem sokkal kevesebb a jobboldali (7, a 10 baloldallal szemben), így lehetséges, hogy számukra valóban szűkösebb a beállítottságuknak megfelelő médiatér.

Ha megvizsgáljuk az intellektueleknek 1989 és 2008 között az írott sajtóban szerzőként jegyzett publikációit (szintén a PRESSDOK adatbázis alapján) (6.11.

⁸⁹ Azért választottam az átlagok összehasonlításának módszerét, mert ilyen alacsony elemszámnál már nem lehet regresszióanalízist végezni.

154 táblázat), láthatjuk, hogy a baloldali értelmiség szerzőként is jóval aktívabb volt a médiában.

6.11. táblázat. Az intellektuelek publikációinak átlaga a politikai nézetek kategóriái szerint

Politikai nézetek	Publikációk átlaga*
nem besorolható	22,3
baloldali	98
jobboldali	31,7
összes	57,1

* a különbség szignifikáns a $p < 0.1$ szinten

A médiaemlékés és a publikációk száma között viszonylag erős (Pearson 0,6) a korreláció: a termékenyebb szerzőket többet is emlegette a sajtó. Ez arra utal, hogy a média díjazza az intellektuel szerepvállalás intenzitását – ebben pedig a baloldali értelmiségiek aktívabbak voltak. Nagyobb aktivitásukban közrejátszott, hogy szélesebb médiatér állt rendelkezésükre.

A listán szereplő kevés nem besorolható intellektuel reputációja – és médiaemlékéseinek illetve publikációinak száma is – a várakozással ellentétben nemhogy nagyobb, hanem jóval alacsonyabb lett, mint a bal- illetve a jobboldaliaké. Ez megerősíti azt a feltételezést, hogy az intellektuel szerep gyakorlatilag elengedhetetlen eleme a politikai nézetek vállalása, e nélkül az igazán jelentős reputációépítés nem megvalósítható.

A kulturális szférák közötti különbség hipotézise

H4: A tudósok és a művészek reputációja részben másként termelődik: a művészek reputációjában nagyobb szerepet játszik a sztár-hatás. A média-hatás és a politikai hatás azonban minden intellektuelre egyformán érvényesül.

A tudósok és művészek megoszlása a reputációs listán igen egyenlőtlen (6.12. táblázat). Mint korábban már említettem, a megkérdezettek főként művészeket tekintettek a magyar kulturális élet legnagyobbjainak. Azonban ha csak az intellektueket tekintjük a reputációs rangsorból, a művészek felülreprezentáltsága jóval kisebb.

6.12. táblázat. Művészek és tudósok a reputációs rangsorban

	A reputációs rangsorban		A reputációs rangsor intellektueljei között	
	N	%	N	%
művész	50	82	13	59
tudós	11	18	9	41
összes	61	100	22	100

Milyen hatása van a reputációs rangsorban elfoglalt helyre annak, hogy művész avagy tudós-e az illető? A reputációs rangsorban, bár a művészek több szavazatot kaptak, a különbség nem volt szignifikáns (6.13. táblázat).

6.13. táblázat. Médiaemlékések és reputációs szavazatok átlaga kulturális szférák szerint

	Médiaemlékések átlaga**	Reputációs szavazatok átlaga
művész	50,7	9,9
tudós	148,2	4,3
összes	52,1	8,9

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

Ennek valószínűsíthetően az az oka, hogy a listán sokkal több művész szerepelt, így a kevesebb szavazatot kapottak között is többen voltak. Emlékezhetünk viszont arra, hogy a top10-ben csak egyetlen tudós szerepelt.

A legtekintélyesebb tudósokat ugyanakkor szignifikánsan többször (átlagosan 148,2-szor) emlegette a sajtó, mint a művészeket (50,7). A médiaemlékéseknél valószínűleg ugyanazt a hatást láthatjuk érvényesülni, mint a politikai nézetek esetében az aktívabb baloldali értelmiségiekénél. Ha megvizsgáljuk a művészek és tudósok publikációinak átlagos számát (6.14. táblázat), láthatjuk, hogy a tudósok intellektuel szerepvállalása sokkal aktívabb volt. Talán ezzel függhet össze, hogy a média többet említette őket.

6.14. táblázat. Publikációk átlaga kulturális szférák szerint

	Publikációk átlaga**
művész	10,8
tudós	66,6
összes	57,1

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

Vizsgáljuk meg, hogy az intellektuelek körében érvényesül-e az akadémiai hatás: az, hogy az értelmiségi művész-e vagy tudós, befolyásolja-e reputációját és médiaemléteit (6.15. táblázat)!

6.15. táblázat. Médiaemléteik és reputációs szavazatok átlaga kulturális szférák szerint, az intellektuelek körében

	Médiaemléteik átlaga	Reputációs szavazatok átlaga*
művész	122,9	17,7
tudós	164,4	4,2
összes	111,7	11,9

* a különbség szignifikáns a $p < 0.1$ szinten.

Az intellektuelek körében mért eredmény éppen fordított, mint a teljes reputációs listán: az intellektuel tudósok a médiában nincsenek szignifikáns előnyben az intellektuel művészekkel szemben. Ebből már könnyen kitalálhatjuk, hogy publikációik átlagos száma szerint sincs köztük szignifikáns különbség.

Különbség mutatkozik viszont a reputációs szavazatok számában a művész intellektuelek javára: átlagosan 17,7 szavazatot kaptak, míg a tudós intellektuelek csak 4,2-t.

A művész intellektuelek tehát többen voltak, és több szavazatot is kaptak a reputációs rangsorban. Ebből az eredményből úgy tűnik, hogy van különbség a két kulturális szférából jött intellektuelek reputációjának termelődésében, érdemes tehát a két szféra intellektueljeit külön-külön is megvizsgálni.

A művészek

A reputációs rangsorba bekerült művészeknek csak kisebb hányada (26%) intellektuel (6.16. táblázat).

6.16. táblázat. A reputációs rangsorban szereplő művészek intellektuel szerepvállalása

	N	%
nem intellektuel	37	74
intellektuel	13	26
összes művész	50	100

A művészek körében az intellektuel szerepvállalás befolyásolja a médiaemlékeket és a kapott szavazatok számát (6.17. táblázat)

6.17. táblázat. Az intellektuelség hatása a médiaemlékekre és a reputációs szavazatokra a művészek körében

	Médiaemlékek átlaga**	Reputációs szavazatok átlaga**
nem intellektuel	20,5	12,1
intellektuel	101	28,4
összes	38,4	15,9

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

Az intellektuel művészek mind a médiában, mind a kulturális elit intellektuel tagjai által leadott reputációs szavazatok számában nagy előnyben vannak nem-intellektuel társaikkal szemben. A médiaemlékekkel kapcsolatos előny azonban összefügghet azzal, hogy a politikai és intellektuális sajtót szemlésző adatbázisból dolgoztunk, a sajtó más szféráiban nem biztos, hogy előnyben lennének az intellektuel művészek.

A 6.18. táblázatban azt vizsgáljuk meg, hogy a művészek politikai beállítottsága befolyásolja-e médiaemlékeik és a rájuk leadott szavazatok számát.

158 6.18. táblázat. Politikai nézetek hatása a művészek körében

Politikai nézetek	Médiaemlések átlaga**	Reputációs szavazatok átlaga**
nem besorolható	18,6	12,4
baloldali	107,8	32,8
jobboldali	67,7	13,6
összes	38,4	15,9

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

Mindkét fajta reputáció, a médiaemlések és a kulturális elit intellektuel tagjai által leadott szavazatok száma is összefüggött a politikai nézetekkel: a baloldali művészek a külső és a belső reputáció tekintetében is előnyben vannak. A kapott szavazatok és a médiaemlések száma ugyancsak összefüggött (bár nem túl erősen, 0,44-es korrelációval).

A művészek reputációja ráadásul erősen koncentrált: a reputációs listán lévő 50 művészre 497 szavazat érkezett, első 10%-ukra (akik megegyeznek a teljes lista első öt helyezettjével) 229. A koncentráció 46%-os. Elmondható tehát, hogy a művészek reputációját mind a politikai nézetek hatása, mind a külső-belső reputáció összefüggése; a média-hatás, mind pedig a sztár-hatás erősen alakítja.

A tudósok⁹⁰

A reputációs rangsorban szereplő tudósok két kivétellel mind intellektuelek (6.19. táblázat)

6.19. táblázat. A reputációs rangsorban szereplő tudósok intellektuel szerepvállalása

	N	%
nem intellektuel	2	18
intellektuel	9	82
összes tudós	11	100

⁹⁰ A reputációs rangsorban szereplő tudósok alacsony száma miatt az ebben az alfejezetben leírt következtetések nagy óvatossággal kezelendők.

Éppen az intellektuelek magas aránya és az alacsony esetszám miatt nem tudjuk megvizsgálni, a tudósok reputációs rangsorban elfoglalt helyére van-e hatása az intellektuel szerepvállalásuknak. Azonban az intellektuelek magas aránya a tudósok között a művészekhez képest azt a hipotézist erősíti, hogy a tudósok reputációjában intellektuel szerepvállalásuk nagy szerepet játszik.

Vizsgáljuk meg a tudósok politikai beállítottságának hatását a reputációjukra (6.20. táblázat)!

6.20. táblázat. Politikai nézetek hatása a tudósok körében

Politikai nézetek	Médiaemlétesek átlaga**	Reputációs szavazatok átlaga
nem besorolható	37	6,3
baloldali	144	9,6
jobboldali	117,3	7,1
összes	93,9	7,6

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

A fenti táblázatból látszik az első fontos különbség a művészek és a tudósok reputációja között. A médiaemlétesek számát tekintve a baloldali tudósok éppúgy előnyben vannak, mint a baloldali művészek. A kulturális elit intellektuel tagjai által leadott szavazatok számát tekintve viszont a politikai beállítottság nem befolyásolta a tudósok reputációját, ellentétben a művészekével.

A második fontos különbség a média-hatás tekintetében mutatkozik: a tudósok médiaemléteinek száma nem korrelál szignifikánsan a rájuk leadott szavazatok számával, tehát náluk, a művészekkel ellentétben a médiajelenlét reputációra tett hatása nem érvényesül.⁹¹

A sztár-hatás, tehát a reputáció egyenlőtlen eloszlása sem egyformán érvényesül a művészek és a tudósok esetében. A reputációs rangsorban helyet foglaló 11 tudós összesen 47 szavazatot kapott. Az első helyezett (Pálinkás József) mindössze 7 szavazatot kapott, az összes szavazat 15%-át. Ennek alapján világos, hogy a művész- sztárokkal ellentétben tudós-sztárokról nem beszélhetünk.

A tudósok reputációjának termelődéséről tehát nehéz bármit is megállapítani. Az első probléma, mely megalapozott következtetések levonását megnehezíti, a reputációs rangsorban szereplő tudósok alacsony száma. Másrészt csak azt tudtuk megállapítani, hogy mely hatások *nem* érvényesülnek a reputáció termelésében. Ugyanakkor természetesen ez is eredmény. A tudósok reputációjában *nem* megje-

91 Meglehet azonban, hogy a politikai és a média-hatás az alacsony esetszám miatt nem kimutatható.

160 lenő hatások ugyanis mind nem a reputációt birtokló személy egyéni kulturális teljesítményére utalnak, hanem ahhoz képest külsődleges jelenségekre, mint a politika, a média és a sztár-kultusz. Vagyis nem mások, mint a meritokratikus reputációtermelést torzító tényezők.

A tudósok és a művészek reputációjának eltérő természete erős hatással van a reputációs rangsorok kialakulására. Magán a listán a művészek jelenléte a meghatározó, és mint láttuk, a művészek közül előnyt élveznek az intellektuel és a baloldali művészek. Nem véletlen tehát, hogy ez a két jellemző pontosan ráillik a mindenkori listavezetőre, Esterházy Péterre.

Az Esterházy-jelenség

Esterházy Péter egymaga a kulturális elit szavazatainak 13%-át kapta. Ha csak az intellektueleknek az intellektuelekre leadott szavazatait számoljuk, az arány 31%-ra nő.

Ez az igen koncentrált reputációs jelenség részletesebb magyarázatot kívánt. Logisztikus regresszió segítségével megvizsgáltam, a kulturális elit tagjai közül kik szavaztak az íróra. Egy korábbi kutatás szerint az intellektuelek tekintélye elsősorban a megkérdezettek médiafogyasztási szokásaitól függött. Ha olyan sajtótermékeket fogyasztottak, melyben az intellektuel rendszeresen feltűnt, akkor hitelesnek tartották (Csíste 2001). Az én eredményem szerint viszont az elit-tagok médiafogyasztása nem hatott arra, hogy szavaztak-e Esterházyra, vagy sem. Az ő reputációja ugyanis nem elsősorban publicisztikai működéséből, hanem írói munkásságából származik. Mindazonáltal az alábbi regressziós modellt (6.21. táblázat) szemügyre véve láthatjuk, hogy azért intellektuel szerepvállalása is számít.

A modellben Esterházy reputációjára nem volt hatással a származás, a végzettség, az, hogy az elit-tag maga intellektuel-e, vagy, hogy őrá szavaztak-e mások. Három változó hatása bizonyult szignifikánsnak: a volt MSZMP-tagság, az életkor és a politikai nézetek. Az egykori párttagság, a 70 év feletti és 40 év alatti életkor negatív, az 50-59 közötti életkor pozitív hatással volt Esterházy reputációjára. A politikai önbesorolást tekintve leginkább az önmagukat baloldaliként besoroló elit-tagok szavaztak Esterházyra.⁹² Az oldalsemleges, illetve jobboldali politikai beállítottság negatív hatással volt az író reputációjára.

⁹² Érdekes, hogy míg az MSZMP-tagság és a baloldaliság a mintában egymással pozitívan függ össze, Esterházy reputációjával kapcsolatban ellentétes irányú hatást fejtenek ki.

6.21. táblázat. Az Esterházyra való szavazás logisztikus regressziós modellje.⁹³

	B
Budapesten született-e	,112
apa diplomás-e	,060
diploma típusa (referencia kategória: egyéb)	
bölcsész	,506
jogász, közgazdász	1,215
műszaki	,256
művészeti	,102
természettudományos	,346
elitegyetemre járt-e	-,146
MSZMP-tag volt-e	-1,050**
reputáció	,043
politikai önbesorolás	
közép	-,920**
jobboldali	-1,975**
korcsoportok (referencia kategória: 70 felett)	
40 alatt	-2,353**
40–49 között	,504
50–59 között	,964**
60–69 között	,550

Függő változó: Szavazott-e Esterházyra. Nagelkerke $R^2 = 0,223$

** a különbség szignifikáns a $p < 0,05$ szinten

Összehasonlításképpen megvizsgáltam a másik sztár-művész, Kocsis Zoltán reputációját. Az ő reputációja az összes elitcsoport körében megközelíti Esterházy Péterét, és messze megelőzi a listák harmadik helyezettjeit. Ugyanakkor Kocsis művész-sztár, intellektuel szerepet nem vállal, médiaszereplései szakmai

⁹³ A teljes kulturális elit körében ugyanezen változók hatása érvényesült. Annak, hogy az elittag intellektuel-e vagy sem, nem volt hatása.

- 162 tevékenységeihez kötődnek. Várakozásomnak megfelelően a regresszióelemzés eredménye szerint az ő elismertségét nem is befolyásolta a rá szavazók politikai beállítottsága. Vizsgáljuk meg, számszerűen mit jelent Esterházy esetében a politikai hatás (6.22. táblázat).

6.22. táblázat. Politikai nézetek és Esterházyra szavazás összefüggése

Politikai nézetek**	Esterházyra szavazott (%)	
	nem (N=183)	igen (N=166)
baloldali	38	62
közép	54	46
jobboldali	76	24
Összes	52	48

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

A teljes kulturális elitminta majdnem fele megemlítette Esterházy Pétert, mint a magyar kulturális élet egyik legnagyobb alakját. Ám politikai nézetek szerinti bontásban, míg a baloldaliak 62%-a szavazott rá, a jobboldaliaknak csak a 24%-a (a kulturális elit intellektuel tagjai körében az arányok nagyon hasonlóak). Ennek a különbségnek az okát nyilván nem pusztán Esterházy szépirodalmi műveinek tartalmában találjuk – bár éppenséggel a szépirodalmi ízlésben is lehetnek különbségek a kulturális elit bal- és jobboldali tagjai között –, valószínűbb, hogy az ok baloldalinak tartott intellektuel voltában keresendő. Természetesen író és intellektuel szerepe nem válik élesen szét sem Esterházy életművében, sem a szavazók fejében. Mégis úgy vélem, a politikai nézetek szerinti értékelési különbség a legfőbb sztár-értelmiségi, Esterházy Péter népszerűségének fontos összetevője. Amennyiben egy baloldali értelmiségi tisztában van vele, hogy a hozzá hasonlóan gondolkodó többiek szeretik Esterházyt, az megnövelheti számára könyveinek élvezeti értékét (Cowen 2000). Sőt, amennyiben nem rendszeres szépirodalom-olvasó, akár anélkül is a magyar kulturális élet egyik legnagyobb alakjának tarthatja, csupán a hozzá hasonlóan gondolkodók véleményére hagyatkozva, hogy az összes, vagy a legtöbb könyvét olvasta volna (racionális nyájhatás). Természetesen ez a mechanizmus fordítva is működhet: jobboldali értelmiségiként nem kell valakinek különösebben ismernie Esterházy munkásságát ahhoz, hogy elutasítsa.

Összehasonlításuképpen vizsgáljuk meg a kulturális elit körében legtöbb, 43 szavazatot kapott jobboldali értelmiségi, Makovecz Imre reputációját is (6.23. táblázat).

6.23. táblázat. A Makoveczre való szavazás logisztikus regressziós modellje

	B
Budapesten született-e	-1,874
apa diplomás-e	-4,201**
diploma típusa (referencia kategória: egyéb)	
bölcsész	-22,944
jogász, közgazdász	-43,807
műszaki	-45,423
művészeti	-,101
természettudományos	-20,983
elitegyetemre járt-e	23,173
MSZMP-tag volt-e	1,837
reputáció	-1,099
politikai önbesorolás	
közép	2,807
jobboldali	4,923**
Korcsoportok (referencia kategória: 70 felett)	
40 alatt	-17,026
40-49 között	2,930
50-59 között	-,621
60-69 között	-1,809

Függő változó: Makoveczre szavazott-e Nagelkerke $R^2 = 0,33$

** a különbség szignifikáns a $p < 0,05$ szinten

A regressziós modell alapján kijelenthetjük, hogy Makovecz esetében is a politikai beállítottság az a tényező, mely legerősebben befolyásolja a reputációt: a jobboldaliak jóval inkább a magyar kulturális élet nagy alakjának tartják az építést, mint a baloldaliak, vagy a magukat középre sorolók. A modellben még egy változó hatása volt szignifikáns: a diplomás apák gyermekei kevésbé tartották

164 a magyar kulturális élet egyik legnagyobb alakjának az építészt.⁹⁴ Az egykori MSZMP-tagság, mely Esterházy reputációjával negatívan függött össze, Makovecz reputációjára nem hatott.

Vizsgáljuk meg, hogyan érvényesült a politikai nézetek hatása Makovecz reputációjára a teljes kulturális elit körében (6.24. táblázat).

6.24. táblázat. Politikai nézetek és Makoveczre szavazás összefüggése, kulturális elit

Politikai nézetek**	Makoveczre szavazott (%)	
	nem (N=307)	igen (N=40)
baloldali	98	2
közép	90	10
jobboldali	70	30
Összes	88	12

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

A táblázatban látható, hogy a politikai nézetek kategóriái szerint óriási különbség van a szavazatok eloszlásában: a baloldali elittagok mindössze 2%-a tartotta Makoveczet a kulturális élet nagy alakjának, szemben a jobboldaliak 30%-ával.

Csak az intellektuelek körében nézve a szavazatokat (6.25. táblázat) azt láthatjuk, hogy ők minden politikai kategóriában kisebb arányban szavaztak az építészre.

6.25. táblázat. Politikai nézetek és Makoveczre szavazás összefüggése, intellektuel elit

Politikai nézetek**	Makoveczre szavazott (%)	
	nem (N=147)	igen (N=13)
baloldali	99	1
közép	94	6
jobboldali	76	24
Összes	92	8

** a különbség szignifikáns a $p < 0.05$ szinten

⁹⁴ A teljes kulturális elitmintában a jogász és közgazdász végzettségűek is a többieknél kevésbé szavaztak Makoveczre.

Az egyes kategóriákban Makovecz megítélésének különbsége az intellektuelek között is ugyanolyan nagy, mint a teljes mintában: 1% baloldali Makovecz-tisztelő áll szemben 24% jobboldalival.

Makovecz Imre tehát egyértelműen a jobboldaliak művész-sztár-értelmiségije. Miben különbözik mégis reputációja Esterházy Péterétől? A nagyságrendben. Esterházy a baloldaliak csaknem kétharmadának szavazatát megszerezte, Makovecz ellenben a jobboldaliaknak is csak kevesebb, mint egyharmadát. Ilyen szavazati aránnyal – a jobboldalról éppen annyian szavaztak rá, mint Esterházyra – Makovecz nem tekinthető a jobboldali értelmiségi identitás azonosulási pontjának, mivel reputációja politikailag meghatározott, de nem általános.

Ha összevetjük a politikai önbesorolás szerint balra illetve jobbra tartozó intellektuel elittagok szavazatai alapján felálló reputációs rangsorokat (6.26. táblázat), komoly különbségeket vehetünk észre.

6.26. táblázat. Baloldali és jobboldali intellektuel toplisták

Baloldali intellektuelek szavazatai		Jobboldali intellektuelek szavazatai	
Esterházy Péter	56	Makovecz Imre	11
Nádas Péter	28	Csoóri Sándor	10
Kertész Imre	14	Esterházy Péter	10
Jancsó Miklós	6	Nádas Péter	5
Konrád György	5	Kertész Imre	5
Spiró György	5	Pálinkás József	4
Kornai János	3	Kányádi Sándor	4
Tamás Gáspár Miklós	3	Nemeskürty István	3
		Jókai Anna	3

Egyfelől természetes, hogy a baloldalnak és a jobboldalnak is megvannak a saját sztárjai. Látható azonban, hogy a baloldalon a sztárság sokkal koncentráltabb – a baloldali intellektuel szavazók csak mintegy kétszer annyian voltak, mint a jobboldaliak, legnagyobb sztárjuk mégis ötször annyi szavazatot kapott, mint a jobboldal első helyezettje. A jobboldali intellektuel mező tehát nem tudott kitermelni egy Esterházyéhoz hasonlítható reputációjú sztárt, még a saját körön belül sem. Ugyanakkor a két toplistából azt is láthatjuk, hogy az Esterházy – Nádas – Kertész baloldali író-intellektuel hármas reputációja a jobboldalra is erősen kisugárzik.

Akár az a kérdés is felvetődhet, milyen alapon kategorizálhatnánk a baloldali sztárjának Esterházy Pétert, ha egyszer még a jobboldaliak közül is akkora arányban szavaztak rá, mint a legnagyobb jobboldali sztárra? Vitathatatlan, hogy Esterházy reputációjának van egy általános, politikától független vetülete, melynek alapja Esterházy írói munkássága. Hasonlóan működik ez, mint a másik kiemelkedő tekintélyű személyiség, Kocsis Zoltán reputációja: az Esterházyra és a Kocsisra szavazás is tekinthető egyszerűen a magas kultúrát fogyasztók „közösségéhez” való tartozást kifejező tettnek. Ám a fenti többváltozós elemzések arra figyelmeztetnek, hogy Esterházy ezen felül egyértelműen a *baloldali* intellektuel szféra kulturális igazodási pontja.

De vajon miért nem a szintén intellektuel, baloldalinak tartott, ugyanakkor egy teljesen egyedülálló előnnyel, az egyetlen magyar irodalmi Nobel-díjjal bíró Kertész Imre a legnagyobb sztár? A választ a reputációs rangsorok időbeli összehasonlítása adhatja meg. Nobel-díja előtt Kertész Imre a szűk irodalmi közege kívül kevéssé volt ismert. A 2001-es adatfelvételkor mindössze 3 reputációs szavazatot kapott a kulturális elit tagjaitól. Esterházy Péter azonban már akkor írófejedelemnek számított. Emlékezhetünk rá, hogy a Nobel-díj odaítélését az öröm mellett csodálkozás és értetlenség is fogadta: miért nem Esterházy kapta?⁹⁵ Mindazonáltal a díj hatására Kertész reputációja igencsak megnőtt: 2009-re a harmadik legtekintélyesebb íróvá vált Esterházy és Nádas mögött, utóbbit megközelítve. Ahhoz azonban a Nobel-díj óta eltelt nyolc év nem volt elegendő, hogy az Esterházyval szembeni hatalmas kezdeti reputációs hátrányát ledolgozza. Esterházy reputációja továbbra is kiugró (több mint háromszor annyi szavazatot kapott, mint Kertész). A Máté-hatás, a kumulatív előnyök elméletének értelmében – akinek van, annak adatik – ez az erőssorrend, legalábbis a két író életében, már nem is valószínű, hogy megváltozik. A kulturális kánon a legfelsőbb régiókban ugyanis igen kevéssé rugalmas: az új információk (a Nobel-díj és Kertész azt követő újraértékelése) nem egykönnyen tudja megváltoztatni a korábbi évtizedek információs zuhatagként is szolgáló diskurzusát, mely szerint Esterházy Péter a legnagyobb magyar író. A többváltozós elemzésből ugyanakkor az is látszott, hogy Esterházy leginkább az ötvenes generáció szemében sztár. A negyven alattiak (és a hetven felettiek) az átlagnál kevésbé szavaztak rá. Ez arra figyelmeztet minket, bármennyire is tartós jószág a személyes reputáció, az újabb generációkkal előbb-utóbb mindig kell jönnie egy újabb sztárnak.

⁹⁵ Ezen kívül a jobboldali média egy része Kertész zsidó származását és regényeinek tematikáját is kifogásolta, ami megint csak egy, az irodalmi mező normái szerint nem releváns, ám a reputációt nagyban befolyásoló kritérium. Vélhetően azonban, akik ezt felhánytorgatták, azoknak körében Esterházy népszerűségét sem növelte volna egy Nobel-díj.

Milyen tanulságokkal szolgált a reputációs rangsorok elemzése? Úgy vélem, sikerült feltárni néhány olyan mechanizmust, amely hozzájárul a magyar értelmiségi mező működésének jobb megértéséhez.

Az első fontos megállapítás, mely a reputációs rangsorok két időmetszetbeli összehasonlításából következik, hogy a reputáció a kulturális mezőben igen tartós jelenség. A kulturális kánon a legfelsőbb szinteken közel egy évtized alatt alig változott. Rendkívül érdekes lenne megvizsgálni, hogy hosszabb távon a kulturális elit egy újabb generációjának szavazatai hogyan változtatnának rajta.

A reputációs rangsorok elemzéséből azt is láthatjuk, hogy a magyar kulturális élet legnagyobb presztízsű intézményes pozíciója a kulturális elit szemében tartósan a mindenkori MTA elnökség, mely jó példa a Bourdieu által intézményi reputációnak nevezett tekintély-típusra. Olyan intézményes pozíció ez, mely birtokosának személyes reputációt is biztosít: az MTA elnökei, ha hivatalba lépésük előtt nem is, hivataluk lejárta után néhány évig még a magyar kulturális élet legnagyobb alakjai közé számítanak. Az intézményi reputációnál a kulturális mezőben legitimebb, és ezért tartósabb, formális pozícióhoz nem köthető legnagyobb személyes reputáció pedig már legalább egy évtizede Esterházy Péter birtokában van.

A második lényeges eredmény, hogy a kulturális, politikai és gazdasági elit értékelése a kulturális élet legnagyobb alakjairól mennyire hasonló, mindössze az jelent némi különbséget, hogy a kulturális elit tagjai a tömegkultúra reprezentánsait szinte teljes egészében mellőzik a reputációs listáról. A különböző elitcsoportok rangsorainak hasonlósága felveti a kérdést, hogy a politikai és gazdasági elit mennyiben tekinthető egyáltalán külső csoportnak a reputáció szempontjából. Az mindenestre leszögezhető, hogy a magas kultúra kánonjának meglehetősen pontos ismerete jellemzi ezt a két elitcsoportot.

A kánon állandósága és az elitek értékelésének hasonlósága nem csak általában a kulturális élet nagyjaira, de a közülük intellektuel szerepet vállalókra is vonatkozik, akik a legtekintélyesebbek listájának valamivel több, mint egyharmadát teszik ki. Az intellektuelek előnyben vannak az eliten belüli szavazatok megszerzése szempontjából: a reputációs lista elején, a legnagyobb tekintéllyel rendelkezők csoportjában felülreprezentáltak. Ez az eredmény tovább erősíti az intellektuel szerepvállalás és a mezőn belüli reputáció az előző fejezetben már megállapított összefüggését.

Az intellektuelek világának a politikai beállítottság is igen fontos strukturáló tényezője. A reputációs rangsorokban valamivel több a baloldali tekintély, ám nem kaptak szignifikánsan több szavazatot. Az írott sajtóban való megjelenésre viszont a politikai beállítottság erős hatással van. A baloldali intellektueleket nem csak, hogy többe emlegeti a média, de ők maguk is aktívabban publikálnak.

168 Ennek nyomán jön létre az az aktív baloldali értelmiségi diskurzus a sajtóban, melyhez hasonlóval a jobboldali intellektuel szféra jóval kevésbé rendelkezik.

A reputáció további fontos jellemzője, hogy koncentrált, másképp megfogalmazva a magyar intellektuális életnek sztárjai vannak. Amikor különválasztottuk a tudósok és a művészek reputációját, kiderült, hogy a reputációkoncentráció a művészeknek köszönhető, a sztárok az ő körükben találhatók. Ez voltaképpen nem is meglepő, hiszen a sztár-kultusz általában is a művészetek jellemzője. Érdekesebb az a különbség, melyet az intellektuel és nem-intellektuel művész-sztárok reputációjában találtunk. A legtekintélyesebb intellektuel művészek reputációja ugyanis politikailag meghatározott: kimutatható, hogy a velük politikailag azonos oldalra tartozó elittagok jóval hajlamosabbak rájuk szavazni. A politikai hatás fontosságát az is jelzi, hogy a nem explicite besorolható intellektuelek reputációja alacsonyabb.

A magyar kulturális élet legnagyobb reputációjú alakjai tehát a médiában sokat szereplő, baloldali, intellektuel művészek. Közülük is kiemelkedik Esterházy Péter, aki valódi igazodási pont, a baloldali értelmiség kulturális identitásának egyik sarokköve.

Összegzés

Könyvemben a magyar elitértelmiség reputációjának kialakulásával foglalkoztam. Arra a kérdésre kerestem a választ: hogyan lesz valakiből híres és tekintélyes értelmiségi véleményformáló? A kérdést két irányból lehetett volna megközelíteni. Az egyéni életutak mélyinterjúk elemzése választ adhatott volna arra, milyen személyes jellemzők, az egyéni döntések, karrierutak és élethelyzetek milyen kombinációja vezet a siker, a személyes reputáció felé. Hiszen kétségtelen, hogy az értelmiségi elitnek, mint minden más elitcsoportnak a rekrutációjában a társadalmi környezet meghatározó ereje mellett az egyéni tehetség és a meglévő lehetőségek kibontakoztatásának képessége is óriási szerepet játszik.

Az én megközelítésem azonban az egyéni érdem és az egyéni döntések helyett a reputáció termelődésének strukturális mechanizmusaira helyezte a hangsúlyt. Az elitértelmiség társadalmi csoportját a kulturális eliten keresztül közelítettem meg, amellett érvelve, hogy a véleményformáló értelmiségi elit a kulturális elit része.

A kulturális elit minden társadalomban a legstabilabb és legzártabb elitcsoportok közé tartozik. A kulturális mező struktúrája a lassú karrierutaknak kedvez, az elitbekerülés általában hosszabb folyamat eredménye, mint a gazdasági vagy a politikai elit esetében. Bár az elitbekerüléshez szükséges kulturális tőke felhalmozása lassú, a megszerzett tőke könnyen megőrizhető, és más tőkefajtákra átváltható. A magyar esetben is a kulturális elit volt az az elitcsoport, melyet a rendszerváltás elitcseréje a legkevésbé érintett. Az elitbekerülés relatív egyenletessége és az elit társadalmi összetételének változatlansága azt jelzik, hogy azóta is a normál elitcirkuláció folyik, nagyobb strukturális változások nélkül. A kulturális tőke felhalmozásának hosszú és fáradságos volta azzal is együtt jár, hogy a kulturális elit mindig is viszonylag zárt csoport marad: a kedvezőtlenebb helyzetű társadalmi rétegek tagjai számára a kulturális elitbe kerülés rendkívül nehezen elérhető.

A kulturális elitről elmondottak az értelmiségi elitre fokozottan érvényesek. A magyar elitértelmiség stabil és zárt csoport: nehéz bekerülni és nehéz kikerülni belőle. A bekerüléshez, a megfelelő mennyiségű kulturális tőke felhalmozásához idő és teljesítmény szükséges.

A magyar kulturális elit igen nagy része, csaknem fele vállal intellektuel szerepet, azaz nyilvánosan véleményt formál a közügyekről. Ennek a nagy aránynak

170 talán van köze a történeti hagyományhoz, a sajátos kelet-európai értelmiségi szerepfelfogáshoz is.

A kulturális elit tagjai addigi szakmai életútjuk, elitbekerülésük során már gyűjtöttek annyi szakmai tőkét, hogy a média érdeklődjön irántuk. Így számukra az intellektuel szerepvállalás szinte csak akarat kérdése. Csupán arra van szükség, hogy legyen véleményük, amit elmondhatnak. A baloldali politikai nézetekkel rendelkező elittagok hajlamosabbak arra, hogy véleményüket a nyilvánossággal is megosszák.

Az értelmiségi mezőben élvezett reputáció azonban már más kérdés, annak eléréséhez nem elég a véleményformálás. Az elit stabilitása és a kulturális tőke hosszú felhalmozási ideje a kulturális mezőben termelődő reputációra is kihat. Azoknak az elittagoknak nagyobb a reputációjuk, akik régebben kerültek az elitbe. Ez természetesen a kulturális elit nem minden csoportjára vonatkozik azonos mértékben. Előadóművészek például sokkal fiatalabban lehetnek híresek, mint mondjuk filozófusok. Azonban az minden elitcsoportra, szakmára áll, hogy a csoporton belül az idősebbek előnyben vannak: a reputáció felhalmozása igen időigényes feladat. Az egyszer felépített reputáció azonban később már igencsak stabilnak mutatkozik.

A reputáció elérésében az értelmiségiek társadalmi háttere nem játszik közvetlenül szerepet. Annak egy lépcsőfokkal előbb, az értelmiségi elitbe kerülésben van szerepe, hiszen a kulturális tőke felhalmozása idő- és erőforrás-igényes dolog, amelyet nem minden család tud biztosítani.

A reputáció szempontjából nem mindegy azonban, hol termelődik az értelmiségi intézményes kulturális tőkéje: a nagy budapesti elitegyetemek a véleményformáló elit jelentős kibocsátó helyei. A diplomaszerezés helyén kívül a választott hivatás sem mellékes a reputáció szempontjából. A reputációért folytatott versenyben előnyben vannak a művészek, hiszen őket hivatásuk természete különösebb intellektuel szerepvállalás nélkül is ismertté teheti. Ennek ellenére, a kitörést a szűk szakmai elismertségből a szélesebb körű hírnévbe náluk is elősegíti a közéleti, politikai tevékenység. A tudósoknak pedig ugyanehhez az intellektuel szerepvállalás egyenesen elengedhetetlen.

Az intellektuel szerepvállalás és a reputáció kapcsolata a kulturális mezőben tyúk-tojás probléma: lehetetlen megállapítani, hogy melyik volt előbb. Egyesével, például esettanulmányok segítségével meg lehetne határozni néhány tipikus elitértelmiségi karrierutat. A. nagyon híres író, aki hozzászól a közülethez, és hallgatnak a szavára, mert nagy a művészi tekintélye. B. ellenben neves agykutató, akit azért ismer és szavaz be a kulturális elit a legnagyobbak közé, mert közéleti szerepet vállal. C. pedig Magyarország legismertebb társadalomtudósa, akinek reputációjában évtizedek óta elválaszthatatlanul összefonódik a tudós és az intellektuel szerepe.

Ezek az illusztratív példák, valamint a kulturális mező Bourdieu munkáiból megismert logikája arra mutatnak, hogy az értelmiségi reputációgyűjtés normál

útvonala a szakmai tekintélytől az intellektuel szerepvállaláson át a szélesebb körű intellektuel tekintélyhez, és onnan vissza a kulturális mezőben tovább kumulálódó reputációhoz vezet.

A szakmai reputáció és az intellektuel reputáció azonban korántsem azonos módon képződik. Az intellektuelek reputációja politikailag meghatározott: szinte mindegyikőjüket a hozzájuk hasonlóan gondolkodók tartják tekintélynek. Ez arra figyelmeztet, hogy lehet bár elsődleges a szakmai tekintély, ha politikai véleményt fogalmaz meg egy értelmiségi, az a kulturális mezőn belüli megítélésére is visszahat. Az intellektuel reputáció bármennyire is a magas kultúra szegmenséhez kötődik, termelődése bizonyos szempontból igencsak hasonlít a tömegkultúra, vagy akár a piac reputációs folyamataira. A reputáció bizonyos szint elérése után az intellektuelek esetében is már önmagát generálja. A legnagyobb értelmiségi sztárok (legalább egy ilyen mi is találtunk) azonosulási pontot, közösségi identitást képeznek. A sztárértelmiségi „mint áruvédjegy” éppúgy egy képzelt közösséghez való tartozást szimbolizál, mint a Persil mosópor, vagy a Coca-Cola.

Az adatelemzésben azt láttuk, hogy a baloldaliként nyilvántartott művészek művész voltakban is nagyobb tekintélynek örvendtek, mint a jobboldaliak, vagy akár azok, akik nem tették explicitté politikai nézeteiket.

A véleményformálás tehát nem csak, hogy az intellektuel elit legfőbb jellemzője, hanem reputációja termelődésének meghatározó eleme is. Ez a megállapítás azonban már átvezet a véleményformáló elitértelmiség megosztottságának kérdéséhez.

Az intellektuel elitek mindenkori legfontosabb jellemzője a határozott ideológiai elkötelezettség. A magyar elitértelmiség, más nyugati társadalmakhoz hasonlóan, dominánsan baloldali, ám létezik egy kisebb, de karakteres jobboldali intellektuel csoportja is.

A baloldali és a jobboldali intellektuel elit eltérően szerveződik meg. A jobboldali intellektuel elit, bár a baloldalinál jóval kisebb, de, talán kicsiségéből is adódóan, az egyéb – gazdasági, politikai – elitcsoportokhoz kapcsolataival jobban kötődik. Úgy tűnik, létezik egy elitszegmenseken átívelő, az azonos politikai nézetek alapján szerveződő jobboldali összetartás, kapcsolatháló. A más elitszegmensekkel, főként a politikával tartott felvállaltan szoros kapcsolat következtében azonban a jobboldal nem szerveződik meg autonóm intellektuel mezőként. A jobboldali intellektuel reputációtermelés nem olyan sikeres, mint a baloldali: sem a jobboldali intellektuel mezőn belül, sem azon kívül nincsenek igazán kiemelkedő reputációjú sztárok. A jobboldali értelmiség intellektuális azonosulási pontként funkcionáló személyeit, ha vannak ilyenek, másutt, vélhetően a politikai mezőben kell keresni.

A baloldali értelmiségi miliő nagyobb, és talán mondhatni, hogy autonómabb, más elitcsoportokkal lazább kapcsolatot tart. A médiabeli értelmiségi diskurzus

172 viszont, mely az intellektuel reputáció termelésének egyik fő csatornája, ebben az elitcsoportban jóval erőteljesebb.

Az autonómia eltérő foka miatt a két elitcsoport belső normái is eltérnek. A baloldali értelmiségi elit autonómiájának nagyobb foka azért előnyös, mert így a körükben termelődő reputáció a körön kívül is legitimebbé válik. Így fordulhat elő, hogy egyes baloldali intellektuel sztárok legitimációja a jobboldalra is kiterjed – a jobboldali értelmiségiek baloldali volta ellenére is elismerik, mivel a kulturális mező általuk is elfogadott normái szerint nagy a teljesítménye. A másik irányba, tehát jobbról balra ugyanez a folyamat ennek a kutatásnak az eredménye szerint még véletlenül sem megy végbe. A baloldali sztár-értelmiségiek részleges jobboldali elfogadottságát nem csak elismert kulturális teljesítményük, hanem a tekintélyük körül a médiában kialakult információs zuhatag is befolyásolhatja. Intellektuális fókuszpontból nem lehet túl sok, így a sztárok száma nem arányos az őket tisztelő közösség tagjainak számával, reputációjuk nagysága azonban nő azáltal, ha nagyobb kör tiszteli őket. Így a népesebb és aktívabb médiabeli diskurzussal bíró baloldal sztárjait nem csak egyéni teljesítményük, hanem a reputáció termelődésének strukturális mechanizmusai is az általánosabb elfogadottság felé segítik.

Az intellektuel elitekről eddig elmondottak fényében az értelmiségi reputáció politikai meghatározottságát az intellektuel mezők inherens sajátosságaként foghatjuk fel. Ebből a megközelítésből a reputáció termelődése a magyar értelmiségi mezőben meglehetősen autonóm képet nyújt.

Értelmiségi reputációt a mezőn kívülről teremteni nem volna könnyű, sokkal nehezebb, mint létrehozni egy új újságot, vagy akár televíziót. A kulturális mezők belső struktúrája ugyanis kívülről igen nehezen megváltoztatható, gondoljunk csak a formális és informális kulturális reputáció elválására diktatórikus társadalmi körülmények között. A magyar intellektuel mezőt is érik erőteljes külső hatások, de képesnek tűnik arra, hogy ezeket a hatásokat megtörje és saját normái szerint alakítsa át.

Függelék: Reputációs rangsorok

2009 „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”

A kulturális elit szavazatai

név	szavazatok
Esterházy Péter	172
Kocsis Zoltán	133
Nádas Péter	71
Kertész Imre	51
Kurtág György	51
Fischer Iván	44
Makovecz Imre	43
Szabó István	43
Törőcsik Mari	38
Csoóri Sándor	28
Spiró György	26
Hankiss Elemér	21
Alföldi Róbert	18
Presser Gábor	18
Pálinkás József	17
Konrád György	15
Kányádi Sándor	15

név	szavazatok
Szokolay Sándor	15
Ascher Tamás	14
Eötvös Péter	13
Jancsó Miklós	12
Jókai Anna	11
Glatz Ferenc	10
Finta József	10
Göncz Árpád	9
Kornai János	8
Melocco Miklós	8
Eperjes Károly	8
Fischer Ádám	8
Jankovics Marcell	8
Husztai Péter	8
Keserű Ilona	8
Lovász László	8
Roska Tamás	8

174

név	szavazatok
Rost Andrea	8
Friderikusz Sándor	7
Vizi E. Szilveszter	7
Heller Ágnes	7
Juhász Ferenc	7
Kállai Ferenc	7
Parti Nagy Lajos	7
Eszenyi Enikő	7
Freund Tamás	7
Markó Iván	7
Sebestyén Márta	7
Nemeskürty István	6
Hámori József	6
Schilling Árpád	6
Sólyom László	6
Tamás Gáspár Miklós	5
Csányi Vilmos	5
Makk Károly	5
Varga Imre	5
Kern András	5
Márta István	5
Melis György	5
Papp Lajos	5
Tar Béla	5
Popper Péter	4

név	szavazatok
Szinetár Miklós	4
Udvaros Dorottya	4
Bukta Imre	4
Jandó Jenő	4
Kulka János	4
Mácsai Pál	4
Ránki Dezső	4
Schiff András	4
Szőnyi Erzsébet	4
Vásáry Tamás	4
Berecz András	3
Bogányi Gergely	3
Bozsik Yvette	3
Dresch Mihály	3
Erdő Péter	3
Fliegauf Benedek	3
Garas Dezső	3
Ilia Mihály	3
Jordán Tamás	3
Karátson Gábor	3
Koltai Lajos	3
Konok Tamás	3
Kő Pál	3
Krasznahorkai László	3
Marton Éva	3

név	szavazatok
Máté Gábor	3
Mészáros Márta	3
Palya Bea	3
Perényi Miklós	3

név	szavazatok
Rados Ferenc	3
Rubik Ernő	3
Szakonyi Károly	3

2009 „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”

A politikai elit szavazatai

név	szavazatok
Esterházy Péter	76
Kocsis Zoltán	76
Törőcsik Mari	45
Makovecz Imre	36
Jancsó Miklós	36
Kertész Imre	29
Csoóri Sándor	26
Alföldi Róbert	22
Fischer Iván	20
Jókai Anna	20
Szabó István	19
Spíró György	18
Presser Gábor	16
Melocco Miklós	15
Eszenyi Enikő	14
Kállai Ferenc	13

név	szavazatok
Rost Andrea	13
Fischer Ádám	12
Glatz Ferenc	12
Szokolay Sándor	12
Vizi E. Szilveszter	10
Eperjes Károly	10
Nádas Péter	9
Jankovics Marcell	9
Szinetár Miklós	9
Hankiss Elemér	8
Bodrogi Gyula	8
Bródy János	8
Müller Péter	8
Varnus Xavér	8
Konrád György	7
Markó Iván	7

176

név	szavazatok
Jordán Tamás	7
Koncz Zsuzsa	7
Moldova György	6
Pálinkás József	6
Sebestyén Márta	6
Mága Zoltán	6
Miklósa Erika	6
Gálvölgyi János	5
Marton Éva	5
Haumann Péter	5
Koltay Róbert	5
Psota Irén	5
Pitti Katalin	5
Halász Judit	5
Vámos Miklós	4
Heller Ágnes	4
Szörényi Levente	4
Bereményi Géza	4
Finta József	4
Husztai Péter	4
Vásári Tamás	4

név	szavazatok
Garas Dezső	4
Rubik Ernő	4
Baán László	4
Rudolf Péter	4
Nemeskürty István	3
Kurtág György	3
Zsámbéki Gábor	3
Csányi Sándor	3
Kovács Ákos	3
Ormos Mária	3
Eötvös Péter	3
Kern András	3
Mácsai Pál	3
Ránki Dezső	3
Bálint András	3
Sass Sylvia	3
Zorán	3
Závada Pál	3
Tokody Ilona	3
Sára Sándor	3
Hiller István	3

2009 „Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”

A gazdasági elit szavazatai

név	szavazatok
Esterházy Péter	65
Kocsis Zoltán	62
Törőcsik Mari	50
Alföldi Róbert	45
Kertész Imre	37
Konrád György	32
Fischer Iván	30
Szabó István	26
Presser Gábor	22
Eszenyi Enikő	22
Jancsó Miklós	16
Szinetár Miklós	14
Glatz Ferenc	13
Sebestyén Márta	13
Spiró György	12
Rost Andrea	12
Kállai Ferenc	12
Jordán Tamás	12
Makovecz Imre	11
Csoóri Sándor	11
Bodrogi Gyula	11
Markó Iván	10

név	szavazatok
Pálinkás József	10
Moldova György	10
Melocco Miklós	9
Fischer Ádám	8
Eperjes Károly	8
Hankiss Elemér	8
Husztai Péter	8
Garas Dezső	8
Szörényi Levente	8
Mácsai Pál	8
Fehér László	8
Koltai Róbert	7
Vámos Miklós	7
Rudolf Péter	7
Vizi E. Szilveszter	6
Nádas Péter	6
Müller Péter	6
Miklósa Erika	6
Jókai Anna	5
Varnus Xavér	5
Koncz Zsuzsa	5
Mága Zoltán	5

178

név	szavazatok
Gálvölgyi János	5
Rubik Ernő	5
Göncz Árpád	5
Parti Nagy Lajos	5
Verebes István	5
Bródy János	4
Marton Éva	4
Haumann Péter	4
Kern András	4
Ránki Dezső	4
Csányi Sándor	4
Bálint András	4
Zorán	4
Kányádi Sándor	4
Berend T. Iván	4
Kovács Gábor	4
Szentpéteri Csilla	4

név	szavazatok
Kovács Ákos	3
Sass Sylvia	3
Friderikusz Sándor	3
Papp Lajos	3
Makk Károly	3
Márta István	3
Popper Péter	3
Kulka János	3
Erdő Péter	3
Demján Sándor	3
Benkó Sándor	3
Cserhalmi György	3
Lovasi András	3
Polgár László	3
Schmidt Mária	3
Ungvári Tamás	3

2001. „Nevezze meg azt az 5 élő magyar értelmiségit/alkotót, aki az Ön szellemi fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolta!”

Kulturális elit

név	szavazatok
Esterházy Péter	50
Jancsó Miklós	25
Konrád György	22
Hankiss Elemér	18
Makovecz Imre	16
Nádas Péter	16
Heller Ágnes	13
Kosáry Domokos	13
Kurtág György	12
Tamás Gáspár Miklós	12
Göncz Árpád	11
Lengyel László	11
Glatz Ferenc	10
Jankovics Marcell	10
Nemeskürty István	10
Szabó István	10
Ascher Tamás	9
Faludy György	9
Gombár Csaba	8
Szelényi Iván	8
Szentágothai János	8
Ferge Zsuzsa	7

név	szavazatok
Kocsis Zoltán	7
Spiró György	7
Sütő András	7
Almási Miklós	6
Csoóri Sándor	6
Straub F. Brúnó	6
Berend T. Iván	5
Csurka István	5
Eörsi István	5
Kéri László	5
Marx György	5
Popper Péter	5
Szinetár Miklós	5
Tandori Dezső	5
Babarczy László	4
Bella István	4
Bojtár Endre	4
Chrudinák Alajos	4
Cseh-Szombathy László	4
Engel Pál	4
Gyurkovics Tibor	4
Juhász Ferenc	4

180

név	szavazatok
Lázár Ervin	4
Ligeti György	4
Megyesi Gusztáv	4
Mészöly Miklós	4
Szakonyi Károly	4
Székely Gábor	4
Vámos Miklós	4
Vitányi Iván	4
Vitray Tamás	4
Zsámbéki Gábor	4
Ádám Ottó	3
Bereményi Géza	3
Bokros Lajos	3
Csányi Vilmos	3
Csepeli György	3
Fehér György	3
Huszár Tibor	3
Kállai Ferenc	3
Kányádi Sándor	3
Kertész Imre	3
Kornai János	3
Kozsó	3

név	szavazatok
Macskássy Izolda	3
Makk Károly	3
Melocco Miklós	3
Moldova György	3
Németh István	3
Parti Nagy Lajos	3
Patkós András	3
Petschnig Mária Zita	3
Pungor Ernő	3
Simonyi Károly	3
Somogyi József	3
Teller Ede	3
Tóth Eszter	3
Törőcsik Mari	3
Udvaros Dorottya	3
Vajda Mihály	3
Vámos Tibor	3
Varga Imre	3
Várszegi Asztrik	3
Vásárhelyi Miklós	3
Vekerdi László	3

2009 „Kik azok a nem politikus véleményformálók, értelmiségiek vagy más alkotók, akik Ön szerint a legnagyobb hatással vannak a közvélemény formálására?”

Kulturális elit

név	szavazatok
Hankiss Elemér	47
Friderikusz Sándor	33
Tamás Gáspár Miklós	30
Baló György	29
Lengyel László	26
Bolgár György	26
Fábry Sándor	25
Esterházy Péter	24
Debreczeni József	23
Bayer Zsolt	23
Tölgyessy Péter	21
Pálinkás József	19
Vizi E. Szilveszter	16
Kálmán Olga	16
Makovecz Imre	15
Demján Sándor	15
Mészáros Tamás	13
Konrád György	12
Kéri László	12
Stumpf István	12
Győzike	11
Török Gábor	11

név	szavazatok
Heller Ágnes	10
Vágó István	10
Csoóri Sándor	9
Glatz Ferenc	9
Erdő Péter	9
Jókai Anna	7
Papp Lajos	7
Aczél Endre	7
Mester Ákos	7
Juszt László	7
Bauer Tamás	7
Csányi Sándor	7
Róna Péter	7
Nádas Péter	6
Csányi Vilmos	6
Verebes István	6
Megyesi Gusztáv	6
Havas Henrik	6
Révész Sándor	6
Kertész Imre	5
Kornai János	5
Orbán Viktor	5

182

név	szavazatok
Kepes András	5
Bokros Lajos	5
Bölcskei Gusztáv	5
Kovács Zoltán	5
Krizsó Szilvia	5
Lányi András	5
Melocco Miklós	4
Sólyom László	4
Mádl Ferenc	4
Vitray Tamás	4
Bogár László	4
Dirk Gerkens	4
Gíró-Szász András	4
Hegedűs Zsuzsa	4
Kovács Ákos	4
Murányi Marcell	4
Simor András	4
Széles Gábor	4
Tomcat	4
Vértess András	4
Jancsó Miklós	3
Popper Péter	3
Pálffy István	3

név	szavazatok
Ferge Zsuzsa	3
Vitányi Iván	3
Vámos Tibor	3
Bethlen János	3
György Péter	3
Petschnig Mária Zita	3
Chikán Attila	3
Fricz Tamás	3
Bochkor Gábor	3
Böjte Csaba	3
Csintalan Sándor	3
Dobrev Klára	3
Futó Péter	3
Gálvölgyi János	3
Gyárfás Tamás	3
Kovács Árpád	3
Kozma Imre	3
Ormos Mária	3
Új Péter	3
Ungváry Rudolf	3
Veiszer Alinda	3
Vicsek Ferenc	3

2001 „Megnevezné, hogy Ön szerint mely értelmiségieknek/alkotóknak van ma Magyarországon a legnagyobb befolyása a közvélemény formálásában?”

Kulturális elit

név	szavazatok
Orbán Viktor	72
Esterházy Péter	69
Csurka István	51
Glatz Ferenc	45
Makovecz Imre	43
Tamás Gáspár Miklós	40
Lengyel László	40
Konrád György	36
Torgyán József	30
Göncz Árpád	27
Verebes István	20
Jancsó Miklós	17
Farkasházy Tivadar	16
Kéri László	15
Bolgár György	15
Nemeskürty István	14
Friderikusz Sándor	14
Hankiss Elemér	13
Mádl Ferenc	13
Aczél Endre	13
Kovács László	13
Kosáry Domokos	12

név	szavazatok
Fábry Sándor	11
Mester Ákos	11
Eörsi István	9
Horn Gyula	9
Pálffy István	9
Csoóri Sándor	8
Lagzi Lajcsi	8
Vizi E. Szilveszter	8
Kornai János	7
Pokorni Zoltán	7
Vágó István	7
Szabó István	6
Megyesi Gusztáv	6
Csányi Vilmos	6
Baló György	6
Dávid Ibolya	6
Lovas István	6
Solymosi Frigyes	6
Ferge Zsuzsa	5
Kocsis Zoltán	5
Marx György	5
Moldova György	5

184

név	szavazatok
Czeizel Endre	5
Demszky Gábor	5
Juszt László	5
Nádas Péter	4
Faludy György	4
Vámos Miklós	4
Vitányi Iván	4
Vitray Tamás	4
Melocco Miklós	4
Pungor Ernő	4
Koltay Gábor	4

név	szavazatok
Pintér Dezső	4
Tőkés László	4
Tölgyessy Péter	4
Heller Ágnes	3
Sütő András	3
Kertész Imre	3
Teller Ede	3
Hámori József	3
Kövér László	3
Wermer András	3

A 2009-es reputációs rangsor szereplőinek a PRESSDOK sajtóadatbázisbeli említések szerinti rangsora

Kulturális elit

név	szavazatok
Kertész Imre	402
Tamás Gáspár Miklós	371
Erdő Péter	227
Hankiss Elemér	214
Glatz Ferenc	201
Konrád György	199
Pálinkás József	183
Csoóri Sándor	180
Esterházy Péter	159

név	szavazatok
Makovecz Imre	158
Heller Ágnes	133
Kornai János	102
PappLajos	100
Friderikusz Sándor	97
Nádas Péter	80
Nemeskürty István	80
Hámori József	75
Szabó István	65

név	szavazatok
Koltai Lajos	65
Jancsó Miklós	64
Jordán Tamás	64
Fischer Iván	63
Kocsis Zoltán	61
Szinetár Miklós	59
Jankovics Marcell	58
Spíró György	54
Jókai Anna	53
Popper Péter	47
Mészáros Márta	43
Törőcsik Mari	41
Vizi E. Szilveszter	39
Eperjes Károly	38
Szokolay Sándor	35
Kányádi Sándor	34
Finta József	34
Márta István	34
Karátson Gábor	34
Melocco Miklós	33
Alföldi Róbert	32
Roska Tamás	31
Markó Iván	31
Parti Nagy Lajos	28
Csányi Vilmos	28

név	szavazatok
Sebestyén Márta	26
Fischer Ádám	25
Kurtág György	23
Makk Károly	23
Kállai Ferenc	22
Kő Pál	21
Lovász László	19
Eszenyi Enikő	19
Vásári Tamás	19
Mácsai Pál	18
Husztai Péter	17
Freund Tamás	17
Marton Éva	17
Rost Andrea	15
Schilling Árpád	15
Schiff András	15
Eötvös Péter	14
Szakonyi Károly	13
Berecz András	13
Udvaros Dorottya	12
Bozsik Yvette	12
Kern András	11
Garas Dezső	11
Presser Gábor	10
Krasznahorkai László	10

186

név	szavazatok
Rubik Ernő	10
Fliegauf Benedek	9
Kulka János	8
Bogányi Gergely	7
Konok Tamás	7
Máthé Gábor	7
Ilia Mihály	6
Palya Bea	6
Ascher Tamás	5
Ránki Dezső	4
Melis György	3

név	szavazatok
Tar Béla	3
Jandó Jenő	3
Szőnyi Erzsébet	3
Keserű Ilona	2
Juhász Ferenc	2
Varga Imre	2
Dresch Mihály	2
Bukta Imre	1
Perényi Miklós	1
Rados Ferenc	0

Hivatkozások

- Akerlof, G. A. 1970. The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics* 84 (3): 488–500.
- Allison, P. D. – J. S. Long – T.K. Krauze 1982. Cumulative advantage and inequality in science. *American Sociological Review* 47: 615–625.
- Almond, G. A. 1950. *The American People and Foreign Policy*. New York: Harcourt Brace
- Angelusz R. – Tardos R. 2001. Change and Stability in Social Network Resources: The Case of Hungary under Transformation. In: Lin, N. – K. S. Cook – R. S. Burt (eds.) *Social Capital: Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Angelusz R. – Bukodi E. – Falussy B. – Tardos R. 2004. A tudományos fokozattal rendelkezők élet és munkakörülményei. In: Valuch T. (szerk.) *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Budapest: Osiris
- Anheier, H. K. – J. Gerhards – F. P. Romo 1995. Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography. *American Journal of Sociology* 100 (4): 859–903.
- Aron, R. 2006. *Az értelmiség ópiuma*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ágh A. 1992. Írástudók a közép-európai átalakulásban. *JUSS* 3: 3–12.
- Bagrow, J. P. – Rosenfeld, H. D. – Bolt, E. M. – ben-Avraham, D. 2004. How Famous is a Scientist? – Famous to Those Who Know Us. *Europhysics Letters* 67: 81–89.
- Baldi, S. 1998. Normative versus Social Constructivist Processes in the Allocation of Citations: A Network-analytic Model. *American Sociological Review* 63: 829–846.
- Bauman, Z. 1987. Legislators and interpreters. In: *On modernity, post-modernity and intellect*. Cambridge: Polity Press

- 188 Bell, D. 1974. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books
- Benda, J. 1997. *Az írástudók árulása*. Budapest: Fekete Sas Kiadó
- Bender, T. 1993. *Intellect and Public Life*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Berde É. 2005. A pályakezdő diplomások munkanélkülisége. *Statistikai Szemle* 12: 1094–1110.
- Bourdieu, P. 1969. Intellectual Field and Creative Project. *Social Science Information* 8 (2): 89–119.
- Bourdieu, P. 1978a. Az értelmiségi hagyomány és a társadalmi rend megőrzése. In: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat
- Bourdieu, P. 1978b. Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer. In: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat
- Bourdieu, P. 1983. The Field of cultural production, or: the economic world reversed. *Poetics* 12: 311–356.
- Bourdieu, P. 1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press
- Bourdieu, P. 1985. The Market of Symbolic Goods. *Poetics* 14: 13–44.
- Bourdieu, P. 1988. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, P. 1989. *La noblesse d'Etat*. Paris: Les Éditions de minuit
- Bourdieu, P. – L. Boltanski. 1990. *Photography: a middle-brow art*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, P. 1990. The intellectual field: a world apart. In: *In other words: essays towards a reflexive sociology*. Stanford: Stanford University Press
- Bourdieu, P. 1993a. A totális értelmiségi és a gondolat mindenhatóságának illúziója. *Világosság* 3
- Bourdieu, P. 1993b. Világ értelmiségiei, egyesüljetek! *Valóság* 5
- Bourdieu, P. 1994. *Gyakorlati észjárások*. Budapest: Napvilág Kiadó

- Bourdieu, P. 1996. *The rules of art: genesis and structure of the literary field*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, P. 1997. Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum
- Bourdieu, P. 2001. *Előadások a televízióról*. Budapest: Osiris
- Bourdieu, P. 2003. Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In: Wessely A. (szerk.) *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium
- Bourdieu, P. 2009a. A tudományos mező. *Replika* 67: 11–36.
- Bourdieu, P. 2009b. A tudomány társadalmi haszna. A tudományos mező klinikai szociológiája. *Replika* 67: 37–64.
- Bozóki A. 1994. Intellectuals and Democratization in Hungary. In: C. Rootes and H. Davis (eds.) *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press
- Bozóki A. 2003. Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép európai megközelítések. *Politikatudományi Szemle* 3: 5–40.
- Bozóki A. 2010. A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus. *Politikatudományi Szemle* 2: 7–45.
- Böröcz, J. – Á. Róna-Tas 1995. Small leap forward. Emergence of new economic elites. *Theory and Society* 24: 751–781.
- Böröcz, J. 2006. Goodness Is Elsewhere: The Rule of European Difference. *Comparative Studies in Society and History* 48 (1): 110–138.
- Brennan, G. – Pettit, P. 2004. *The Economy of Esteem*. Oxford: Oxford University Press
- Brym, R. J. 1980. *Intellectuals and Politics*. London: George Allen & Unwin
- Camp, R. A. 2003. Informal and Formal Networking among Elite Mexican Capitalists and Politicians. In: Dogan, M. (ed.) *Elite Configurations at the Apex of Power*. Leiden, Boston: Brill
- Castells, M. 1996–1997. *The Information Age – Economy, Society and Culture I–III*. Oxford: Blackwell Publishers.

- 190 Cole, J. – Cole, S. 1971. Measuring the Quality of Sociological Research: Problems in the Use of the Science Citation Index. *American Sociologist* 23: 23–29.
- Collini, S. 2006. *Absent Minds: Intellectuals in Britain*. Oxford: Oxford University Press
- Coser L. 2006. The Intellectual as Celebrity. In: A. Etzioni – A. Bowditch (eds.) *Public Intellectuals*. Lanham: Rowman and Littlefield
- Cowen, T. 2000. *What Price Fame?* Cambridge: Harvard University Press
- Csigó P. 2004. Törzs-közönségek. Identifikáció és közéleti tudás a kereskedelmi média korában. In: Lánczi A. (szerk.) *XXI. Század Intézet Évkönyve*. Budapest: XX. Század Intézet.
- Csite A. 2001. Balliberálisok, jobboldaliak, függetlenek és extravagánsok. *Századvég új folyam* 22: 93–120.
- Csizmadia E. 2003. *A politika és az értelmiség: pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég
- Csurgó B. – Himesi Zs. – Kovách I. 2002. Eliték és politikai preferenciák. In: Kurtán S. et al. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2001-ről*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Csurgó B. – Kovách I. 2003. A kulturális elit politikai preferenciái. In: Bayer J. – Kiss B. (szerk.) *Trendváltások: Tanulmányok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- Csurgó B. 2005. Híres író – írói hírnév. *Századvég új folyam* 25: 65–96.
- Dahl, R. 1971. *Polyarchy. Participation and Opposition*. New Haven – London: Yale University Press
- Darby, M. – E. Karni 1973. Free Competition and the Optimal Amount of Fraud. *Journal of Law and Economics*, 16(1): 67–88.
- De Graaf, N. D. – P. M. De Graaf – G. Kraaykamp 2000. Parental cultural capital and the educational attainment in the Netherlands: a refinement of the cultural capital perspective. *Sociology of Education* 73: 92–111.

- De Nooy, W. 1991. Social networks and classification in literature. *Poetics* 20: 507–537.
- DiMaggio, P. 1998. A kulturális tőke és az iskolai teljesítmény. In: Róbert P. (szerk.) *A társadalmi mobilitás: hagyományos és újmegközelítések*. Budapest: Új Mandátum
- Dingledine, R., M. J. Freedman – D. Molnar – D. Parkes – P. Syverson 2003. Reputation. *Digital Government Civic Scenario Workshop* Cambridge, MA <http://www.cs.princeton.edu/~mfreed/docs/reputation.html>
- Dogan, M. (ed.) 2003. *Elite Configurations at the Apex of Power*. Leiden, Boston: Brill
- Erdei F. 1980. *A magyar társadalomról I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Etzioni, A. 2006. Are Public Intellectuals an Endangered Species? In: A. Etzioni – A. Bowditch (eds.) *Public Intellectuals*. Lanham: Rowman and Littlefield
- Eyal, G. – E. Townsley 1995. The social composition of the Communist nomenclatura: a comparison of Russia, Poland and Hungary. *Theory and Society* 24: 723–750.
- Eyal, G. – I. Szelényi – E. Townsley 1997. The Theory of Post-Communist Managerialism. *New Left Review* 222: 60–92.
- Eyal, G. – I. Szelényi – E. Townsley 1998. *Making Capitalism without Capitalist: The New Ruling Elites in Eastern-Europe*. London: Verso
- Eyerman, R. 1996. Intellectuals in Historical and Comparative Context. In: L. O'Dowd (ed.) *On Intellectuals and Intellectual Life in Ireland*. Belfast: Institute of Irish Studies, The Queen's University of Belfast and The Royal Irish Academy
- Falusné Szikra K. 1990. *A tudás leértékelődése*. Budapest: KJK
- Falusné Szikra K. 1995. *The Positions and Conditions of Intellectuals in Hungary*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Feuer, L. S. 1976. What Is an Intellectual? In: A. Gella (ed.) *The Intelligentsia and the Intellectuals*. London: Sage
- Fodor E. – E. Wnuk-Lipinski – N. Yershova, 1995. The New Political and Cultural Elites in Hungary, Poland, Russia. *Theory and Society* 24: 783–800.

- 192 Fombrun, C. 1996. *Reputation. Realizing Value from the Corporate Image*. Boston: Harvard Business School Press
- Fónai M. 1995a. *Értelmiség, értelmiségi funkciók és szerepek*. Kandidátusi értekezés, Kézirat
- Fónai M. 1995b. *Értelmiség, értelmiség és elit*. *Felső-Magyarországi Szemle* 2: 1-11.
- Foucault, M. 1988. *Politics Philosophy Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984*. New York, London: Routledge
- Franck, G. 1999. Scientific Communication – A Vanity Fair? *Science* 286: 53-55.
- Fürstenberg, F. 1969. *Das Aufstiegsproblem in der modernen Gesellschaft*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Galasi P. – Nagy Gy. 2006. A fiatal diplomások munkaerőpiaci helyzetének változása (1999-2003) *Educatio* 2: 288–304.
- Geiger, T. 1975. Az értelmiség helyzete és feladatai. In: Huszár T. (szerk.) *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat
- Gella, A. (ed.) 1976. *The Intelligentsia and the Intellectuals*. London: Sage
- Gouldner, A. W. 1979. *The future of intellectuals and the Rise of the New Class*. London: Macmillan
- Gramsci, A. 1965. Az értelmiség kialakulása. In: *Marxizmus, kultúra, művészet*. Válogatott írások. Budapest: Kossuth Kiadó
- Gyáni G. – Kövér Gy. 2006. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris
- Hagstrom, W. O. 1965. *The Scientific Community*. New York, London: Basic Books Inc.
- Hagstrom, W. O. 1976. The Production of Culture in Science. In: R. A. Peterson (ed.) *The Production of Culture*. Beverly Hills, London: Sage Publications
- Hamermesh, D. S. – Pfann, G. A. 2009. *Markets for Reputation: Evidence on Quality and Quantity in Academe*. NBER Working Paper No. 15527 <http://www.nber.org/papers/w15527>

- Hankiss E. 1989. *Kelet-európai alternatívák*. Budapest: KJK
- Hayek, F. A. 2007. *The Road to Serfdom: Text and Documents—The Definitive Edition*. Chicago: University of Chicago Press
- Higley, J. – G. L. Field – K. Groholt 1976. *Elite Structure and Ideology*. Oslo: Universitetforlaget, New York: Columbia University Press
- Higley, J. – U. Hoffmann-Lange – C. Kadushin – G. Moore 1991. Elite integration is stable democracies: a reconsideration. *European Sociological Review* 7 (1): 35–53.
- Highley, J. – J. Pakulski 1998. Elitelmélet a marxizmus után. *Századvég új folyam* 9: 71–88.
- Higley, J. – Lengyel Gy. (eds.) 2000. *Elites after State Socialism. Theories and Analysis*. Lanham: Rowman and Littlefield
- Hirshleifer, J. – A. Glazer – D. Hirshleifer 2009. *Mikroökonómia : Árelmélet és alkalmazásai - döntések, piacok és információ*. Budapest: Osiris
- Hollander, P. 1995. *Politikai zárandokok*. Budapest: Cserépfalvi
- Huszár T. (szerk.) 1975a. *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat
- Huszár T. 1975b. Az értelmiség fogalmának történeti alakváltozásai. In: *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat
- Huszár T. 1978a. Értelmiségtörténet – értelmiségszociológia. In: *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*. Budapest: Kossuth
- Huszár T. (szerk.) 1978b. *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*. Budapest: Kossuth
- Huszár T. (szerk.) 1986. *A magyar értelmiség a 80-as években*. Budapest: Kossuth
- Jackson, K. 2004. *Building Reputational Capital*. Oxford: Oxford University Press
- Jacoby, R. 1987. *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*. New York: Basic Books
- Janssen, S. 1998. Side-roads to success: The effect of sideline activities on the status of writers. *Poetics* 25: 265–280.

- 194 Johnson, P. 2002. *Értelmiségiek*. Budapest: Európa
- Judt, T. 2008. *Befejezetlen múlt*. Budapest: XX. Század Intézet
- Kadushin, C. 1974. *The American Intellectual Elite*. Boston: Little, Brown and Company
- Kadushin, C. 1976. Networks and Circles in the Production of Culture. In: R. A. Peterson (ed.) *The Production of Culture*. Beverly Hills, London: Sage
- Kadushin, C. 1995. Friendship among the French financial elite. *American Sociological Review*. 60: 202-221.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 1998. A Céh. *Eszmélet* 39: 33–68.
- Karácsony G. 2006. Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. In: *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA
- Katz, E. – P. F. Lazarsfeld. 1956. *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. Glencoe: The Free Press
- King, L. P. – Szelényi I. 2004. *Theories of the New Class*. Intellectuals and Power. London, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Klewes, J. – R. Wreschniok 2010. *Reputation Capital: Building and Maintaining Trust in the 21st Century*. Berlin, Heidelberg: Springer
- Kocka, J. (ed.) 1993. *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Oxford: Providence
- Konrád Gy. – Szelényi I. 1989. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat
- Konrád Gy. – Szelényi I. 1992. Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalomban. *Politikatudományi Szemle* 1: 9–29.
- Kovách I. 1988. *Termelők és vállalkozók. A mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- Kovách I. – Csité A. 1999. A poszt szocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. *Közgazdasági Szemle* 46 (2): 121–144.

- Kovách I. – Kristóf L. – Lengyel Gy. 2006. Elit és társadalom a kilencvenes években. In: Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Kovách Imre – Kucerova, Eva (2006): The project class. The Hungarian and Czech cases. *Sociologia Ruralis*, 1: 3-21.
- Kovách I. 2008. Széljegyzetek Szalai Erzsébet dolgozatához. *Politikatudományi Szemle* 3: 139-145.
- Kovács G. 2005. Elit és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában. In: Nyíri K. – Palló G. (szerk.) *Túl az iskola-filozófián*. Budapest: Áron Kiadó
- Körösényi A. 1996. A magyar politikai gondolkodás főárama (1989-1995). *Századvég új folyam* 3: 80-107.
- Körösényi A. 2000a. Vázlat a magyar értelmiség szellemi-politikai tagoltságáról. In: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Budapest: Osiris
- Körösényi A. 2000b. A kritikai-ellenzéki értelmiség Közép-Európában. In: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Budapest: Osiris
- Körösényi A. – Tóth Cs. – Török G. 2008. Ki a politológus? Tudós, elemző és más szerepek. *Politikatudományi Szemle* 2: 7-27.
- Kristóf L. 2005. Közéleti értelmiség és hírnév. *Századvég új folyam* 25: 97-127.
- Kuczi T. – Becskeházi A. 1992. Valóság '70. Budapest: Scientia Humana.
- Kuczi T. – Kovách I. – Kristóf L. 2006. A szociológia szerepváltozása és az értelmiség útja kifelé az osztályhatalomból. In: Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Ladányi A. 2002. A diplomások száma és összetétele. Statisztikai elemzés. *Educatio* 2: 179-190.
- Laki M. – Szalai J. 2004. *Vállalkozók vagy polgárok?* Budapest: Osiris
- Lasch, C. 1995. *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York, London: W. Norton
- Latour, B. 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press

- 196** Lemert, C. (ed.) 1991. *Intellectuals and Politics. Social Theory in a Changing World*. London: Sage
- Lengyel Gy. 2007. *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a XX. század végén*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Leveleki M. 2005. Diplomások a munkaerőpiacon. In: Szretykó Gy. (szerk.) *Az ifjúság helyzete és jövőképe*. Pécs: Comenius
- Lewin, K. 1972. *A mezőelmélet a társadalomtudományban: Válogatott elméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat
- Lilla, M. 2005. *A zabolátlan értelem. Értelmisségek a politikában*. Budapest: Európa
- Lipset, S. M. 1995. *Homo politicus*. Budapest: Osiris
- Luhmann, N. 1970. Selbststeuerung der Wissenschaft. In: *Der Soziologische Aufklärung: Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*, Band 1. Opladen. S.
- Mannheim, K. 1975. Az értelmisség szociológiai problémája. In: Huszár T. (szerk.) *Korunk értelmissége*. Budapest: Gondolat
- Martindale, C. 1995. Fame more fickle than fortune: On the distribution of literary eminence. *Poetics* 23: 219–234.
- McQuade, T. J. – Butos, W. N. 2003. Order-Dependent Knowledge and the Economics of Science. *The Review of Austrian Economics* 16 (2–3): 133–152.
- Merton, R. K. 1968. The Matthew effect in science. *Science* 159: 56–63.
- Merton, R. K. 1973. *The Sociology of Science*. Chicago: The University of Chicago Press
- Merton, R. K. 1975. Az értelmisség szerepe a kormányzati bürokráciában. In: Huszár T. (szerk.) *Korunk értelmissége*. Budapest: Gondolat
- Michels, R. 1999. *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Mills, C.W. 1972. *Az uralkodó elit*. Budapest: Gondolat
- Molnár, T. 1996. *Az értelmisség alkonya*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- Moore, W. J. – R. J. Newman – G. K. Turnbull 2001. Reputational Capital and Academic Pay. *Economic Inquiry* 4: 663–671.
- Mosca, G. 1939. *The Ruling Class*. New York: McGraw – Hill
- Munk V. 2009. Sztárság, elméletben. *Médiakutató* 2009 1: 5–30.
- Nelson, P. 1970. Information and Consumer Behavior. *Journal of Political Economy* 78(2): 311–29.
- Pareto, V. 1963. *A Treatise on General Sociology*. [1915–1919] New York: Dover.
- Parsons, T. 1988. A társadalmi rendszerről (Válogatás). *Szociológiai Füzetek* 45.
- Perkin, H. 1996. *The Third Revolution. Professional Elites in the Modern World*. London, New York: Routledge.
- Pokol B. 1994. A francia entellektüel visszatérése. *Világosság* 4: 58–67.
- Pokol B. 1996. *Modern francia szociológiai elméletek*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Posner, R. A. 2001. *Public Intellectuals. A Study of Decline*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Price, D.J. 1986. *Little science, big science and beyond*. New York: Columbia University Press
- Putnam, R. D. 1976. *The Comparative Study of Political Elites*. London: Prentice-Hall
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Reich, R. B. 1991. *The Work of Nations*. New York: Knopf.
- Rubin, P. H. 2000. Information regulation (including regulation of advertising). In: B. Bouckaert – G. De Geest (eds.) *Encyclopedia of Law and Economics, Volume III. The Regulation of Contracts*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Sartre, J-P. 1972. *Plaidoyer pour les intellectuals*. Paris: Gallimard
- Schumpeter, J. A. 1975. Az értelmiség szociológiája. In: Huszár T. (szerk.) *Korunk értelmisége*. Budapest: Gondolat

- 198 Shils, E. 1972. *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*. Chicago, London: The University of Chicago Press

Simonton, D. K. 1988. *Scientific genius: A psychology of science*. Cambridge: Cambridge University Press

Staniszkis, J. 1991. Political Capitalism in Poland. *East European Politics and Societies* 5: 127–141.

Stark, D. – Bruszt L. 1998. *Pathways from State Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press

Szabó M. 1999. Publicisztikai politológia Magyarországon a kilencvenes években. *Politikatudományi Szemle* 4: 81–93.

Szacki, J. 1990. Intellectuals between Politics and Culture. In: I. Maclean (ed.) *The Political Responsibility of the Intellectuals*. Cambridge: Cambridge University Press

Szalai E. 1990. *Gazdaság és hatalom*. Budapest: Aula

Szalai E. 1994. *Útelágazás: hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest: Pesti Szalon, Szombathely: Savaria University Press

Szalai E. 1998. *Az elitek átváltozása*. Budapest: Új Mandátum

Szalai E. 2000. Értelmiségi szerepek az ezredvégen. In: *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum

Szalai E. 2008. A kelet-európai átalakulás nagy kérdései és az értelmiség. *Politikatudományi Szemle* 3: 161–172.

Szelényi I. - Manchin R. 1988. Megszakított polgárosodás. *Szociológia* 2: 121–152.

Szelényi I. 1990. *Új osztály, állam, politika*. Budapest: Európa

Szelényi I. – Szelényi Sz. 1991. Az elit cirkulációja. *Kritika* 10: 8–10.

Szelényi I. – Szelényi Sz. 1996. Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. In: *Társadalmi Ríport 1996*. Budapest: Társasági

Szelényi I. 1996. A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai. A menedzseri uralom elméletének újragondolása. *Magyar Tudomány* 4: 385–402.

- Szelényi Sz. – Szelényi I. – Kovách I. 1995. The Making of the Hungarian Postcommunist Elite. *Theory and Society* 24: 697–722.
- Tamás P. 1992. A tudáselitek funkcionális átrendeződése a poszt-államszocializmusban. *Szociológiai Szemle* 3: 57–73.
- Valuch, T. 2001. *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris
- Van Dijk, N. 1999. Neither the top nor the literary fringe: The careers and reputations of middle group authors. *Poetics* 26: 405–421.
- Weber, M. 1970. A tudomány mint hivatás. In: *Állam – Politika – Tudomány*. Budapest: KJK
- Weber, M. 2005. *Vallásszociológia: a vallási közösségek típusai*. Budapest: Helikon
- Weber, M. 2009. *Politikai szociológia: politikai közösségek: az uralom*. Budapest: Helikon
- Zarycki, T. 2009. The Power of the Intelligentsia. The Rywin Affair and the Challenge of Applying the Concept of Cultural Capital to Analyze Poland's Elites. *Theory and Society* 38 (6): 613–648.